

Bárka

XI. évfolyam 2003/5. szám

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Tartalom

Irodalmi humor fesztivál

- 3 Temesi Ferenc: Beképzelt interjú Sándor bácsival *(próza)*
6 Grendel Lajos: A Led Zeppelintől a hőhalálig *(próza)*
8 Parti Nagy Lajos: 15. *(vers)*
10 Hizsnyai Zoltán: Szonettkosz. *(vers)*
14 Cserna-Szabó András: A kések mőcártya *(próza)*
17 Garaczi László: Sővargás *(próza)*
20 Hazai Attila: A lepottyant teknősbéka *(próza)*
23 Grecsó Krisztián: Általános bibliai történések *(próza)*
26 Buda Ferenc: Keringő 12 tételben, alcímekkel *(versek)*
29 Varró Dániel: Változatok egy gyerekdalra *(versek)*
33 Kiss László: Beethoven, vidéken *(próza)*
37 Podmaniczky Szilárd: Üvegfenék *(próza)*

Műhely

A humor szerepe a magyar irodalomban

- 39 Kőszeghy Péter: A humor a 16—17. századi
magyar irodalomban
53 Szilágyi Márton: „Alkalmatosságra írott versek”,
avagy vidám férfikompániák humora
Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány
63 Fábri Anna: Választások a régi Magyarországon:
Gezetlen és Körtvélyes
Politikai humor Jókai és Mikszáth műveiben

- 76 Balogh Tamás: Tréfa a humorban
Karinthy Frigyes, a humorista (?)
- 87 Sántha Attila: Fejenállva, srégen balra be
Rejtő Jenő világpárodíája
- 95 Tarján Tamás: A párodíától a párodíáiág
Adalékok e műfaj 1960 utáni hazai történetéhez
- 102 Németh Zoltán: Irónia, párodia, humor
a fiatal magyar irodalomban

* * *

- 112 Erdész Ádám: A Gyulai Várszínház jubileumi évadáról

* * *

- 120 Szilágyi András: Népi reáliák békéstáji pomádéja
A romantikus népelet groteszk szemlélete
Mazán László képzőművészetében

Mazán László e számunkban bemutatott festményeinek
illusztrációs nyersanyagaként a Munkácsy Mihály Múzeum által kiadott
képeslapok szolgáltak. Fotó: Váradi Zoltán.

A grafikai munkák szintén e közgyűjtemény műtárgykollekcióját gazdagítják.
Fotó: Latorcai János

A borító 2. oldalán a Szabadság / Utcai jelenet (év nélkül, vegyes technika, papír; 265×430 mm; jelzés nélkül; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.52.1.), a 3. oldalon A kartell (1932, vegyes technika, papír; 447×314 mm; jelzés jobbra lent: Mazán L.; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.51.1.), a 4. oldalon az Ördög: – „Vissza gonosz lelkek, tavaszig...!!” (1919, vegyes technika, papír; 220×300 mm; jelzés jobbra lent: Mazán 919; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 69.10.) című alkotások láthatók

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.bmk.iif.hu/barka

Irodalmi humor fesztivál*

Temesi Ferenc

Beképzelt interjú Sándor bácsival

Kedves olvasóink! Itt ülünk Rózsa Sándorral, a betyármozgalom régi, megbecsült harcosával, másként a betyárok csillagával a Szamosújvári Jellemgyaluló Intézet, durva szóval fegyház IDŐTLEN udvarán, és én mostantól őzni fogok, mert Rúzsza Sándor, szegedi lévén, csak ezt a szép, szögedi beszédöt érti... Söndör bócső, hát hogy is vót öz az ögész? Mán úgy értöm, hogy közdődött?

Mi hogy kezdődött, fiacskám?

Hát a betyárkodás!

Nos, a kutya retkes, túrós fasza se akart betyár lenni, már elnézést kérek! De hát ilyen volt a Zeitgeist, tu saís, mon ami!... Ugye az ösöregapámat, Rúzsza Dániel főbírót, országgyűlési követet mint boszorkányt megégette a Város, better to say, az ellenségei a Toronyalján, na. Ennyit a magyar felvilágosodásról, fuckin' shit!

Hun tanúta ezöket a nyelveket?

Mindig is könyves ember voltam. Kufsteinban börtönkönyvtáros lettem. És kegyed miért beszél ilyen gyalázatosan szegediül?

Az igaz, hogy kend találkozott magával a királlyal is?

Igaz hát. Én mentettem meg az életét, amikor Félegyháza közelében az elszabadult ménes majdnem elsodorta hintóstól együtt, you know. Hej, ha az én uramkirályom a lelkeembe látott volna, levette volna a fejemről az átkot!

De kend vót az is, aki mögállította a vonatot, ugyanitt. A szömibe mondom, ha mögorrol is érte!

Pardonnez, Monsieur! Ezt csak a konkurencia terjesztette rólam. A két Jóska. A Sobri meg a Savanyú. A fejlődés meg a vonat megállíthatatlan, ezt mindenki tudja, aki lát. A betyár, hogy már az uraságod által használt szóval éljek, nem zsvivány, nem haramia, mint a Jóskák, hanem olyan ember, akit nem várnak otthon vetett ágygal. Nem akartam katona lenni, ezért lettem bujdosó szegénylegény. Szent Kozma és Szent Damján is lelkiismereti okokból lettek szolgálatmegtagadók. Ezért is végezték ki őket. Merde.

Hát mi akart kend lönni?

* A Bárka, a Békés Megyei Könyvtár, a Gyulai Várszínház, 2003. július 31-én Irodalmi humor fesztivált és hozzá kapcsolódó tudományos konferenciát rendezett. E számunk szépirodalmi anyagát, a Gyulai Várszínház színpadán felolvasott, előadott szövegekből állítottuk össze, a Műhely-rovatban pedig a Békés Megyei Könyvtárban elhangzott előadások írott változatait tesszük közzé. A várszínházi est frenetikus hangulatát, az előadók egyéni leleményeit a nyomtatott szövegek természetesen nem tudják maradéktalanul visszaadni, de legalább az elhangzott művek sorrendjét megtartottuk (E. T.).

Perzekútor, vagyis zsandár. Pusztai rendőr, you understand?

Na és?

So what? Hát létszámleépítés volt éppen. Én meg találkoztam egy pejcsikóval.

És akkó?

És akkor arra ébredek a Tisza partján, hogy körbevesznek a pusztázók, és – „azt kérdezik, mi a nevem, hol az utazó levelem? Kettőt mindjárt agyonlőttem, ez az utazó levelem, ez az utazó levelem” (*énekel*).

Éggy bűn mindön, kettő az sémmi.

Honnan tudja az úr? Csak nem a Pester Lloyd munkatársa? Mert azok ilyen szabadelvűek! Szóval, mikor börtönkönyvtáros lettem Kufsteinben, ott olvastam Ralph Waldo Emersonban, hogy ha az ember bűnt követ el, a föld mindjárt átlátszó lesz körüle, mint az üveg, whatta hell. Pedig a bűn és a bűnhődés ugyanabból a magból kel ki. Nekem elhiheti.

De hisz kend sosé vött e' sémmi a szögényöktül. Csak a gazdagokat sarcolta!

Hát már bocsánatot kérek, a szegényektől mi a fészkes fenét vehettem volna el mást az életükön kívül?!

De hát a légénda! A Söndör böcsö légéndája!

Listen, man, mondok én magának valamit! Jesse James, kortársam és szaktársam is csak a valóságban lőtt le gyerekeket, a legendában soha. Vagy beszéljek Wild Bill Hickockról, akit a kártyaszennyvedélye vitt a sirba?

E'kártyázta mindönit?

Not at all. Póker közben hátulról lelőtték, you see.

Kendöt presze nem fogja a golyó, mer' burokba' születött. De mán mögbocsásson kend, hogy esött mégis fogságba?

A hitem miatt.

Vallási okokból, netán istentisztolet közbe?

Egy frászt, már bocsi a csúnya szóért. Elhittem Ráday Gedeonnak, hogy ő majd csendbizont csinál belőlem. Magam mentem a szegedi várba.

És nem vót ennek valami politikai hátulütője?

Elnézést egy pillanatra, de a vevőkkel is törődnöm kell!... Meine Damen und Herrn, kommen Sie, sehen Sie, kaufen Sie, bitte! Kleines Ungarisches Geschenk, nur Tausend forint!... Ladies and Gentlemen, Hungarian handicraft at the lowest price in prison!... Á, már a vevők se a régiek. Scheiße. Bezzeg Kufsteinben, bármit faragtam, vitték, mint a cukrot!... Talán ha kijönnek az emlékirataim, talán... A Gallimard és a Simon and Schuster verekszik érte... De hogy bízzak meg én egy kiadóban, amelyiknek cipész a neve?... De elkalandoztam. Mit kérdezett uraságod a politikáról?

Hát ugyé azt mindönki tuggya, hogy kend a szabadságharc alatt Kossuth, vagyis Damjanich alatt szögát a szabadsapatáva'...

Nos, éppen a Jókai úr, jeles íróársam hozta az amnesztiáról szóló levelet, amikor elhajtottam egyik tábornokunk uradalmából a juhokat. A katonának ennie kell!

És hogy lött kend a népművészet mestöre?

Unatkoztam, ennyi. Mellesleg: a népi iparművészet, és nem a népművészet

mestere vagyok. De ezek a labancok a nevemet se tudják leírni rendesen. Rósz – ez az én márkanévem. És egy karikás ostor a lógóm.

Szép üdőt élt mög kend, az mán szönt. Mi a hosszú élet titka?

Wellness, fitness, happiness egyszerre – mert nehogy már a ló ülje meg a be-tyárt! Én paci fiesta voltam egész életemben. Loptam lovat, lopok is, ha felakasz-tanak is... *(énekel)*

De hát a hosszú élet titka, Söndör böcső!

Tudod, fiacskám, a remény hal meg utoljára. Előtte a szeretet, azelőtt meg a hit. This is a number one hit, if you know what I mean... Vigyázz magadra, mert ha meghalsz, életed egy fontos része megy veszendőbe.

Ez végsőznak is jó lenne. De mit izen Söndör böcső a mi ó'vasóinknak?

Csak semmi pánik. A lóf... Akarom mondani a lókolbásznak is vége van egy-szer.

Van valami kívánsága?

Egy kis Flying Dutchman hollandus dohány. Nem keverve fűvel. Tisztán, you got it?

Ródlí / Szánkózók (1945, vegyes technika, papír; 267×431 mm; jelzés jobbra lent: Mazán L. 1945.; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.55.1.)

Grendel Lajos

A Led Zeppelintől a hóhalálíg

Réges-régen, úgy 1970 táján, megkérdeztem a jereváni rádiótól, hogy szereteti-e egy kisebbségi magyar fiatalember a Led Zeppelin zenéjét? Igen, szeretheti, válaszolta elbűvölően bársonyos hangon a jereváni rádió bemondónője, hiszen Te is kisebbségi magyar fiatalember vagy, s lám, szereted a Led Zeppelin zenéjét. Mindazonáltal helyesebb lenne, ha egy kicsivel azért jobban szeretnéd Lakatos Sándor és népi zenekarát, valamint óvakodnál a zsidó intellektüelektől és a szexuális forradalomtól. Ez utóbbi jó tanácsa szó szerint megegyezett annak a budapesti egyetemista barátomnak a jó tanácsával, aki mindehhez még azt is hozzátette, hogy szép dolog az esztétizmus, de kisebbségi magyar író számára fölösleges luxus. A figyelmeztetések jóindulatúságához nem férhetett kétség. De hogy a Led Zeppelin, a zsidó intellektüelek, a szexuális forradalom és az esztétizmus miképpen kerültek egy platformra, azt ép ésszel felfogni ma sem könnyebb, mint harminchárom évvel ezelőtt.

A történet úgy kezdődne, hogy egy szép hétvégi estén a pozsonyi magyar főiskolások és egyetemisták klubjában első alkalommal hirdettek meg *diszkrétékát*. Ezek a diszkrétékák voltak a mai diszkók ősei, s lemezbemutatók voltak, nem pedig táncos bulik, mint manapság. A lemezlovasok az akkoriban progresszívnak vagy undergroundnak nevezett rockot népszerűsítették, amíg lehetett, s a hatalom be nem tiltotta ezeket a burzsoá-dekadens szeánszokat. A magyar főiskolások és egyetemisták klubjának ezen az első és egyben utolsó diszkrétékáján a Led Zeppelin lemezei kerültek reflektorfénybe. Vagy inkább kerültek volna, ha a község hagyja.

Amikor ugyanis a lemezbemutató elején fölhangzott a híres-hírhedt Whola Lotta Love, annak olyan frenetikus hatása lett, mintha meteor csapódott volna a hallgatóság közé, tűzeső és mennydörgés kíséretében. Hosszú másodpercekre mindenki lebénult. A döbbenet akkor kulminált, amikor a szám közepén a dübörgő hangszerek elcsitultak, s jó darabig csak Robert Plant orgasztikus hörgéseit és sikolyait lehetett hallani. A hangfalakból dőlt a szexuális forradalom, mint csőtöréskor a falból a víz. A szelíd, többségében falun szocializálódott lányok pánikszerű gyorsasággal hagyták el a helyiséget. Egyik barátunk, aki ma neves politikus, úgy bevágta maga mögött a terem ajtaját, hogy majd kiestek az ajtó üveglapjai. Frivol képzettársítás, Illyés Gyula nem biztos, hogy örülne neki, hogy mint az alkalomnak megfelelőt, éppen az ő híres versét citálom most ide, mégis...: "Hangzavart? - Azt! Ha nekik az, ami nekünk vigasz!" Nem maradtunk sokan az imént még zsúfolt teremben, a lemezlovast azonban ez nem zavarta. Azt gondolhatta, amit én is, hogy a nehezen túlvagyunk, meg hogy minden kezdet nehéz, majd megszokják, hogy nem csak a Karel Gott meg a Tom Jones van. De tévedett. Tévedtünk. A java, a botrány csúcspontja hátravolt még.

Bejött az egyik lány a folyosóról, hogy beszélni szeretne velem valaki. Mint hamarosan kiderült, egy lakó az első vagy a második emeletről. Egy szikkadt, hajlott hátú, nálam is alacsonyabb bácsi, baltával fölszerelve, amivel tüzfát szokás aprítani. Meg, végső elkeseredésünben, hangfalakat is. Egy mukkot sem szólt, ennek ellenére azonnal megértettem az összefüggéseket. Odabent, a teremben, „munkálódott” a cimbalmos, ez esetben John Bonham a dobfelszerelésén, hogy majd kiestek a falak és az ablakok. A bácsinak nem forgott vérben a szeme, hanem csak valami törhetetlen elszántság és keserűség lobogott a tekintetében. Olyasmi, hogy ez mégis több a soknál. Hogy elég volt. Hogy neki ebből elege van, elege ebből az egész kurva életből. Elege van abból, hogy évekig rohasztották lövészárkokban az első háború idején. Hogy haslövést kapott a másodikban, és csak csodával határos módon maradt életben. Hogy a kommunisták államosították a boltját és elvették a pénzét. Hogy már másfél éve megint itt grasszálnak a ruszlik. Ezt mind ki kellett bírni, mert mi egyebet tehet a kisember, ha életben akar maradni? De ezt a tomboló, fülsiketítő Szodomát és Gomorrát nem köteles túrni. Legalább aludni és békében meghalni hagyják őt.

Véget vetünk a zenének, mondtam. Néhány nappal később ajtót csapkodó barátom, mintegy engesztelőleg, közölte velem, hogy ő is szereti a kellemes tánczenét, ám az elfajzott zenétől óvni kellene az ifjúságot. Én meg nem szeretem a kellemes tánczenét, mondtam, s emiatt kezdtem büntudatot érezni. Föl fogom hívni a jereváni rádiót, és kikérem a véleményüket. Az tényleg jó lesz, mondta a barátom. Azt legalább nem kozmopolita intellektüelek működtetik. Ő is többször fordult már a jereváni rádióhoz tanácsért, s még egyszer sem csalatkozott bennük. A jereváni rádióból csak kellemes tánczene szól. Még vagy húsz évig egyfolytában. A szexuális forradalom kollégiumokba és magánlakásokba szorult vissza. A Led Zeppelin tomboló-örjítő zenéje is. A zsidó intellektüelek disszidáltak, vagy elkergették őket. Az országban beállt az országos entrópia.

*Parti Nagy Lajos***15.**

Immár magával ötven, mint a kéve
Az ember érik, nagyjából hiába
Múltat növeszt, ahová beleérve
Nagyon hideg nyirokba lóg a lába
Ha van rend, rendben, „mindent összevéve”
Rendben, hogy ősz, beért az évszakába
Szégyent, fakesztyút immár félretéve
Rőt lomb alól kirí a semmi ága
Megírni nem szeret, viszont szöszölni
Jól elszöszöl a görgő nyelvi lommal
Mondjuk na szép, ez igazán na szép
De mert a forma kényszer, lomha földi
Szonettbe fogja, mint ez alkalommal
Hogy mégse hulljon hulltán szanaszép

Hizsnyai Zoltán

Szonettkosz.

*(szonettkoszorú-töredék
a félszázad nemsokára betöltő költő,
Parti Nagy Lajos mesterszonettjére)*

1.

Immár magával ötven, mint a kéve,
fészkelődve a szőrmók alkonyatban,
akárha vajmi igen fals konyakban,
jól félbehágva és keresztbe téve.

Félig legomb, bolyhítva már a cséve,
a fonál java bár még szárán lappang,
manzárd is épül, ámde az alap pang
– kongatnak máris a testefelére.

Az első ötven, bizony, dalolva ment,
meg sem is rezdült a büszke fundament,
Kelemennéknek sem volt nagy hiánya.

Rétestészt, akként rakódott évre év,
lucskos löncshúsba vagdalt lóherék
– az ember érik, nagyjából hiába.

2.

Az ember érik, nagyjából hiába
fülel szavakra, mert amikor végül
meglátja, hogy az asztalfőn a Vég ül,
oája máris felcsúszik iába.

Hiába refresh, rejbolás, tiráda,
fogak – étvágy és rágóizmok nélkül,
a menüt nézve teljesen kikészül,
s még dugája is dőlve száll inába.

Eresztékei lustán eleresztik,
mind vele lesznek zsúfolva a restik,
ő tódul az út, test mindkét oldalán.

Szépesettségén némiképpen old tán,
 ha – véli, bár ez, nem tudhatja, rév-e –
 múltat növeszt, ahová beleréve.

3.

Múltat növeszt, ahová beleréve,
 combok tövén himbálják slamp korok,
 de mielőtt a rojtokig felérne,
 tovaúsznak, mint használt tamponok.

A nagy féldecik szépen már kikérve,
 pufajkaporral tömve a torok,
 de felrikolt egy kékbarisnya: „Még ne!”
 – s a snapszot elnyelik a tanknyomok.

Ám hú Múzsája csordultig teli,
 bő öle vartyog, mint egy tó-dalárda,
 s még ő maga is oly snájdig, deli,

indulna merni máris lóhalálba,
 s mikor elnyargal, akkor észleli,
 nagyon hideg nyirokba lóg a lába.

4.

Nagyon hideg nyirokba lóg a lába,
 térde békasó, talpán csiganyom,
 fagyús, csapzott, akár egy fóka álma,
 s fejben oly nyaklott, mint kit iga nyom.

Pedig farpofák közén rúgkapálna,
 és batyu csöcsök lengetnék agyon,
 de hát most nem épp ilyen lóba járja
 – dús pennaszárát felveri a gyom.

„Mért nem vigyáztam, vinne el az ördög!”
 – zsörtöl, s alatta felizzik a katlan,
 s ez már valahogy nem is tarthatatlan,

jobbnak látja hát folytatni a flörtöt,

kicsit szörcsögve, egy kicsit már léve –
ha van rend, rendben, „mindent összevéve”.

5.

Ha van rend, rendben, „mindent összevéve”,
mi a nagy útra netán kelletik,
vágyaktól menten ment az ősz elébe,
s ahol Pegazusukat elletik

a bárdok, s írmagjukat kelletik,
megtorpant – vállán szörnyű ösztökéje
rengett, felért az ivarfellegig;
angyalkák tömtek dísznek szöszt köréje –,

de aztán menten tovább is mendegélt,
hiszen e menten mendegélésnek élt,
csak egyszer akart kicsit visszatérni,

a hecc kedvéért rükvercben beérni,
de felült Lackó már az élc nyakára –
rendben, hogy ősz, beért az évszakába.

6.

Rendben, hogy ősz, beért az évszakába,
ahogy az ember egy rundba beszáll,
s mihelyest ivott, üstöllést feláll
– ejh, mindjárt látta, ez az éca kába:

derékig átnőtt már az éccakába,
ám szentül hitte, még egy rést talál,
hogy abban érje be a szép halál,
s tüstént gyökeret vert az ész falába

– de mert az elme járma kegyes, és
semminél jobb a kásahegyezés,
bár állt, csak a hév futotta el megint,

a részletektől, gondolta, eltekint,
és ment/állt arra, hol a célt remélte,
szégyent, fakesztyút immár félretéve.

7.

Szégyent, fakesztyút immár félretéve,
ment általában, mendegélt csak úgy,
ment viccre verzál, lépről lépve létre,
hol a sarkokból felcsapott a húgy.

Mene, s telt idő, ő kitelt csakúgy,
és mégse lett hit, telt, de azt elérte,
hogy meggágogta minden bandzsa lúd.
Végül a kastély irányába tért le,

agg lábakon hol lejtnek nett metrumok,
s szó-szarkofágon bárgyún kaptató
kő-lonc – abból virít a vers virága.

Halálra gondol – lejmre bevett rumok,
lószar, kofák, s rongy, már unt hallgató:
rőt lomb alól kirí a semmi ága.

8.

Rőt lomb alól kirí a semmi ága,
de rádörrent az ember: „Húzd be, bazmeg,
mer szarrá nyomlak, istenúccse!”, az meg
lepattan, úgye, nincs mese, hiába...

– ezzel oszt le is engedett a falzett;
s nehogy má sérűjjön az entitása,
amikor épp a lelke mélyit ássa,
torkára inkább bársonyos melaszt tett.

Turbózá nyelvét, és az események
elébe vága, s elhagyá a trént,
s a nyelvcsapán hogy végül kéjjelszéledt,

zavarba nem, de rájött: – amiként
ergellős nejjel új viszonyt közölni –
megírni nem szeret, viszont szöszölni...!

9.

Megírni nem szeret, viszont szöszölni,
elpiszmog még, mint strambottón a talján,
ha nem is bír már olyat tündökölni
a kisasszonyok locsogó hónalján.

Mit ér, ha orrát böködi a kölni,
bús agyarában súlyos az amalgám,
nem kell a murcik körül lődörögni,
az ember megül, elvan a boralján.

Őszbe csavar a – haj, de pendül a lant,
mostja minden cseppjét lefejt gonddal,
ami lesz, legyen fejetlenül, alant,

mi benne fő, azt felcuclizza a hant –
s mint aki hideglet, ki nyugalommal,
jól elszöszöl a görgő nyelvi lommal.

Cserna-Szabó András

A kések Mócártya

Hiába intettek a papok, hogy őrizkedjünk a mutatóványosoktól. Ki voltunk éhezve a csodára, a herélt énekes látogatása óta nem volt benne részünk. Mindannyian tudtuk, hogy baj lesz belőle (ahogy Szent Péter is mondja, a csodákból mindig csak a baj van), mégis örültünk a késdobáló váratlan feltűnésének.

Északról érkezett, talán éppen a tótoktól, hajnalban hatolt be a városba az Istennek Tetsző Császárnő Diadalíve alatt. Fekete kombi-Zsigulija volt, meglehetősen szakadt, a motorházra ez volt felírva nagy, fehér matrica-betűkkel: PÉNGE ALADÁR. Azt állította magáról, hogy portugál, pedig kiválóan beszélt magyarul (mindössze az e-kezt ejtette folyton á-nak), és úgy nyelte a babgulyást, mintha napok óta nem jutott volna élelemhez. Szép ember volt, ehhez nem fér kétség. Mesés barkója akár egy artistáé. Hórihorgas termet, szabadidőruhája alatt duzzadtak az izmok, nyaka vastag, szeme kerek, és frissen volt borotválkozva, ami nagy meglepetést keltett az ápolatlan férfiszoprán után.

Aladár a délelőttöt azzal töltötte, hogy a fél várost teleragasztotta plakátjaival. A hirdeteményen (melyből bőven került a vastagabb fák törzsére, a házfalakra, a lámpaoszlopokra, sőt, még néhány autó szélvédőjére is) a következő nyomtatott szöveg állt: ALADÁR A KÉSEK MÓCÁRTYA! HA LÁTTYA, TÁTVA MARAD A SZÁJA!! JÖN, JÖN, JÖN A CSILLOGÓ, A REPÜLŐ, A SUHANÓ KÉSEK ÓRÁJA!!! Alatta a helyszín és az időpont fekete filctollal: A HIT, RÉMÉNY & SZERETET ÁRÚHÁZ PARKOLÓJÁBA, ESTVE FÉL NYÓC ÓRAKKOR. S bár a plakátra rajzolt Elvis-ruhás késdobáló ívelt barkóval, frissen borotvált arccal, izmos testtel, vastag nyakkal és kerek szemmel bírt, alig hasonlított a hús-vér Aladárra.

Negyed nyolcra már valóságos tömeg gyűlt össze a nagyáruház ostornyél világítótestekkel pazarul megvilágított parkolójában. Csakhamar Aladár is megérkezett, flitteres fellépőruhában szállt ki a Zsiguliból, kezében két hatalmas ládát cipelt. Tapsvihar fogadta. A késdobáló hálásan hajolt meg közönsége előtt, majd bemutatkozott: *Pángá Alfréd vagyok, námzátközi világhírű késdobáló.* Azzal felnyitotta ládáit fedelét, s azokból egy cilindert, tizenkilenc kést és egy széthajtogatható fatáblát vett elő. A táblát a parkoló közepén álló kétszívű Géza Fejedelemszobor mögé erősítette, majd a kalappal végigjárta a tömeget, hogy beszedje járandóságát. Mikor ezzel is végzett, tizennyolc kést dugott a szájába, egyet a kezébe fogott, és bemutatta első mutatóványát.

Egy szempillantás volt az egész. Aladár elhajította az első kést, s máris egy újabbat húzott ki szájából, az is elrepült, s így tovább. A pengék mintha egymás mögé kötött vasúti kocsik lettek volna, szorosan egymás után suhantak a levegőben. Amikor a mutatóványos elrikkantotta magát, *ollé*, már az összes tör a táblában volt, szorosan Géza kőteste mellett, mintegy körülrajzolva azt. Óriási ováció

tört ki a parkolóban, majdnem akkora, mint amikor a kasztrált operista hangjának hatására megrepedtek a főtéri lámpák üvegburái.

De ez csak a kezdet volt, a java még ezután következett. Penge Aladár megismételte mutatványát bekötött szemmel, aztán fejen állva, majd háttal a szobornak, mindannyiszor jelentős ámulatba ejtve közönségét. Az embereknek valóban tátva maradt a szájuk, s azt gondolták, lehet, hogy ez a késes hadilábon áll a helyesírással, az e-jei sem tökéletesek, úgy csámcsogja a babgulyást, mint akinek sosem volt gyerekoszobája, a szabadidőruhája sem túl divatos, de amit a késeivel művel, az már-már ördögi.

Már háromnegyed órája tartott a show, a hangulat tetőfokára hágott (senki nem fázott, pedig igen hűvös áprilisi este volt), mikor Aladár, kihasználva a tapsorkán nyújtotta lélegzetvételnyi szünetet, a Zsigulijához sétált, és az egyik ládából egy ikerkazettás magnetofont vett elő. Géza lábához helyezte, majd megnyomta a készüléken a play-gombot. Mozart Requiemje tört elő a hangszórókból, és a szobor előtt félkörben álló közönség hirtelen elhalkult.

Hölgyeim és uraim, úgy önként jálántkázót kérnék, szolt baritonján a késművész, de válaszul csak néma csöndet kapott.

Ágy bátor asszony jálántkázására várok, ismételte meg felhívását Aladár.

A sokadalmon élénk susmus futott át, úgy zsiszgett a banán alakú publikum, akár egy hangyaboly. Végül minden tekintet Szignál Háromné felé fordult, aki nem tehetett mást, kissé előrébb lépett.

A legbátrabb asszony a városban, mondta a férje, a piaci lángosos, *eddig kilenc szeretője volt, de egyet sem gyónt meg!*

Szignálné büszkén húzta ki magát, majd lassan a késdobáló felé sétált. Bátorságát nagy tapsal jutalmazták polgártársai. Aladár némán kezét csókolt a vakmerő nőnek, és a Fejedelemhez kísérte. Megkérte, álljon a szobor elé, s vegye fel ugyanazt a testhelyzetet, amit Géza. Kázmérné nagyon ügyesen helyezkedett el, karjait éppúgy tárta szét, térdeit éppúgy rogyasztotta, ahogy az Államalapítót Nemző, magasságuk is pontosan egyforma volt, így aztán testével pontosan takarta a szobrot. Ekkor Aladár egy spárgával szorosan a kőalakhoz kötözte az asszonyt, majd visszasietett helyére, és szájába vette a késeket.

A Requiem hangjai vészjóslóan recsegtek a magnóból. Penge Aladár kihúzta a szájából az első kést. Hunyorogva bemérte Szignálné körvonalát, majd egy magabiztos mozdulattal útnak indította az első tört. A kés úgy suhant csillogva a levegőben, akár gyorsvonat az éji síneken. Már a második penge után nyúlt Aladár, mikor rémülten vette észre, hogy a lángosos neje dagadni kezd, akár a tészta. Nem az egész teste, csupán a válla hízott. Nem nagyon, éppen csak annyira duzzadt meg, hogy a precízen elhajított kés nem a táblába fúródott, hanem Szignálné húsába. Némi vér spriccelt Háromnéné zsíros vállából. Aladár elvörösödött, ilyen még sosem történt vele. Nem is tudta, mire vélje a dolgot. A közönség sorain halk kacaj futott át.

Álnézést, sunnyogott Penge lesütött szemekkel, de azért folytatta. Szépen sorban még elhajította a maradék tizenhét törét, de egyik sem érte el a táblát. Ha a fül mellé repült a penge, a fül nőtt meg kicsikét. Ha a comb mellé, akkor a

comb testesedett ki. Ha a mellek mellé, hát a bimbók nyúltak meg. Minden egyes dobás után egyre nagyobb derűtség fogadta Aladár teljesítményét. A tizenkilencedik dobás után a tömeg egyszerre röhögött a vérben úszó Szignálnéval. Megállíthatatlan, térdcsapkodós, a szív legmélyéből előtörő gúnykacaj volt, őszinte és gonosz.

Penge Alfréd pedig ott állt magányosan a parkoló legközepén, a szégyentől annyira megaszalódott, hogy Elvis-ruhája már lötyögött rajta, nyaka elvékonyult, szemei hosszúkásak lettek. Arca elvörösödött és artistabarkója is a porba hullott.

Rohadt gácik, nákták Mohács kálll, vakkantotta a törmágus jellegzetesen portugál akcentusával, azzal megsemmisülve vánszorgott Zsigulijához. Pokoli röhögésvihar közepette dél felé, a Barokk Isten Hídján hagyta el várost.

Boldog húsvéti ünnepeket (1920, vegyes technika, papír; 220×300 mm; jelzés jobbra lent: Mazán 920; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 69.14.)

Garaczi László

Sóvárgás

Annyit tudok a nőről, hogy kartonozó, hastáncot tanul és feltűnően csinos. Nem idegeskedek, nem vagyok ideges típus, minek idegeskedjek. A kijelzón peregnék a szelvények, elmegy a pesti gyors. Háromszáz dolláros kabát vagyok a váróterem közepén, íriszek, őszülő halánték. Megjön, arcán ott sápadozik a harminc fölötti, magányos nők savanykás szplínje. Sebj, én se vagyok egy Van Damme-ba oltott Rubold Ödön, lesz egy laza este, vacsorázunk, beszélgetünk, aztán irány a hotelszoba, amit ő foglalt le, reggel vissza Pestre, kész, ennyi, kirándultunk egyet. A lába nem is olyan rossz. Van, akinek egyáltalán nincs is lába. Idefelé jövet a büfékocsiban olyan kifejezéseket gyűjtöttem, hogy elveszti lába alól a talajt, elveszti a fejét, elveszti a fonalat. Szép a nyelv.

Az irodalomelmélet, az összehasonlító nyelvészet és – nem sorolom tovább – öt másik diszciplína doktora vagyok. Mielőtt hazalátogattam Amerikából, hirdetést adtam fel, korom, külsőm, kondícióim, terveim, elvárásaim (dohányzás mellőzve), százhetvennyolcan jelentkeztek, sokan kihullottak a rostákon, végül csak Tóth Mari maradt, ő tűnt a legígéretesebbnek, a nem dohányzó miskolci kartonozó és hastáncosnő.

Átnyújtom az íriszeket, odaadja a bort, a címkén az áll: Messzelátó Dűlő. Javaslom, hogy keressünk egy éttermet, de nem ismer éttermeket, nem jár étterembe, feltépi kigyóbőr retiküljét, és rágyújt. Hoppá. Szóval hogy ő nem tudja, hol vannak éttermek, ha vannak egyáltalán éttermek, az is lehet, ki tudja, hogy egyetlen kibaszott étterem sincs Miskolcon.

Könnyűnek érzem magam, mintha a gravitációt kikapcsolták volna, óvatosan lépek, jobb-bal, nehogy elszálljak. A másik meg, hogy követnek: ugyanazok az arcok bukkannak fel a város besötétedő, a lámpák fényétől becsíkozott utcáin. A súlytalanság és a paranoid skizofrénia tünetegyüttese egymással interferáló hullámokban tör rám, erősödik, lüktet, elhal, újramezdi.

Szóltanul faljuk a mikróban melegített mirelitcuccot a ledurrant pizzázóban, a pincér duzzadt szemhéja alól méreget, az abrosz morzsás, a rádióban Íti énekel duót Vágó Istvánnal. Megpróbálom a helyzet humoros oldalát nézni – a humor a reménytelenség udvariassága –, itt ülök Miskolcon egy vadidegen, fűrészfogú, dohányosnővel, közepesen átmelegedett műpizzát rágok, ez is egy élet. Ma itt, holnap Pesten a Centrálban M. tanár úrral Mód Aladáról és Pándi Pálról beszélgetünk, két hét múlva Greenwich Village-ben, egy kis zenés helyen McInerney-t, a nyugdíjba vonuló professzorkollégát búcsúztatjuk. A világból nem lehet kiesni.

Bort rendelek, nem próbálok irodalomról vagy filozófiáról beszélgetni Tóth Marival, nem dobom be tuti nyerő számomat, hogy Mona Lisa valójában Leonardo önarcképe, az életéről kérdezem, a kartonozásról, de a kartonozásról nem

hajlandó nyilatkozni, nem tudom meg, mi a kartonozás lényege, viszont elmeséli, hogy megcsalta a férjét a férje barátjával, de aztán az a kapcsolat is fuccsba ment, mert a pasas beállított egy másik nővel, hogy mostantól hármásban lesznek, azóta egyedül van. Cserében én is elmesélem az életem dióhéjban, Nagyváradi, görög menekülttábor, Közel-Kelet, a lánccal teherautókhöz kötözött arabok elszenesedett maradványai, Kanada, USA, egyetemek, publikációk, díjak, egyre előkelőbb katedrák stb. Arról, hogy évszakváltáskor milyen mardosó honvágyat érzek, hallgatok, de elmondom, hogy mikor hazalátogatok, anyámnál lakom a Só utcában, a Só utca a Veres Pálnéból nyílik, közel van a Dunához, mire Tóth Mari azt mondja, Pest bűdös és mindenki paraszt.

Tóth Mari bőre nyirkos és beteges, alkalmasint a cigitől, de a „mérgezett részekből”, gondolom, a bor hatására, lassan összeáll valami vonzó és egészséges, „clair et distinct” jelenik meg előttem a feltűnően csinos miskolci kartonozónő ideája. El kell mondanom ezen a ponton, hogy öt vagy hat éve nem dugtam, csak guminővel, zuhanyrózsával, kínai evőpálcaköteggel, Mark Twain: *Tom Sawyer*-jének letépett borítójával, és Chopin 24 prelűdjéből a 18-assal és 23-assal. A cigizésre terelődik a szó, kijelenti, addig fog cigizni, míg az orvos nem talál egy bazi nagy foltot a tüdején. Kérdem, vannak-e más, érdekes hobbijai a cigizésen kívül, lehalkítja a hangját, van egy titkos ábrándja, erről még senkinek sem beszélt, fél, hogy kinevetik vagy lehurrogják, de ő még sosem kevert maltert, hosszú évek óta vágják rá, hogy maltert keverjen, hogy a sűrű masszát simára habarja, gyaszatolhassa, lehet, hogy ciki, de ő erre gyúr.

Kis csönd után megkérdi, mi változott Magyarországon, mióta utoljára jártam itthon. Hát például az, mondom, hogy a McDonald's pultosai már nem azt kiáltják hátra, hogy van egy bigim, hanem hogy kérek egy makkost.

Tujafa ligeten hatolunk keresztül, fogalmam sincs, merre járunk, de a beszélgetés fesztelenül csordogál, kik a leghíresebb magyar négerék, ez most a téma, szerinte Onyuta Judit és Leslie (nem hallottam róluk), mire én Khálid Artúrt és Thomas Sowunmit dobom be, kettő-kettő, de aztán Fannyval és Oludayo Lapitével, vagyis Páköval, a néger lakodalmas sztárral elhúz négy-kettőre, Kaya Ibrahimmal csak szépíteni tudok. Olyan arcot vág, mikor kimondja egy néger nevét, mintha egy ékszerteknőst látna lángoló biciklin bukfencezni. Arra gondolok, hogy nem akarom vele az életem leélni, de azért talán egy csendes numerát megér. Ekkor megköszöni a vacsorát, most már haza kell mennie, holnap dolgozik. Kérdem, hol lakik. Három és fél óra villamossal. Hoppá. És a panzió? Milyen panzió? Hát, a szállás, amit lefoglalt. Mire, hogy bocs, de ő nem foglalt le semmiféle szállást, nem ismer panziókat, nem szokott panziókban aludni, nem tudja, hogy vannak-e egyáltalán panziók Miskolcon, ebben a kibaszott városban stb., stb. Bedobom a végső adu ászt, legjobb csajozós dumámat, hogy az öt érzék, a négy elem és a három dimenzió világában mi ketten tutira egymásnak vagyunk teremtve – mire felszáll a villamosra, bocs, mondja fentről, a barátnője helyett jött el randira, aki nem csípi az öreg faszikat, és bevallja, hogy most már ő se, és elmegy.

Fejbe kólintva állok a megállóban, most mi lesz. Csibetoll a porszívócsőben,

mozdulatlan vagyok és repülök egyszerre. Jön egy taxi, a srác tud egy motelt, sejtem, hogy körbe akar kocsikáztatni. Mikor kileheli a lelkét (beadja a kulcsot), leállítom a taxi motorját – olyan csönd lesz, mintha zsákot húznának a fejemre. Észreveszek egy feliratot, „szoba kiadó”, megnyomom a csengőt, kattánva nyílik a kapu, a kert végében egy ketrecben öregasszony ül, és azt mondja, háromezer. Zsebre gyűri a pénzt, kiad egy kulcsot, az ágyások melletti sufnira mutat. Jól zárkózzak be, zsványok járják a környéket éjszaka.

Ruhástul fekszem az ágyra, éppen elaludnék, mikor zörgést hallok kintről, suttogás, lábak csoszogása. Hoppá.

Én, Venyige Lajos, Lui Vinegard, a humán tudományok többszörös doktora, díjak és kitüntetések birtokosa, a *Weightlessnes And Deconstruction in Postmodern Literature* (Columbia University Press, NY, 1996) című irodalomelméleti mű szakmai körökben elismert szerzője Miskolc külvárosában, a senki földjén, a semmi közepén egy vaságyon fekszem félrészegen, odakint brigantik matatnak az ajtózáron, és én elképzelem saját puha ágyam a Só utcában, reggel behozza anyám a kávé, pirítóst, újságot, elhúzza a függönyt, olvasgatok, elintézek néhány telefont, szaunába megyek, ebéd, szunyókálás, találkozom régi barátommal és kollégámmal, M-mel, (pénz a zsebbe, óvszer a tárcába, ez élete egyik fő szabálya az egyetem óta), bevallja, hogy még mindig nem érti Esterházy *Harmóniá*-jának a százhuszonhatodik oldaltól a százharmincötödik oldalig terjedő szakaszát, ne mondjam el senkinek, de ő itt végzetesen elakadt, elvesztette a fonalat, Pándit és Módot is átnézte, hiába, semmi útmutatás, én pedig már előre sajnálom azt az elsőkötetest, akit bosszúból agyagba fog döngölni, de megígérem neki, mert a barátom, hogy hallgatok, mint a sír, aztán rápipálunk... Itt tartok a képzelődésben, mikor benyomják a sufni ajtaját.

Az ágy mögé kushadok.

Ketten vannak, a lány kopasz, piercing a szemöldökben, cipzáraktól roskadozó bőrdzseki, fekete, hálós harisnya, bakancs. A fiún hátizsák, ornyergén, két szemöldöke között mély ránc. Leülnek, előveszik és kinyitják a gépet, beloggolnak, a lány lecsavarja a nyakába akasztott kopt kereszt tetejét. Hoppá. Pihegés, csönd, diktálni kezd sóvárgó, hurutos hangon, a fiú gépel.

Vehetsz házat, de otthont nem. Vehetsz ágyat, de álmod nem. Vehetsz órát, de időt nem. Vehetsz könyvet, de tudást nem. Vehetsz pozíciót, de tiszteletet nem. Megfizetheted az orvost, de az egészséget nem. Megveheted a lelket, de az életet nem. Megveheted a szexet, de a szerelmet nem.

Elhallgat, véget ér a puha billentyű-kattogás, csak a laptop zúg, aztán már az se. Összepakolnak és elmennek.

Másnap délelőtt ülök a vonaton, a futó tájat nézem, az éjszakára gondolok, meglep egy finom hangulat, egy visszafordíthatatlan érzés, mint mikor egy fűszálat kihúzol a zsíros földből.

Hazai Attila

A lepottyant teknősbéka

Mark spanyol barátnőjét várta a Ferihegyi reptéren. Kábé fél óra múlva fog leszállni a lány gépe, ha nem késik, Mark már negyedórája megérkezett a várócsarnokba. A három festményt, amit Budapesten készített, lemásolta kicsiben egy kartonra, a kartonból pedig egy kocka alakú dobozt készített. A lakást is feldíszítette, de az igazi meglepetés a kartondoboz volt, pontosabban a dobozban lapuló teknősbéka, amit szintén a barátnőjének szánt. Mark kihozta teknős barátját a repülőterre, hogy együtt várják a lányt. Úgy vélte, ez jó meglepetés lesz. Időnként megnézte a teknőst, hogy bírja-e még a kuporgást a dobozban, aztán úgy döntött, kiteszi a teraszra, hadd élvezze az állat a levegőt és a napsütést.

Péternek és feleségének az esküvő után sokan mondták: „baromi jó volt az esküvőtök”; „überfasza buli volt”; „szuper jó volt a parti”; „állati szép volt”. – Majdnem elsírtam magam, olyan gyönyörű volt – nyöszörögte a nagymama. – Totál ciki volt – mondták néhányan, akik utálják az esküvőket.

– Rendeznék még ilyet, bár akkor új férjet kell keresnem – mondta Péter neje.

Péter most egy fehér oszlopnak támaszkodott a repülőtéren, egy hatalmas hamutartó előtt imbolygott, és a nászúton meg az egyebeken gondolkodott: vajon miért is vette ilyen gyorsan feleségül a feleségét? Mit akar ő ezzel kifejezni? Aztán elhessegette a gondolatot, abban bízva, hogy remekül sikerül majd ez a házassága. Mosolyogni kezdett. Felesége megszólalt:

– Mindjárt be kell csekkolnunk. Nem hozol valami újságot?

– De, hozhatok, ha gondolod.

Mark eközben elindult az ital-automaták felé. A zsebébe túrt és rájött, hogy nincs elég aprója. Elsétált a kávézó felé, és magára hagyta a teknősbékáját. A teknős körülnézett, egy ideig kuporgott a terasz márványkővén, majd lassan mászni kezdett a terasz korlátja felé.

Péter elnyomta a cigijét a nagy hamutartóban.

– Milyen újságot hozzak?

– Blikket, Tinát, Kiskegyedet, Nők Lapját, Elixírt meg még valamit.

– Jól van drágám.

Péter elindult lefelé a lépcsőkön a bejárat előtt álló újságosbódé felé. Nem kellett volna ennyit inni, a fehérborból kellett volna kevesebbet inni, mindegy, az élet gyönyörű és minden egyre csak gyönyörűbb lesz. Péter ilyeneken töprengett, ám közben hirtelen egy hihetetlenül éles és fájdalmas koppanást érzett a fején. Épp a feje tetején. Szerencsére nem halt meg. A szemét is ki bírta nyitni. Egy pillanatra még sötét volt a kép, aztán homályos lett minden. Felkelt a földről és elindult az újságos felé. Eszébe jutott hogy mi van! Ó ő, és meg az utcán. Ó ő, és meg az utcán, vagy valami helyen, mi ez, parkoló?

Péter a fejéhez nyúlt, sajgott a seb, véres lett az ujjja. Vett egy Blikket, egy Tinát

meg egy Elixírt, de egyébként mindent elfelejtett, hogy miért jött ide és hogy milyen nap van, beült az egyik taxiba és elindult a kedvenc kocsmájába. A taxiban lassan ellazultak a hasában és combjában görcsbe rándult izmai.

Egyetlen vadon élő teknősfajunk van Magyarországon, a mocsári teknős, mely összetéveszthető más hüllővel. Az állatkereskedésekben vásárolható észak-amerikai eredetű vörös fülű ékszerteknőst esetenként kiengedik, főleg, ha a gazdájuk megunta. A tőlünk délre élő, növényevő szárazföldi teknősök, görög teknős, mór teknős, pedig melegigényesek!

Péter vére lecsordult a fejről a fülére és a könyökére.

– Baleset történt? – kérdezte a taxisofőr.

– Nem tudom.

– De uram, hiszen vérzik a feje.

– Ja igen.

– A taxi elindult a belváros felé.

– Mi történt? – érdeklődött újra a sofőr.

Péter elővett egy zsebkendőt és törölgetni kezdte az ujjait meg a fejét. Az éles fájdalom a koponyájában valahogy kellemes zibbadásba ment át, egyre jobban érezte magát, még nevetni is tudott volna.

– Ha jól láttam, akkor a teraszról a fejemre esett egy teknősbéka. Nem tudom hogy került oda.

– Megengedi hogy elmondjam a kollégáknak? De nem most mondom el ne-hogy kiröhögjék magát.

Péter körbenézett a délutáni forgatagon, a lerobbant és piszkos Üllői útról befordultak a füstös és zsúfolt Nagykörútra.

– Mondok cserébe magának egy másik sztorit – szólalt meg újra a sofőr. – Egy kopasz férfi a hajnali órákban betört a belváros egyik ruhaboltjába, de véletlenül beindította a riasztót. Menekülni nem volt ideje a rendőrök elől, így mereven a kirakatba állt, de mivel a többi baba vékony volt és szőke hajú, a betörőt egyből észrevették és letartóztatták.

– Köszönöm, kiszállnék valahol.

A taxi lehúzódot a járdához

– Mennyi lesz?

– Háromezer.

Péter fizetett.

– Mondok még egy sztorit magának. Egy idős néni a rolót próbálta ma reggel megjavítani és kiesett a negyedikről egy kalapáccsal a kezében. Szegény összetörte a fejét és szörnyethalt.

– Hú, több ilyen sztorit most, kérem, ne mondjon.

Péter kiszállt a taxiból, belépett kedvenc kocsmája ajtaján. Sokan voltak. Kért egy korsó hideg sört a csinos csapos lánytól, meg egy unikumot mellé, és leült egy jó ismerőse, Pál asztalához.

Péter belekortyolt a finom jéghideg sörébe. Hirtelen elmúlt a fejfájása, még a vérzés is elállt. Ekkor belekortyolt az unikumba, és szinte pillanatok alatt a teknősbékától kapott seb is teljesen begyógyult.

– Tudod hogy mondják azt, hogyha a kis sündisznó nem jár be dolgozni? Na? Sünnap. Hahaha – mondta Pál.

– Hmm – mondta Péter elégedetten.

– Neked nem Görögországban kellene lenned? – kérdezte Pál.

Péter elgondolkodott, a levegőbe bámult, majd ivott egy kortyot.

– Húha – mondta.

– Az esküvői bulin azt mondtad, ma elutaztok.

– Jesszusom hogy lehetek én ilyen hülye! Már emlékszem. Tisztán látok mindent. Otthagytam az Ágit a repülőtéren. Most mit csináljak?

– Hát menj utána, te köcsög – tanácsolta a barátja.

– Nagy fasz vagyok. Meg fog sértődni.

Péter kihörpintette az italát és felkelt az asztaltól.

– Máris indulok! Rohanok drágám, rohanok.

Négy órás késéssel megérkezett a repülőtérrre, felesége elutazott egyedül, de Péter repülőjegyét leadta az információnál. Szerencsére egy óra múlva indult a következő gép, amivel el tudott indulni.

Péter aznap éjfél körül találta meg feleségét a szállodai szobájukban, és ezután a viszontagság után egy utazási könyvekbe illően szép hetet töltöttek a tengernél. Pontosan rekonstruálták a repülőtéren történt eseményeket, és sokat nevettek, bár a teknősbékát sajnálták. Nem tudták, hogy a repülőtéri állatorvos szigetelőszalaggal körbetekerte a letört páncélt, és antibiotikummal megmentette Mark teknősbékájának az életét.

Hála az égieknek, Péternek szerencsésen sikerült a házassága, és nevével egész életükben emlegették a mondást, amikor sokat késtek valahonnan, vagy nehezen magyarázható dolgok történtek velük: ó, csak nem már megint egy teknősbéka esett a fejedre?

GreCsó Krisztián

Általános bibliai történések

*„Elvira Kornélia úgy olvasgatta tovább
a Szentírást, mintha mi sem történt volna.”
Sztv Ernő*

A Csók Ferinek nem ez a rendes neve, de mindenki így ismeri, Csók. Kiment Vatikánba splites klímát pucolni és ott mondták neki a buzeráns testőrök, hogy latinul vagy németül, Ferike nem emlékezik pontosan, az ő neve azt jelenti, Csók. Szerintem nagyon buta egy nyelv lehet az, amelyiken a Kis azt jelenti, csók. Egyszer az Üvegszemű Tóttal huszonegyeztek itt, a Belga kocsmában, és a Tót, akinek igen szép, pattintott üveggolyó a bal szeme világa, azt mondta, hogy szerinte valami borzasztóan perverzket jelenthet az a szó, hogy cunájt, mert az amcsik minden hallgatónótába belerakják, és hát az meg tudvalévő, hogy az amcsikat jég hasítgató bicskával molesztálja az asszony, s még ki is köti a kezüket, annyira el van menve az esze, szóval egy ilyen kívánós nép biztosan nem mondogatja mindig, hogy cunájt, ha nem akar vele valamit. Tólókerekes Lacika ekkor közbeszólt, hogy szerinte a cunájt az egy égi áldásféle, próbatétel, mint a rüh, csak hát nyugaton még a rüh is más. Éppen erről volt szó, mikor Kis Feri azt mondta, hogy erről neki meg azt jut eszébe, hogy az ő neve csókot jelent németül vagy latinul, de inkább németül, mert a papok nem smaciznak, úgyhogy biztosan nem latinul van. Előbb nem hitte senki el ezt a hülyeséget a Ferinek, de aztán valahogy mégis rajta ragadt.

Nem is értem ezt a világot, hogyan működik.

A Tólókerekes Lacika is, mikor sokat iszik, nem bírja hajtani hazafelé a kart, és akkor mindenki azt mondja neki, hogy minek ivott olyan sokat arra az egy kezére, aztán mégis hazatolja valaki. No, pont így van ez mással is: senki sem akarja, mégis lesz valahogy, meg: senkisem hiszi, aztán mégis elhiszi mindenki.

Ülünk a Belgában és valami magától lesz.

Csodakocsma ez, én már a rendszerelkapcsolás előtt is megmondtam, pedig akkor még békepapok voltak. Ez már akkor szentséges terület volt, mikor még nem így hívtak a Belgát, hogy Belga, hanem hogy „ÁFÉSZ, 123-as számú Italtól”, vagyis inkább úgy, hogy egy-kettő-három, röviden: egy-kettő. Mondták is mindig a Tehenes Icukának, hamar egy sört, Tehénke, egy-kettő.

Amúgy lehet, hogy én korlátolt vagyok, de a nálunk lejátszódó isteni csodákat csak részben hiszem el, pedig tényleg vannak itt is olyan hihetetlen dolgok, mint a Bibliában. Például van olyan a Szentírásban, hogy egy lakodalmon elfogyott a bor, és aztán valahogyan lett. Ez bizonyára igaz dolog, és ilyen errefele is van, mert legtöbbször nálunk is elfogy, s azt mondja az örömapa hajnali két óra tájban, ezzel a szavakkal, hogy legények, ezek vagyunk mi, elfogyott a bor. De mikor a Feriék lefogják a vőlegényt, és hátracibálják a bográcsos mögé, a takaré-

szövetkezet burgyingosába a menyasszonyt, azzal az ötlettel, hogy akkor valami mással ütik el az időt, éppen így szokták mondani, *elűtik* az időt, akkor csodák csodája mindig lesz bor. És ez szép, hogy úgy van nálunk is, mint a Bibliában, mi egy ilyen általánosan szent helyen lakunk.

Persze azért mi a Ferivel, meg a Tóttal gyakorta kételkedünk.

És mondjuk, lett is már igazunk! Mert például mikor egy csodagyógyító futott be a faluba, és csurig volt az egész kultúrotthon, akkor még jó, hogy legalább mi észnél voltunk! A Tolókerekes Lacikán akarta bemutatni a tudományát a híres néger hályogkovács, és hála Istennek, hogy a Csók Feri, az Üveg szemű Tót meg én nem pisáltunk magunk alá a gyönyörűségtől, rajtunk kívül ugyanis mindenki azt óbégatta, hogy hallelúja. Egyszer csak azt mondta Lacikának a borzasztóan pösze keserecsoki, hogy „kejj főj és jájj”. Lacika meg fölállt a kerekeskocsiból. Szerencsére, a Csók Ferinek föltűnt, hogy olyan csalén áll a válla szegénynek, eladdig ugyanis egyedül a válla és a jobb karja volt valamelyest normális, hátha már ottan is gellert kap; mi marad benne szép? A Feri odaszaladt hamar, hogy hátba vágja Lacikát, csak ne valljon már szégyent a népek előtt, ha már ilyen táltos csikó lett belőle. Másnap azt írta a Népújság, hogy „K. Ferenc számára közeléről egyértelműnek tetszett a felfüggesztés.” Ez nagyon kacifántos, igazából az volt, hogy a Feri odaugrott, aztán látta, hogy a Lacika lóg. Damillal cibálják föl a magosba, valójában annyira emelkedik magától, mint a targoncavillán szendergő export paradicsom. Volt nagy megrökönyödés, mikor a svájcikeresztes, intelligens bicskájával, ami állítólag halat is tud pucolni, magától, megszabadította. Mondjuk, hogy ne legyen csalódás, mégis lett igazi bibliai esemény is. Az Üveg szemű Tót kitalálta, hogy csak meg kéne nézni, tud-e vízen járni a szent szerezsen vitamin, ha már ekkora ésszel van, hogy feldamilozta a plafonra a Tolókerekes Lacikát, és akkor a borzasztó sikoltozás közben kísértáltunk a Tehenes Icuka kocsmája mögé és hangosan hallelújázva beleirányítottuk Isten sötét küldöttjét a tóba, hogy ottan tesszen brillírozni, ha tetszik.

Ilyen tapasztalataink vannak.

Ezek után szerintem egyáltalán nem baj, hogy a halottsírató férfiaknak, mert-hogy minálunk a faluban a kétségbeesés a férfiak dolga, van mobiljuk. Attól, hogy valaki sokat harsog temetéseken, még küldhet sms-t Majkára. Vegyen csak egy föltöltő kártyát, ha kiszavazó show van, oszt virrasszon, mintha a gecsemáni kertbe volna. Az Üveg szemű Tót szerint azért az fölháborító, hogy a Vak Pisti remegésre állítja temetés közben a Nokiát, mert különben nem hallja a saját hangjától, ha szól, aztán mikor sms-t kap, az apjával olvastatja föl ott helyben. Merthogy a Vak Pisti tényleg vak, nem is kéne neki kijelző, de olyan ketyerét még a románok se gyártnak, pedig lehetne, mondjuk Dacia mobil, vagy ARO, kijelző nélkül... de mindegy, ez nem fontos. Inkább az lényeges, ha Pisti is, meg az apja is elhallgatnak a földelésen, akkor az a baj, hogy nem énekel senki. Csók Feri szerint örülni kell, hogy egyáltalán vállalja valaki a kornyikálást, kritizáljon az, akinek van kedve. Mégis milyen szemtelenség, hogy a telepi Ilike néni át akarja állíttatni a csengőhangot a Pisti mobilján. Mindenkinek magántügye, hogy

az „Aranyeső a szép kis házra, meg a Koplárovcics Bélára” szól-e telefonján, mint ahogy mindenkinek, vagy esetleg valami más.

Különben is, senkinek se nincsen már kedve ottan zokogni, mióta strucctelep lett a halottasházzal szemben. Elsétálgatnak a kopasztott struccok a karámban, kísérik a menetet egészen a kőkeresztig. Jönnek fegyelmezetten, komoran puffan a lábuk a homokban. Fura arcuk van, nem természetes, nem igaz, hogy ilyen madarak már a Paradicsomban is lettek volna. Hol van az a Bibliában, hogy „...és a temetésen arra sétált két frissen kopasztott strucc”?

No persze, más is zavarja a teljes átlényegülést.

Például, hogy hisz-e az ember az isteni földi közvetítőjének, vagy nem hisz? Én hiszek. A mi papunk még sose bukott le, akkor pedig neki van igaza. Pontosabban igaza van. Kérdezik, azt feleli, ott se volt. Temetett éppen, ezt mondja mindig. Ki köpi be, hogy nem – a halott? Egy férj se tudta még utolérni soha; akkor meg? Kiválóan viszi át egy ugrásra a drótkerítést, sőt állítólag két sor szögesdrót se jelent neki akadályt. Baba néni szerint, aki a testnevelés tanár az általánosban, kár volt veszni hagyni egy ilyen elképesztő magasugró tehetséget, mint amilyen a mi plébánosunk. Én meg azt mondom, nagyon is jó, hogy az atya ezt a szent hivatást választotta, mert amíg el nem kapják, senki se bizonyíthatja be, hogy úgy zakatol más feleségén, mint egy zárlatos bűvárszivattyú. Ráadásul minden kergetés után olyan erélyes bűnbánatot tart a misén, hogy az egész falu magába néz. Olyankor úgy döng a hangja prédikáció közben, hogy vasárnap délelőtt azok is benéznek a Belgába a nagy lelkipurdalás miatt, akik egyébként nem szoktak. Olyankor én is mélyen megbánok mindent, Icukával kikapcsolatom a tévét, pedig benne van a kábel, és a Romanticán éppen a nagymise után megy a Carlos Gonzales Santiago az elveszett ikerfiú, aztán mélyen gondolkodunk. Az Üvegszemű Tót asztalra teszi a pattintott üvegszemét és pucolgatni kezdi. Ho, nézd már, köcsög, mondja jó hangosan, milyen sáros ez a szar már megint, hogy baszna meg az Isten.

Buda Ferenc

Keringő 12 tételben, alcímekkel

(Prológus 1.)

Költőnk az ódát elúnta:
jobb lesz az iparosmunka.
A líra kimerít –
hopsz ide, limerik!
– s múzsáját fenéken rúgta.

(Prológus 2.)

Morc kedved bármily gané ma,
akkor se légy kuka, néma!
Míg erjed a kovász,
guggolj le s kotorássz:
tyúkszar közt hever a téma.

(Karrier 1.)

Nézd: az ebadta fiúja
szövegét szakadtig fújja.
Minden pénzt megérez,
(minden pénzt megér ez?..)
kár, hogy a zenéhez
kétjegyű csak az IQ,-ja.

(Karrier 2.)

Pártkönyvvel: kamatos kinccsel
sok senki könnyen kilincsel.
Jelleme írómba,
modora goromba,
alkalmas voltára nincs jel.
(Ám ettől bizvást tekints el.)

(Karrier 3.)

Látszatra teszi a dolgát,
sőt még az esze is jól vág,
arca is van - néha,
ám mindez mit ér, ha
legalul kilóg a lóláb.
(Legalább behúzni próbáld!..)

(Posztmodern)

A hírós városi színház
tököfürca színeket mintáz.
Drámád, jó Katona,
Gézánknak add oda:
meglásd, mily prímesen kontráz.
(S marad a Múból – a csontváz.)

(Poszt poszt)

Kummog a kultuszminiszter:
sok nyúge támad e tiszttel,
s az íróhivátás-
ra rossz a kihatás.
(Utólag közli: csak viccel.)

(Közép-Kelet)

Afgánok, arabok, perzsák –
gyűlnek a dinamit-morzsák.
Ha robban, nem csoda:
kirázni nincs hova –
színültig teli a porzsák.
(Mi lesz itt? Tudja a kórság.)

(Kelet-Közép)

Lám csak, mint afféle „kisnép”,
jól reáfaragunk, ismét.
Kucorgunk, haj, komám,
Balkán hús balkonán,
seggünkbe nyomták a klistélyt.
(Nálunknál balekabb nincs még.)

(Magán 1.)

Most látom: mára egészen
kikopott az összes pénzem.
Havidíj, havibaj –
csessze meg a bivaly:
odavan, akárhogy nézem.
(No, ezt is elfütyörészttem,)

(Magán 2.)

Maholnap csak megöregszel –
nincs erre semmi elixír.
Itt sajog, ott nyilall,
érd be most annyival
s örvendj, hogy hátad alig szúr.
(Ez van. S ez éppen elég szar.)

(Magán 3.)

Rangok és címek és díjak...
Jó ég! Hát ezekért ríjak?
Penna vagy pusztá kéz
bárminő kunsztra kész,
nem kötnek láncok, se szíjak.

(Epilógus 1.)

Dalaid elfúlván, mintegy
bajaid félrelegyinted.
Hidd azt, hogy bátor vagy,
s ha rád is számolnak,
el ne hagyd élve a ringet.

(Epilógus 2.)

Kérdi egy kapatos norvég:
„Hé, pajtás, akad-e bor még?”
„Hoztak a parasztok,
s amíg ezt apasztod,
pincében hűsül a pótlék.”
„Adj hát egy palackot,
nem fogok malackod-
ni.”

Függöny.
Ez itt a sorvég.

Varró Dániel

Változatok egy gyerekdalra

A gyerekdal

Boci, boci, tarka,
se füle, se farka,
oda megyünk lakni,
ahol tejet kapni.

Tóth Árpád-os változat

Ó, láttatok-e már bús borjat őszi réten,
Ki rágva kónya gazt szelíden fancsalog,
Míg barna folt borong sápadt farán setéten,
Mit céltalan riszál, hisz rajta nincs fark?

Én láttam bús fejét a rét fölé hajolva,
Ó, szája szegletén buggyant a renyhe lé,
És fölbágyadt a légbe lelkem úrhajója,
S e könnyes, lágy sohajt röpítettem felé:

Tehénke, lásd, egyformák vagyunk nagyon mi ketten,
Lehúzza nékem is nagy, csüggedt fõm a bánat,
S úgy lóg fogam közül bús fényű cigarettem,
Mint szádból csillogón a megcsócsált fűszálak.

De lelkem innét milljóm mérföldekre vágyik,
Szállnék a végtelen Tejútra, oda fel,
Hol el nem alvó csillag-kandeláber világít,
S ezer holdbéli borjú libegve lefetyel.

Pilinszky János

Addigra nem lesz már füled,
hiába jönne válasz.
Csak állsz a száraz vályúnál,
kiapadt tőgygel állasz.
Sovány leszel addigra, mint

a bibliai hét év.
Hátadra száll a zümmögő,
hessenthetlen kétség.

Hogy is lehetnél valaha
egyszer még újra boldog?
Elgazosult a legelő.
És bezártak a boltok.
A bojtjahullató remény
csóválhatatlan csonkját
meresztí meztelen farod
gémberedetten, tompán.

Te teheneknél tehenebb,
te borjak között borjú,
csak nem hitted, hogy beheged,
mit kettényestek orvul?
Csak nem hitted, hogy van hová?
Te bárkinél szegényebb,
csak állsz, és napjaid kihúlt,
szaguk vesztett lepények.

Faludy György-ös változat

Mikor Big Bill, a Bull megállt a Szajna
Partján, min ível át a Mirabeau,
Arra gondolt, minden tehén s üszőke szajha –
Csülkét szétrakja, aztán kirabó’.

Pedig kedvelte ő a ringó tőgyű nőket,
A sok pucsító, szeplős feneket.
Meghintáztatta, és szarvára tűzte őket,
Hogy fülük szétállt, aztán leesett.

S hogy végigment egy kékes árnyú allén,
Míg almabort szitáltak rá a fellegek,
Eszébe tűnt, hogy sírt egyszer Mallarmén,
Mert nem értette egy sorát se meg.

S eltűnődött, az alkonyt a nap mért festi rőt-re,
 Hogy eljön értünk úgyis a kaszás,
 Mint egy versében ezt megírta Goethe,
 S hogy jólesne egy kiadós baszás.

Elandalgott hát egy rosszhírű helyre,
 Hol szűzlányként sikkant a harmonika fel.
 Megnyílt neki egy kajla szajha kelyhe –
 És folyt, csak folyt a forró bikatej.

Szilágyi Ákos-os változat

ott hol perceg bibic ének
 spicces cárok kibicének
 kupicányi kibucában
 puccos vackok kupacában
 lécből fércelt vicik-vacak
 ketrec előtt két szép bocik
 egyik boci picit biceg
 míg ő biceg míg ő bocog
 szalad cickány szalad pocok
 szalad fácán szalad réce
 cak neki ninc abban réce
 szegény boci bicebóca

hát a füle hát a farka?
 háta foltos háta tarka
 (szép a tarka már ha marha)
 tarka-barka birka Lorca
 megfázott a Terka torka

boci biceg alig mozog
 hogy is futna mikor rozog'
 nincs gyors lába ama célból
 (csülke mint a malacénak)
 meglátják a szaracénok
 nézve nézik s látva látszik
 farka füle mind hibádzik
 „ez a boci vacak-vicik!”
 megragadják aztán vicik

hej te boci hej te hej te
nem fürdesz több vajba-tejbe
dehogy hoznak ezek helyre
nincs szükségük te tejedre
boltot nyitnak a helyedre
ej hejre kis helyre hoznak
tetejére Tajgetosznak
Tajgetoszról haj letosznak
haj-haj sej-haj receruca
nem maradsz csak bocipaca

Hoki / Téli játékok (1945, vegyes technika, papír; 266×430 mm; jelzés jobbra lent:
Mazán L. 1945.; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.54.1.)

Kiss László

Beethoven, vidéken

Piritós Mari, aki a férje szerint szép volt, mint az angol futball, a konyhában serénykedett. Tompora ide-oda pattogott, akár egy Nike-börgolyó, mellei úgy harangoztak, mint a Big Ben.

Delet ütött az óra, mire felrakta a sparheltre a hasábokra vágott krumplit, bőséges zsírral. Az ura mindjárt hazaér, és szereti, ha a krumpli forró és jó tocsogós.

Lajos, Csökönyéék kutyája dél elmúltával váratlan felpattant, körbeszimatolta az asztalokat, fájdalmas ábrázatot vágott, mint aki szülni készül, azzal nekiiramodott. Bambán néztek utána.

A helyi tornaegylet hálóőre ocsúdott először.

– Ez a kutya olyan fekete, mint Campbell az Arsenalból.

– Frászt! – kontrázott egy klottgatyás jobbszélső. – Ez olyan fekete, mint Jordan a Chicago Bullsból.

– Olyan fekete, mint a szar – böffent egy atlétatrikós, a tréner, mert ő volt a legrészegebb.

A meccs előtti poharazgatás jót tett a csapatsellemnek.

A Zöld Hordó kerthelyiségében két asztal volt felállítva. A másikat öten ülték körbe. Dögmeleg volt.

– Ha én Sir Alex Ferguson volnék, fejbe rúgnám Beckhamet egy stopnis cipővel – jegyezte meg Csete bácsi.

A kocsmában mindenki értett a focihoz. Csete bácsi egy időben a környék legjobb csatárának számított, csak gyakran tintázott, meg a diszkót látogatta, ahol mindig azzal hengegett, hogy a Manchesterbe igazol, jól megszedi magát, hazajön, és megveszi az egész falut, aztán meg sem állunk Párizsig. Ez a szöveg minden csajnál bejött. Ma már leginkább csak a Zöld Hordóba járt.

Ez abban az időben történt, amikor elterjedt a faluban, hogy Yoko Onót meg akarja szerezni a Real Madrid.

– Marhaság – szögezte le Brunszvik Géza, és úgy vágta be a felest, hogy hallatszott a loccsanás a garaton. – Szívatás. Az embereknek manapság mindent be lehet beszélni. Yoko Ono egyébként is öreg már, ráadásul nő.

– És ha nő? – kardoskodott Csete bácsi. – A nőt is csak bőrből csinálta az isten, egy nőnek is megvannak a maga érzései. Vagy ki tudja!

– Nem ér az egy kummányit se – tódította Keszegé Józsi. – Tegnap láttam az újságban, alig állt a lábán. Mondjuk, volt ott egy másik fénykép is, amin egy szemüveges palival feküdt az ágyban. Kiszámíthatatlan néember az.

– Yoko Onónak minden esélye megvan – méltatlankodott Göndör Karcsi, aki

stikában az Álmoskönyvet bújta, és a nőnapról az orális szex jutott az eszébe. – Még mindig olyan, mintha tizenhat éves lenne.

– Nem lehet, hogy Yoko Ono akarja megvenni a Real Madridot? – okoskodott Brunsvik Géza.

– Na, az elképzelhető – zárta le sürgetőleg a vitát Csete bácsi, aki vadonatúj öltönyében feszített, bár a tekintetén látszott, hogy alig kap levegőt. Volt megbeszélnivaló bőven: a Falunapok ünnepi kavalkádjában Csökönye Pisti mobiljának nyoma veszett. A faluban neki volt egyedül maroktelefonja, amiért igen nagy népszerűségnek örvendett. Ha valakit levért a betegség vagy a másnap, ami gyakran megesett, ő hívta az orvost.

– Jaj, istenem – vonyított fájdalomában Pisti.

Csökönye amióta az eszét tudja, színésznek készül. A Falunapokon, amikor itt járt a pesti társulat, két éjszaka erejéig felcsapott komédiásnak. Az Antigónában játszotta az őrt, Kézdy Kálmán, a híres színész pedig, akinek a nevét mindenki ismerte az országban, és a faluban sok menyecske párját ritkította miatta, Kreónt alakította, a vasszigorúságú uralkodót. A Falunapok színielőadása nem minden probléma nélkül zajlott le. Az első előadáson, amikor ott tartottak, hogy Kézdy Kálmán nagyon dühös, és a sír felett hevesen gesztikulál, miközben a csajok, Antigoné meg a tesója – két filigrán fővárosi színhallgató –, reszketve hátrálnak, Pisti a fejéhez kapott, és hangosan elkiáltotta magát: Ó, uram. Majd hirtelen elhallgatott, és erősen hunyorgott a neonlámpa irányába. Piritós Mari lélegzetvisszafojtva figyelt, hogy a Pisti mennyire érti a drámai fokozást. És akkor Pisti a másik kezét is a homlokához csapta, a földre rogyott, és azt óbégatta, hogy a kurva életbe, elfelejtettem a szöveget. Kézdy Kálmán eszmélt leghamarabb, kituszkolta, hogy hordd el magad, te gyáva, amikor meg Antigoné újra színre lépett, leszakadt a karnis, maga alá temetve egy színpadra rohanó statisztát, aki annyira belegabalyodott a díszletbe, hogy nem is bírták kibogozni, függönnyel együtt húzták ki a deszkákról.

Nem baj, öcsém, ez még csak a főpróba volt, holnap jön a megmérettetés, veregette a vállát a rendező a Zöld Hordóban, mire Csökönye Pisti rendelt még egy rundót, és hajnalig folyt a dorbézolás.

Másnap délelőtt Pisti széles karimájú szalmasárga kalapot nyomott a fejébe, és elterpeszkedett a Zöld Hordóban. Rumos kólát szopogatott, citrommal és jéggel. Szívószállal szürcsölte az alját, és fölényesen pislogott a pult felé. Tegnap este óta leszokott a sörről. Szájszagot eredményez, magyarázta Brunsvik Gézának, és különben is olyan, mint a húgy.

Este Piritós Mari már az első sorban ült, hatalmas paksamétával a kezében, és kibontotta a haját, hogy ne lássák, ahogy súg, de minden próbálkozás hiábavalónak bizonyult. Pisti többször félbeszakította az előadást, lehajolt, mintha csak a sarujával babrálna, sokáig úgy is maradt, a rendező dühösen pisszegett, hátul többen kuncogtak, vagy a céllövölde felé vették az irányt, ahol kisebbfajta ramazúri alakult ki, de csak a nagyobbik Kolompár gyereket kellett ápolásban részesíteni.

Csökönye Pistinek mindennek ellenére óriási sikere volt. Varjú Pali el volt

ájulva, hogy ha ilyen kurva jó a görög dráma, meg egyáltalán ez az egész, ahogy azt a Pisti játszotta, ő isten bizony beiratkozik a könyvtárba. Ez végül nem valósult meg, mert Pali a szomszéd faluba járt szórakozni, aminek az lett a vége, hogy jó pár évre dutyiba zárták, ahonnan már nem volt kedve hazajönni, sok barátja akadt ott, vállalkozó lett valahol az ország túlsó felén, meg sportolásnak adta a fejét, edzőterembe jár.

Pisti hajnaltájt azt fejtegette Báránynak, hogy látod, öcsém, ezért érdemes színésznek lenni, annyit iszol, amennyi csak beléd fér, és annyi csaj vesz körül, hogy két kezeden sem bírod megszámolni, majd megvakulnak érted. Itt azért egy kicsit nyikorgott a logika, mert egy nem sok, annyi színésznő sem mutatott hajlandóságot arra, hogy aznap éjszaka szeme világát veszítse Pistiért, aki hajnali három óra körül már csak Brunszvik Gézával üldögélt, mert pirkadat előtt még legalább két rumot meg kellett inni, ezt odafönn is így csinálják.

Most, a Zöld Hordó kerthelyiségében ücsörögve mindannyian együtt éreztek vele a telefon miatt. Törték a fejüket.

– Szerintetek – emelkedett szólásra Keszege Józsi, próbálván filozófiailag közelíteni – a levegő létezik?

– Nem – törte meg határozottan a csendet Göndör Karcsi, – a levegő egy nagy lófasz. Semmi. Nézd csak – mondta, és előre csapott. – A semmibe basztam bele az öklöm.

– Attól, mert nem látod – replikázott Brunszvik Géza –, még létezik.

Brunszvik Gézát magányosnak tartották a faluban, mert azt bizonygatta a milói Vénuszról, hogy jó nő. Magányos is volt, ezt mindenki tudta.

– Egy filozófus egyszer azt mondta Kirgeramdamról, hogy eddig nem volt, de mivel most már kitalálta, létezik – fejtegette Keszege Józsi.

– És ha ezt mondta, akkor mi van! – pattant fel Göndör Karcsi, és már lendült volna az ökle.

– Ne baszogasd a levegőt! – ugrott fel Keszege Józsi is, és már gyúrte volna az ingujját, de lecsitították őket.

Nyolc óra múlt, lassan eltelt a Falunapok utáni első hétfő. Csete bácsi épp azon volt, hogy be kéne vonni a minisztériumot is a kutatásba, vagy legalább értesíteni a megyei kapitányságot, de minimum szólni a körzetinek, amikor bebobogott Piritós Mari. Hogy jöjjön az ura, mert a Lajos teljesen megkegyült, a csizmát cincálja az ólnál, és nyargal az udvaron, a szeme vérbarna, mint a kóla, ott, Pisti ingén, és nagyon úgy fest, a halálát járja. És különben is megmeredt a krumpli. És hogy szegény Lajos, jaj.

Azon nyomban felkerekedtek, és Csökönyéék portája felé vették az irányt.

Lajos tényleg elég hülyén festett. Akkor már a saját farkába harapva seperte az udvart az ecetfa alatt, zavarba ejtő tempóban, ami valamennyire kedvére volt Marinak, legalább estére csak a mosás marad. Valahonnan, egészen mélyről, majd mind élesebben a nevezetes tétel, az örökbecsű kilencedik szimfónia hallatszott, a Beethoven-féle. Nem volt túl jó minőségű a felvétel, de a többség fölismerte, hogy ez nem lehet más, csak a Csökönye telefonja.

Végül a házigazda megelégelte a dolgot, és disznószaros lapáttal akkorát szózott

a vonagló eb csigolyájára, hogy az nyomban kiadta a párját. Keszege Józsi elgondolkodott, és arra a következtetésre jutott, hogy ő már olvasott valami könyvet, amiben volt egy fekete kutya, abban is volt halál. És akkor, amikor Keszege Józsi erre gondolt, Pisti a biztonság kedvéért egy utolsót még odavágott, mire a kutya rándult egyet, a pófájából pedig takaros kis mobiltelefon csúszott elő.

– A szodé kurva életbe! – torpant meg Csökönye.

– Ugattam, hogy ne hagyd a moslékosvedernél azt a szart! – érvelt Piritós Mari, azzal sírva a konyhába rohant. Papucsá úgy csattant a konyha kövezetén, ahogy a kapufa csattan egy jól eltalált szabadrúgásnál.

A telefon az udvar közepén rezgett, mintha láthatatlan madzagon rángatná valaki, Beethoven zavartalanul húzta.

Egyedül Pisti merészkedett a készülék közelébe. A kis képernyő zölden vibrált, és az volt rá kiírva, hogy Apuka.

Csete hátrasúgott Göndör Karcsinak:

– A Manchestertől hívják.

De Göndör Karcsi, aki stikában álomfejtéssel foglalkozott, nem figyelt rá, csak a fejét ingatta:

– Basszátok meg, gyerekek, Yoko Ono tényleg nem megy a Real Madridba.

Nem tudom mi az oka, tán' a tavasz (1920, vegyes technika, papír; 295×432 mm; jelzés jobbra lent: Mazán 920; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.50.1.)

Podmaniczky Szilárd

Üvegfenék

Nehezen találtam meg, mégis nagy szerencsémnek mondhatom, hogy az új szupermarketben viszonylag eldugott helyre építették a félautomata üvegviszaváltót. Dobozos sört iszom, nincs mit visszaváltani, de a gyerekek mostanában rászoktak a drága, betétes szörpökre.

Mindjárt olvastam is a használati útmutatást, s ezzel párhuzamosan vettem észre, milyen erotikus ez a két öklömnymi lyuk a csupasz falon. A két lyukhoz egy-egy gomb, és közös felirat tartozott, amely így szólt: *Kérjük a kedves Vásárlót, az üveget a fenekével helyezze be!*

Hm, mondtam magamban, furcsa irányba halad ez a bevásárlós kultúra, de nincs mit tenni, el kell fogadni a szabályait, ha csak részben is élvezni akarjuk az előnyeit.

Az üvegviszaváltó ajtó nélkül, de külön teremként kapcsolódott a nagy csarnokhoz, s ez némi intimitást adott az üvegviszaváltásnak. Hát, jól van. Óvatosan kicsatoltam az övemet, kipattintottam a gombot, lehúztam a sliccem, kellemesen kiengedtem kívülre a pólómat. Senki nem figyelt rám. Ám ekkor egy idős hölgy elkapta a tekintetem. De csak a tekintetem. Megbotránkozás nélkül haladt tovább. Ott álltam fél térdre eresztett gatyával, és valami azt súgta, újra meg kell bizonyosodnom a kiírás szövege felől. *Kérjük a kedves Vásárlót, az üveget a fenekével helyezze be!* Szóval, így állunk, nincs mese.

Három üveg volt nálam, három csipkebogyós szörpös. Három üveg nem nagy idő, viaskodtam szemérmemmel, végül is nem egy egész rekesz sörösüveg.

A három üveget könnyen elérhető helyre, a lyuk alá pakoltam a szatyorból, s magamban áldottam a feleségem gondos kezét, hogy lemosta az üvegek nyakáról azt a vastagon ragacsos cukorzselét.

Újra szétnéztem. Egy kisgyerek mosolygott rám a távolból, de nem sokáig, az anyja egyhamar lerángatta a pénztárgépről.

Nem várhattam tovább. Letoltam a nadrágom bokáig, majd ugyanilyen lendülettel az alsónadrágom csúszott alá. Szerencsére hosszú póló volt rajtam, elől fél combig takart, én mégis tiszta meztelennek éreztem magam. De azért azt a fejembe véstem, hogy máskor is hosszú pólóba öltözök az üvegviszaváltáshoz.

Elérkezett a legkínosabb pillanat: fölemeltem hátul a pólóm, és némi tétovásággal megpróbáltam az első szörpös üveg nyakát úgy beilleszteni a farpofáim közé, hogy azt néhány próbálkozás után meg tudjam tartani.

A far- és gyűrűsízom illetén összehangolt mozgása eddig ismeretlen volt számomra, ezért erősen koncentráltam, s megpróbáltam a lehető legtöbbet kihozni fizikai adottságaimból.

Nem telt bele fél perc, az üveget kézi segítség nélkül mereven tartottam a farizmaimmal. Jöhet a behelyezés, gondoltam, s hátrafelé toltam a kiálló üveg-

gel. Azonnal vészes verejtek öntött el: a falban a lyuk jó húsz centivel magasabban volt a fenekemnél.

Ez nem lehet igaz, morzsoltam egymáson a fogaimat! Óriások járnak ide üveget beváltani?

A farizmok szorító gyűrűjéből kihúztam az üveget, leraktam a többihez. Hm, egész meleg lett a szája. Gyorsan fölkaptam az alsóm, a gatyám, betúrtem a pólót, s ahogy felmértem a helyzetet, kétség sem fért hozzá, emelvény nélkül soha az életben nem tudom berakni az üvegeket.

Kifordultam az üvegvisszaváltóból, s pár lépés után egy életunt biztonsági őrre akadtam. Nem teketóriáztam: kéne egy kis láda vagy valami az üvegvisszaváltóba. Anélkül nem tudom bejuttatni az üveget.

A biztonsági őr levegőt vett, szó nélkül levette a fejét tenyeréről, becsoszogott a raktárba, majd elém pördített egy kék tejesládát. Kösz, mondtam. Erre ő szemöldökét felém rezdítette, s ette tovább a kifogyhatatlan rágógumit.

A visszaváltó előtt megtorpantam a ládával. Egy idős, alacsony férfi állt ott, de már jött is kifelé, szippantott egyet az orrából, megigazította a gatyáját.

Hogy a francba csinálhatta? Pedig vagy fél méterrel kisebb nálam. Biztos van valami rutinos technika, amit egymástól csak úgy ellesnek. De nem morfondíroztam soká kezemben a kék tejesládával, az idő újra alkalmasnak bizonyult a szemérmes üvegvisszaváltásra.

Ledobtam a lyuk alá a ládát, az üvegeket közelebb hoztam, hogy fönről is elérjem őket. Letoltam megint a gatyámat, hátul be az üveget, s próbáltam a lyuk felé navigálni, akár egy strucc, mikor illegeti a farktollát.

Elég precízen méretezték a lyukat, nem lehetett túl sokat hibázni. Ám egy pillanatra megint meg kellett állnom a manőverrel, mert egy férj és felesége, vásárlókocsijukba kapaszkodva az üvegvisszaváltó előtt dermedten figyelve megállt. A férfi ébredt előbb, s így szólt: Szívem, itt valami..., itt valami rendkívüli történik, mondta, majd kocsistul eltolta a feleségét az italos pult felé.

Nagyot fújtattam, s nem kis erőfeszítéssel újra kezdtem a manővert. Éreztem, farpofáim lassacskán elfáradnak a szokatlanul intenzív megterheléstől. Óvatosan hátranéztem, nagyjából bemértem a lyuk esési szögét, s igyekeztem ugyanezen szög alatt lefelé tolni az üveget.

Nem éreztem ellenállást. Bent volt.

A lyukban megjelenő üvegtest egyhamar beindította a visszaváltó gépet, s a futószalag erőnek erejével kirántotta hátsómból az üveget. Nem volt valami kellemes, de túlestem az elsőn.

A gép motorja azonban váratlanul elhallgatott, majd újra felszívott, s mintha azt gondolná, nagyon is jó helyen van nálam, visszatolta belém az üveget. Megdermedtem. Miféle viselkedés ez? Mozdulni se mertem a hátsómból kiálló üveggel. Csak a fejem fordítottam hátra. A lyuk mellett a kis képernyőn várt a gép őszinte üzenete: *Az üveg nem visszaváltható!*

Műhely

A humor szerepe a magyar irodalomban

Köszeghy Péter

A humor a 16–17. századi magyar irodalomban¹

Az alábbiakban – hangsúlyozottan a teljesség igénye nélkül – megpróbáljuk bemutatni azt a 16. században, a 17. század első felében virágzó humort, amely, mai szemmel, szinte nincs. Azokon a szövegeken, amelyeken a régiségben harsányan hahotáztak, ma ui. nemigen fakadnánk kacajra, a trufák (ahogy a tréfát többnyire a 16–17. sz.-ban mondták), feltehetőleg még halovány mosolyt sem csalnának ajkunkra. Mégpedig két okból: egyrészt, mert legfeljebb malacnak, de nem humorosnak tartanánk e szövegeket, másrészt, gyakorta, egyszerűen nem értenénk.

Vad világ ez a másfél évszázad: intoleráns, hierarchikus, kegyetlen, miközben a maga koordinátarendszerén belül elképesztően igazságos. Totálisan antidemokratikus. Ilyen a humora is. Sokszor primitív és alantas. Többnyire azon nevet, amin manapság nem illik (miközben, persze, az illem álorcáját ledobva, ma is fel-felbőffen ilyenkor belőlünk, ha más nem, a kacaj ingere): a másik megalázottságán, szegénységén, becsaphatóságán, szerencsétlenségén. Kivétel a játék: az udvari humor.

Nem vizsgáljuk azt az időszakot, amikorra mindez már megváltozik, azaz nem foglalkozunk a 17. század második felének, a 18. századnak írásaival, Hermányi Dienes anekdotáival, Mikes műveivel, a jezsuita Sámbar Mátyásnak és társainak, illetve protestáns hitvitázó ellenfeleiknek (Ceglédi, Pósházi, Matkó) módszerével, az iskolai színjátszás interludiumaival stb.

1. A tréfamesterek

1.1. *Aesopus és Markalf*

Ötletesség, tréfás találós kérdések alkalmazása, a korban szellemesnek tartott viselkedés a jellemzőjük. Aesopus közülük talán a legismertebb. Ma általában csak a neki tulajdonított meséket, többnyire állatmeséket ismerjük, amelyekről maga Luther nyilatkozott úgy, hogy a Biblia után a leghasznosabb könyv. A 16. sz.-ban azonban legalább ennyire népszerű Aesopus (természetesen fiktív) életrajza. Első magyar fordítását Pesti Mizsér Gábor jelentette meg Bécsben (1536 előtt), majd Laskai János, debreceni iskola-

¹ Írásomhoz felhasználtam néhány korábbi tanulmányomat. A gyakori önhivatkozást elkerülendő ezeket itt említtem meg: Gyarmati Balassi Bálint, *Szép magyar komédia*, s.a.r. Köszeghy Péter és Szabó Géza, Bp., 1990, Utószó; Csáktornyai Mátyás, Gróbián, Bp., 1999, Utószó.

mester (1592 előtt), a 17. századi Lőcsén (1628, 1673, 1687) több, illusztrált kiadása is volt.

„Testi állapotja szerint rút és éktelen, azért elméje szerint gyors és okos, és csodálatos mindennemű okos tréfabeszédnek megtalálására.” – jellemzi Pesti Aesopust. Íme egy, a csodálatos okos **tréfabeszédek** közül:

„Mikoron kegyig egyszer az ura után menne, és nagy hévség volna, Xanthus mégyen vala az úton palástját utána vonván és azonközbe vizelvén, melyet mikoron Aesopus látott volna, megkapá néki ruháját, és monda:

– Mennél hamarébb lehet, eladj engemet ismét, mert elszököm tőled.

Megkérde Xanthus:

– Miért?

És monda néki Aesopus:

– Azért, mert ím, te úr vagy, és senkitől nem félsz, de maga mégsem állasz meg az természetnek, de ugyan mentedbe vizelél; ha történik énnekem, szolgáltnak, hogy valahová hirtelem kildesz, és valami ezféle dolgom történik, soha nem lehet egyéb benne, hanem futnom és kakálnom egyszersemind kellekik.”²

Ha-ha-ha. Bizony a többi történet-tréfa sem más: tudomásul kell vennünk, ez (is) a 16–17. sz. humora. Mielőtt azonban lesajnálánk ezt a fajta tréfásságot, tekintsünk egy másik hasonló figurát, Markalfot. (*Salamon királynak [...] Markalffal való tréfabeszédeknek rövid könyve*, Kolozsvár, 1577.) Neki is, akárcsak Aesopusnak a legfőbb jellemzője testi csúnyasága és beretvaéles esze. Tréfái is Aesopuséhoz hasonlatosak. Nem véletlenül, a két személy szinte keveredik. Íme egy bölcs Markalf mondás: „A hasnak tele voltából trombitál a segg”. A Bibliát jól ismerők, s a régiség olvasni-tudói ilyenek voltak, azonnal asszociálnak: Máté 12.34: „Mert a szívnek teljességéből szól a száj.” (A Károlyi-féle fordítás szerint.) És ez az, ami óvatosságra int: a bugyuta malackodások, egy részük legalábbis, a humanista utaláshálóval játszik, s ezt ma, általában, műveltségünk jellege (vagy nevéen nevezve a dolgot: műveletlenségünk) miatt már nemigen értjük. Mind Aesopus-életrajzának epizódjai, mind a Markalf-történetek tulajdonképpen példabeszédekből állnak, egyfajta sajátos, fordított világú Biblia ez.

1.2 A magyar Gróbián

Csáktornyai Mátyás iskolamester Marosvásárhelyen írta fordított illemtanát (megjelent: Kolozsvár, 1592 k.), melynek műfaja közelebről elég nehezen határozható meg. Forrása, de valószínűleg nem közvetlen forrása, egy tipikus humanista mű, Friedrich Dedekind *Grobianausa*, ám amivé Csáktornyai mester kezén a mű válik, a legjobb esetben is átmenet a populáris csúfoló-irodalomból a (fordított) encomium felé. Elejétől végéig tréfa, s egyben tanítás, iskolai használatra szánt ifjúsági illemtan. A lényege a fordított világ legkövetkezetesebb véghezvitele: mindent dicsér, amit a kor (vagy legalábbis Erasmus) elítélendőnek tart, és viszont. Színe-visszája alapon édestestvére a Csáktornyai János (a két Csáktornyai közötti viszonyt, mivel életüket igen kevésbé ismerjük,

² Esopus fabulái Pest Gábor szerint, Bp. 1980. S.a.r.: Ács Pál, 23–24.

még nem tudta tisztázni az irodalomtörténet) által 1591-ben kiadott *Civilitas Morum*nak.³ Ennek illusztrálására csak néhány példa:⁴

XLVII.

Mineműnek kell lenni az hajadnak? Nem igen hosszú, ne fedje el az homlokodat, se az válladon ne hányódjék, hogy méltán mondathassék férfiu hajnak.

37.

Régi jámboroknak az ő együgyűségök,
Mindenekben dicsíretes szilíd erkölcsök;
Nékik penig hosszú haj volt gyönyörűségök.

XLIII.

Kell-e az fogoknak tisztaságára gondot viselni? [...] Annakokáért ükét reggel tisztá vízzel megmossad [...]

40.

Bölcsek tartják: ha szád mind csak új vízzel mosod,
Hamar megvesz, azért a' ne légyen szokásod:
Igen ékes, ha fogadat szép sárgán tartod.

VIII.

Mineműeknek kell lenni az homloknak? Víg és kiterjesztett, nem öszve vonattatott (sömörgözött), nem mozgó, nem komor.

43.

Homlokod ékesb, mennél ő barázdásb léssen, [...]

XV.

Kiket illet orrokat megfodorítani? Az trágárokat, nevetőket és csúfokat, nem az tisztességes erkölcsű (indulatú) gyermeket.

46.

Szoktak aranyat orrokba vonni némelyek,
Vagy drága gyöngyszemet, hogy ékesbek legyenek;
Ez mostoha ékesség, ha néked nem lehet.

X.

Mineműeknek kell lenni az orroknak? Tiszták és minden mohosságnak genyedségétül idegenek (azaz nem taknyosok).

47. Hadd az orrod csepegőben, gyöngy gyanánt áll az: [...]

³ ERASMUS, Desiderius, *Civilitas morvm Erasmi in succinctas quaestiones digesta ac locupletata per Reinhardum Hadamarium. Az erkölcsnek tisztességes (emberseges) volta, kire tanit Erasmus, mely rövid kérdésekre osztattat es meg öregbítettet Reinhardus Hadamarius által, Debrecini 1591. RMNY 656. További kiadása Kolozsvár, 1591. (csak a latin szöveg), Szeben, 1598.*

⁴ Római számmal jelölöm a *Civilitas...* megfelelő helyeit, arabbal a *Gróbián...* versszakainak sorszámát.

XII.

Kell-e az taknyot ruhádhoz kenni? Nem, de orrodát kifúván két ujjoddal az földre kell vetni, és mindjárt lábbal el kell tapodni, hogy valakinek az takonnak undoksága csömört ne indítson.

50–51.

Ha penig ugyan kifúni szükség orrodát,
Azt ne míveld a ruhába, mert odaszárad;
Fúdd markodba, megpendüljen, földhöz úgy csapjad!

El ne töröld, jó próba az, megtetszik arról,
Ki néked igaz barátod, nem álorcából:
Mert azt sem utálja el nyegédes gyomrából.

XIII.

Tisztességes-e orrodból szót avagy zúgást kibocsátani? Semmiképpen nem. Mert az (szót kibocsátani) az kürtösökhöz és elefántokhoz illik, ez (zúgást kibocsátani) az bolondokhoz.

53.

Zúgjon erősen az orrod: merésznek tartnak; [...]

Csáktornyai Mátyás maga is hangsúlyozza, hogy milyen roppant tréfás dolgok is azok, amelyeket leír, ilyen kitételei vannak: „Eleget elgyönyörködván édes tréfákban”, „Tréfás voltodat csudálják nagy kacagásba” – az idézeteket még hosszan folytathatnánk. Az a tény, hogy a munkából mindössze egyetlen példány maradt fent, feltehetőleg szó szerint ronggyá olvasottságára, rendkívüli sikerére utal. Noha több kiadásáról nem tudunk, ez nem jelenti azt, hogy nem is volt. Megkockáztatom, hogy a 17. századból még bukkanhatnak fel adatok újabb kiadásairól.

2. Csúfolók, encomiumok

A csúfolók és a humanista encomiumok oldalági rokonai Gróbiánnak, az előbbi a rangon aluli, az utóbbi az előkelő fajtából. Az archaikus vonulatba tartozó nő- és asszonycsúfolókból van a legtöbb. A legkorábbi a *Körmöcbányai táncszó*, amelyet szakirodalmi hagyomány alapján nevezünk így, talán pontosabb lenne Körmöcbányai asszonycsúfolónak hívni. Eredetije Körmöcbánya 1505. évi számadáskönyvének címlapján, lejegyzője Kreusl János (Johann Kreusl) jegyző. Szövege oly rövid, hogy bízvást idézhetjük:

Zsupra aggnő, szökk fel kabla,
Hazajött fírjed, tombj Kata,
Te szép palástodban,
Gombos sarudban,
Haja, haja virágom!

A versike műfaja, ne kerteljünk, asszonycsúfoló-kurvaének. Az ősi foglalkozást úzi a kiöregedett megszólított, erre vallanak a kellékek, a palást,⁵ a Kata név⁶ a kabla (=kanca) megszólítás, s a meglehetősen nyers verskezdet, amelyhez meg kell értenünk a zsup jelentését.⁷ Az bizonyos, hogy a női nemi szerv „tetejetlen pajta”, amelyet be kell fedni, méghozzá *zsup*pal. Egy igényes bécsi magyar örömlány, miután magyar katonák leszóllították, így tiltakozott: Bécsi zszindelyt várok rá!⁸

Ehhez a csúfolóhoz hangnemben, jellegben több hasonló is fennmaradt (Tatár [Tar] Benedek házaseéneke, Armbrust Kristóf *Gonosz asszonyembereknek erkelcseletről való éneke* stb.)

A *Pajkos ének* elnevezésű 16. századi versegyveleg néhány részlete tipikus példája az asszony/lány/vénlánycsúfolók használta eufemisztikus (tkp. áleufemisztikus) versnyelvnek, különösebb kommentárt nem igényel: „Nem kell neki túró, csak kell neki fúró, / Mert az örög (=öreg)-leány gúnárnyakat kíván.”

Az fordított encomiumok (=dicséretetek) közül a nemzetközi elterjedtségű témát feldolgozó *Az kopaszságnak dicséreti* (Kolozsvár, 1589) című prózában írt munkát említhetjük. Íme egy ál-tudós magyarázat a magyar szokásokra, egy későhumanista tréfa: „Egyéb tudós és okos nemzetségek, mikor észnek, süvegöket az fejekben tartják, az magyarok pedig le szokták vetni. Mely szokásra talám az Sz. Pál írásából (I. Cor. 11.) vöttek alkalmatosságot, ki azt írja, hogy szemérem (=szégyen), ha az férfi, mikor könyörg, valamivel befedi az fejét. Az magyarok pedig nem csak az asztal áldáson kezdik gyakran el az ételt, hanem valamennyiszor isznak, annyszor említik az istent, és azoknak, azokre köszönik poharokat, kit az egyéb nemzetség nem mindenkor mível, sok jó szerencsét és áldomást szoktak kívánni és istentől kérni. Azért azt itülték, hogy jobb fel sem tenni, hogyanem minduntalan le vetni az süveget.”

3. A tréfa: megcsúfolás

A tréfa, mint ezt a naplók, önéletírások sora bizonyítja, elsődlegesen a csúffá tevással, a kitolással, a balul járással, megszégyenítéssel volt egyenlő. Az irodalomtörténetírás által többek közt humoráért dicsért Kemény Jánostól választottunk néhány jellemzőnek vélt részletet.

„Hallottam egy tréfás illúziót erről, mely noha nem igen civilis, de valósággal igaz volt.” – kezdi a történetet, melyben elmeséli, hogy Báthori Zsigmond fejedelmet, aki a kincstárában lévő értékeket már bőségesen elegendőnek vélte egy önálló hadsereg felállítására, milyen példabeszéddel szégyenítette meg Hunyadi Ferenc doktor: „Ti, úgy-

⁵ A „palástos” a kurvák korabeli ragadványneve.

⁶ Vö. „Katafa” = pellengér, a bölcs és erkölcsös Méliusz Juhász Péter is Herbáriumában ha valami női bajra ajánl gyógynövényt, mindannyiszor a Katákat emlegeti stb., a Katák más nyelvtérületen is illetően besorolásnak örvendenek. Az ok talán a keréknek, mint Siénaí Szent Katalin attribútumának, s mint a kurvák cégérének egybesése. Hasonló okból tisztelték Szent Katalint védőszentjüként a vizimolnárók is.

⁷ A szöveg első szaváról sokáig vita folyt, konszenzus ma sincs. A „zsupra” értelmezést vallják a nyelvtörténészek (Pais Dezső, TESZ), az irodalomtörténészek döntő többsége (mi a kisebbséghez tartozunk) a már Szilády Aron javasolta megoldásban hisz, e szerint a latin *supra* szó van a magyar versben, és ’föl!’-nek értendő.

⁸ A vonatkozó idézet: „Bécsben katona vót, látott egy nagy derék lányt; nézd, micsoda tetejetlen pajta ez itt! – az magyar vót: befödhettem vóna ilyen gizze-gazza, mint maguk, de bécsi zszindót várok rá” idézi Bernáth Béla, *A magyar népköltés szerelmi szimbolikája*, In: Előmunkálatok a magyarság néprajzához, Bp., 1981, 51.

mond, úgy jártok, kik azt feltöttétek, mint midőn Pellérdi uram hasa üresítésére leülvén, valamely szúnyog csípni kezdené; addig míg eszében [nem] venné, jól megérzené az csípést, és [míg] dolgát végezné, csipkedhetné ugyan alsó felét Pellérdinek; de eszében lévően Pellérdi, úgy csapná tenyerével, hogy vápájában halnának alfelének az szúnyogok. Ti is elkezdhetitek: de midőn észreveszi török császár rajta csipkedéseket, úgy meg fog csapni, hogy vápájában haltok alfelének. Ez szókon az fejedelem csak elszégyenelvén magát, abbanhadta az tractát.” A tréfa forrása itt nem más, mint a hasonlat „nem igen civilis” volta, továbbá a kép merészsége: Báthory Zsigmond, a véreskezű fejedelem, mint a török szultán seggpartjai közt döngicsélő, agyoncsapásra ítéltetett szúnyog.

Másutt így ír: „tréfáson járt vala Vitéz György főember atyánkfia, mert Debrecentől is elindulván az vízetlenség miatt egyvégtében szinte Tiszáig kelletvén mennünk, ő jó erős moldvai kék paripáján virradtig mind úgy ment, hogy két lábain az oldalnyűg rajta volt, az tudatlan lovása úgy adta alája, le nem lévően, magának is szemei homályosok valának; panaszkodott az útban főember társainak, hogy nem tudja, mi lelte lovát, csötöl-botol alatta, ki azelőtt ép és jó lábos ló volt.” Min is kéne nevetni? Vitéz György szerencsétlenkedésen, rövidlátásán?

És íme egy olyan tréfa Keménytől, amelyen a leírója szerint kifejezetten hahotáztak, s amelyben kivételesen még mintha némi szellemesség is felcsillanna: Bethlen Gábor fejedelem intette hadvezéreit, hogy az ostromhoz a lovasok is gyalog menjenek, hogy mindenki kössön vesszőnyalábokat, melyeket majd a sáncárokba hánynak stb. Cserébe hópénzt, nemességet stb. ígért. Erre „...Kamuti Balázsnak az fejedelemmel lőn **ilyen tréfája**” hogy mondá: „Kész vagyok, mond, kegyelmes uram, én is mind alattam lévőeknek intimálni (mert az erdélyi vármegyéknek ő vala akkor generálisok), s mind magam is gyalog szállani, csak egy dologból való könyörgésem van; felséged hallgassa meg. Felelé az fejedelem: Mondja kegyelmed, meghalljuk. Balázs mondá: Még ifiú legén koromban Egren laktomban erős hittel fogadtam vala, seregben léve, hídon menve szélül nem járok; megvert futó hadban utól nem maradok; ostromra elől nem megyek. Ezeket ha lehet eltávoztatom: azért felséged is csak azt ne kívánja, hitemet megszegjem; jelen leszek én is valahol s nem is utól az ostromon, de elől egyáltalában nem megyek. Értvén az fejedelem az **tréfát**, mind maga, mind több hallók sok nevetséggel mulattak; az fejedelem ily választ tőn: Nem kényszerítjük, mond, kegyelmedet hiti megszegésére; hanem hagyjuk csak az maga emberségére. Ez noha tréfa, de olyan állapotokban valóban observálásra való dolgok.”

Máskor a tréfa egyszerűen a lopás színonímája: „Ez Szomolyánban az vendégség alatt rajtam ily **tréfa esék**, hogy igen jó egy bokor vidra kesztyűmet ellopák, mivel az fejedelem körül forgódván, letöttem vala az házban; oly szörnyű hidegben valóban rosszul esék.” Vagy: „...törtévnén **ily tréfás dolog** is: hogy az fejedelem egykorban megsúlyosodván, láttatik vala szinte halálozni, akkori hopmester, Kékedi Zsigmond, kit gyermekségétől fogva igen szegény állapotból nevelt vala, fejedelem foszlánya zsebiből az aranyas láda kulcsát kilopta vala...”

Maga Kemény így tréfálódzott: „Ekképpen azon egy télen szánúton menvén bé Krakóig, mivel Visnicen nem tanáltam vala, hanem Krakóban az vajdát, holott **jeles tréfákat is ejtettem** némely szemtelen lengyeleken és zsidókon kétképpen: egyképpen úgy, hogy ebéd, vacsora felett is, egyéb időben is néha lengyelek szemtelenkedvén, kénálatlan is asztalhoz ültek, zsidók pedig eladó partékájok hordását szünetlenül hordván, végre elunván, az ajtó felett vala egy muzsikáló hely, deszkás, kibén felhágatván szolgámat, s vizet bővön adván kezéhez, jelt adtunk az mikor alkalmatlan időben alkalmatlan embe-

rek jüttek bé, nyakon öntözvén őket; az vajda szolgálai is igen nevettek; és így elszoktatók őket. Viszont éjszakára is hálni, mint vendégfogadóban, kezdének bójúni s hortyogtak erősen, kit én természet szerént igen impatienter szoktam szenyvedni; reálesvén azért, midőn ízesen alunnának s hortyognának, ábrázatjokon jó csapásokat tétettem: morgotak, de az sütét házban nem tudhatták, ki ő; és ekképpen azokat is elszoktattuk vala.”

Őt pedig így tréfálta meg az udvari szokások nem kellő ismerete: „Ezen Bécsben lételemben egy **vendégséggel meg is tréfálódtam vala**; mert császár palotáján lévén, az ide hátrébb említett, Erdélyben követségben járt comes De Tristein invitála másnapra tíz órára vendégségben, s én is elígírkézem; azután Bottyáni Ádám is invitála, kitől megmentém magamat, hogy már amoda ígírkéztem légyen. Eljüvén az idő, az magyar szokás szerént szállásomon várom vala az újabb hivatalt (=hívást), kiben semmi nem telék; elmúlván az tíz óra és már tizenegy felé lévén, küldé látatnom esmét Bottyáni uram, kinek megizenvén, hogy még szállásomon legyek, ő ottan megláttatá, amaznak szállásán az dolog mint légyen; s hát immár ott régen hozzáültenek az ebédhez. Újjobban azért hozzámküldé, és megizené mind az szokást, hogy az volna: az hivatalos az nevezett órára és az mennyid magával hívatatit, akkorra és annyid magával tartozzék az ebédhez, több hivatalt nem várván; és hogy már ott régen hozzátelepedtek volna, azért menék őhozzája: melyet megcseleküdvén, ott valóban magyar módon is lakánk.”⁹

Az alábbi kis történetek további bizonyítékot szolgáltatnak a humor maitól nagyon eltérő értelmezésére: „(Bethlen Gábor) nyavalyáiban mind békességes tűréssel s mind egyéb jelekkel megmutatá penitenciáját. Többi közt hogy megemlítsem: az mely tagai szegénynek legvétkesbek voltak (úgy mint az alsó függők) azok is kiváltképpen szenyvedtenek, igen megdagadozván az vízi betegségben; melyet is tapogatván véle bajlódó borbély, János nevű, ki igen **tréfás, jádзи** ember vala, mondotta szegénynek: lakolik ám most az, ki sokat csintalankodott; kin szegény meg nem haragván csak azt felelte: úgy vagyon, s megérdemli. Ennek némely inasok voltak hallói, s maga is az borbély megbeszélte.”

Válasszunk egy olyan részt is, ahol a humor forrása a helyzetkomikum: Ferenczffy Lőrinc könyvkiadó és királyi titkár, ki Kemény szerint „csudás memóriájú ember vala, de felette részeges” ekképpen íratik le: „Többi közt egykorban, császár hívatván, piacon tanáltatott, ott egy kappant vévén, tötte az szokása szerént magánál hordozott leveles táskában; bémenvén császárhoz és leveleket akarván az táskából kivenni, az kappan is kiugrott; benn találván lenni császárné is, egyvele apró ebecskek, az kappant az kutyák kergették, csihlották: másfelől Ferenczfi is futkosott, bujkált utána, hogy megfoghassa. Császárnak, császárnénak volt nagy nevetségek az dolgon annyéra, hogy urak is mentek bé azon mulatságra. Egyébkor is az leveles táskában darab sajtok, hagymák, zsemlye, néhányszor szalonadarab is egyiránt volt közösleg; de azért elmés és igen hiteles ember vala, és már harmadik császárt szolgálta azon állapotban.”

Zárja e témakört egy morbid tréfa. (Árva) Bethlen Kata írja önéletírásában: „az én uram lévén igen vidám, **rendes tréfájú**, magát kedveltető ember, minden atyafiai szereték...” „Kedves mulatsággal **tréfálódtam** véle, hogy ő fog felettem, mikor meghalok, orálni, minthogy reá is szoríttatván, tavaly szeptemberben Fagarasban orált, mintha én előtte halva feküdtem volna, orált pedig sokak előtt nagy dicsérettel.” Szó nincs itt

⁹ Ebből a magyar szokásból, hogy a meghívást meg kell ismételni, s csak akkor érvényes, érthetjük meg az ismert Kossuth-nóta „ha még egyszer azt üzeni” sorának értelmét.

fordított világról, a halotti prédikáció tréfás-obscén kifigurázásáról:¹⁰ a Bethlen Katának olyannyira tetsző tréfa tárgya egy halálosan komolyan eljátszott temetés halálosan komolyan vett halotti prédikációja.

4. Hitvita-humor

A tréfa, kiváltképpen, ha (mint láttuk) ilyennyire a kicsúfolással azonos, a legnagyobb természetességgel vált a hitvita-irodalom eszközévé. Ebben az értelemben tréfás mű Sztárai Mihály *Igaz papságnak tiköre*, s lehet ilyen olvasata a *Balassa Menyhárt árulítása* című komédiának is. Az is közismert, hogy a hitviták legfőbb eszköze a vitapartner bármi áron történő lejárata volt; ami keveset a 16. századi magyarországi hitvitákról tudunk (pl. Heltai hitvita-leírásából a *Hálóban*), mind ezt bizonyítja. E sajátos humorban – sértegetés-gyalázás párbajban – való tobzódás azonban a 17. században következik be, a rekatolizáció és az ellenreformáció időszakában. A téma külön tanulmány tárgyát kellene, hogy képezze, mi most csak mazsoláztatunk a hallatlanul gazdag példatárból, főképpen Pázmány Péter *Igazságra vezérlő Kalauzából*.¹¹ Az európai meseirodalom antik gyökerű példáit is – akárcsak egykoron prédikációiban Temesvári Pelbárt – felhasználja. Mi Andersentől ismerhetjük (*A király új ruhája*) az alábbi történetet, amelynek elbeszélésekor Pázmány egyszerűen ennyit írt lapszéli jegyzetnek: „FABULA”. (p. 99.) „Úgy bának ezek a szegény községgel, mint amaz Udvari tréfás (erre a jelzős szerkezetre még visszatérünk K. P.) ember, ki magát Kép-íróvá tette volt, és egy faluban a fizetést felvéven bérekeszkedett egyedül a Szentegyházba, melyet meg kell vala festeni. A polgárokkal jól tartatván magát, semmit nem írt. Egynehány napi henyélés után tudtára adta a községnek, hogy véget ért munkájában: azért nékinyitván a templomot, mutogatni kezdé a fejér kőfalon (hogy már) a képeket, melyek ott nem valának. És hogy az emberek ne ítélnék őtet tréfás cigánynak, elhité vélek, hogy ezeket a szent képeket senki nem láthatja, valakinek felesége nem jámbor. Hogy azért a szegény község gyalázatba ne hozná feleségét, ki-ki mind azt tette, hogy jól látja, amit nem látott, és a képek szépségét csudáltatta.” S íme a tanítás: „Az Új Tanítók is erősen mutogatják ami nincsen, de mivel elhítették az emberekkel, hogy szent lélektől fosztatott, aki nem látja az ő álmodat, a szegény község, hogy ne látassék szent lélek-nélkül lenni, megcsalja magát és elhíteti magával, hogy nyilván látja a Szent Írásban az ő tulajdon feje hívságos álmodozását.” Ez a finom humor, lehet mosolyogni az „új tanítókon”, akik ekképpen lepezik „tréfás cigány” voltukat.

S bár éppen Pázmány volt az, aki a korábbi parlagi szintről a teológiai érvrendszerek és dialektikus viták magasába emelte a hitvita-műfajt, ez nem jelentette azt, hogy a régi örökséget elvetette volna: tud ő meglepően durva tréfákat is megereszteni. Íme Luther lefestése, Pázmány tollával, amely, nyilván a (ki)nevettetés szándékával íródott. (p. 135.) „Mert az Ördög Luthert úgy megszorogató, hogy alól is elokádá magát, és a Sibi solival megraká pludráját. Végre, Stafylus egy fejszével az ajtót kivágá, és úgy menekedett meg a szaros proféta.” Másutt (p. 210): „Fevardentius és Conrad Vetter feljegyzék, hogy azzal dicsekedék ugyanottan, hogy többször és közel hál óvéle az ördög, hogy sem az ő Katusa (=kurvája). (...) Ilyen mondatokat ad Luther szájába: „akkor egyet jót szalasztok a zsák fenekén (=szellentek), és azzal kergetem el a sátánt. Néha pedig, úgymond, mikor

¹⁰ Ilyen szövegeket majd csak a 19. századból ismerünk.

¹¹ Pozsony, 1613, 1623, 1637. A harmadik kiadást használtuk.

felszerkenek, és felettebb szorongattatom az ördög bizonyoságitúl, azt mondom néki: csókd meg az alsó pofámat, mert Isten nem haragszik reám, amint te csácsogod. Ha ez sem használ, azt mondom néki: Édes Ördögöm, értem az én bűneim lajstromát, de vagyon oly bűnöm is, melyet ki hadtál: a Lomposba szartam volt egyszer, írd fel azt is a többihez. Végre, midőn ez sem fog, hanem mégis vádol, azt mondom néki: Szent Sátán, imádkozzál érettem. Egyebeket is arra tanít Luther, hogy midőn az Ördög kísérti, csak azt feleljék néki: Jó Ördög, nyald meg az alfeletem. És, ha ez nem használ, forduljanak az ördöghöz, és mondják azt néki: Édes Ördögöm, miért kísérgetsz, nám, míte ellened semmit nem vétettünk?” A frappáns lezárás: (p. 211.) „Ezek fügefalevél-gatyák, melyekkel hiába fedezgetik atyjok szemérmét.”

Béza sem jár jobban Luthernél. Amikor (396) „útálatos szemtelenségét sokan szemére vetnék Bézának, meg nem pirult eb-orcája, hanem (...) azt felelte, hogy az ő Katusának alfele sőt szemérmesb része mosdottabb és tisztább a Lutheristák szájánál.” Pázmány kifogyhatatlan a vonatkozó „hiteles” történetekből. (Hasonlókat írnak a jezsuitákról a protestánsok; Pázmány ilyenkor felháborodottan cáfol.) Igazágtalanok lennének azonban, ha nem hangsúlyoznánk: pontosan ugyanezek a történetecskék más szerzőknél szintúgy előfordulnak. Példának okáért a Pálházi Göncz Miklós *Az úr vacsorájáról* (...) című munkájában (1613, Keresztúr) evangélikus nézőpontból fejt ki tanait,¹² s az utóbb említett esetet így cifrázza (160. l.): „(Béza) ...így káromkodik: (...) Hogy az Candidának, (az ő förtelmes szerelmesének) seggi, avagy még annál is különb és gyalázatosb tagja (bocsásd meg Uram Jézus ezből való vétkömet, hogy az lator írását csak előve kénszörítetöm hozni is) tisztább legyen azoknak szájoknál, akik csak az Krisztus mondásához magokat tartván hiszik: hogy az Krisztus jelen való testét az végvacsorában, az önnen magok szájával vegyék.” Ez utóbbi képeken a korabeli hallgató valószínűleg csak elszörnyedt, s nem nevetett. Ám Pázmány egy-egy gyalázkodása, a „lomposba szaró” Luther rajza harsány kacajt fakaszthatott.

5. Udvari humor

Már Pázmánynál láttuk, hogy az udvariság és egyfajta tréfáság milyen szorosan összetartozik. A Pataki Névtelen *Euryalusnak és Lucretiának szép históriájában* így jellemzi Lucretiát:

Örvendetes szava, ékesen szólása, tisztességes **tréfája**¹³,
Mindeneknél kedves, ifjagnál szerelmesb soknál ő nyájassága.

A nagy szerelmi csalódás után pedig:

Senki nevetését, se **tréfabeszédét** azután nem hallotta,
Semmi énekléssel, sem penig örömmel magát nem vigasztalta,
Míglen az szüntelen való bánat miatt esék nagy nyavalyába.

¹² Szikszai Hellopoeus Bálint református szerzőnek 1574-ben Debrecenben megjelent művével vitakozik.

¹³ A vidám, tréfás nő, mint eszmény, a trubadúrok toposza. Már Bernart de Ventadorn olyan hölgynek ajánlja szolgálatát, aki gais (=vidám). Ebből persze nem következik (a kérdés sokkal alaposabb vizsgálatot érdemelne), hogy a trubadúr-eszmény „vidám nő” és a 16. századi udvari nőeszmény és udvari humor teljességgel egy és ugyanaz.

Balassi Bálint „udvari nő” jellemzése is hasonló:

Erkölcse szelíd és szemérmes,
 emberséggel elegy,
 Édes ajaka piros, szinte oly,
 mint jól meg nem ért meggy,
 Ékes beszédű, jeles **tréfájú**
 szavában ő mind egy.

Vagy:

De medgyek, ha látom, mely igen ártatlan?
 Mód nélkül tekint reám, **tréfál** minduntalan.

Ilyen az udvari szokást ismerő kurtizán:

Többet szólnom dolgunkról nem szükség,
 Elég, hogy megvolt minden édesség,
 Ölelgetés, csók, tánc, gyönyörűség,
 Ékes beszéd, **tréfálás**, neveltség,

A költői verseny résztvevői is megfelelnek az udvariság eme követelményének:

Nyolc ifiú legén minap úton menvén
 egy erdőben jutának,
 Estvefelé lévén, **tréfálván**, beszélvén,

A *Theagenés és Chariclia* szerzője (Czobor Mihály?) szintén osztartozónak gondolja az udvariságot és a tréfát:

Mivel fölötte szép és igen jó hárfás,
 Amellé **udvari**, emberséges, **tréfás**,

A *Constantinus és Victoria* című udvari dráma szerint:

Avagy talám csak **tréfálsz**? És **udvari szokás** szerint ezáltal múlatod idődet?

Figyelemre méltó, ahogyan Páris Pált Kemény János jellemzi: „ki is vitéz ember, **udvari**, **tréfás**, **de fajtalan** ember vala.” Tudjuk, hogy a fajtalan a régiségben némileg mást jelentett, mint ma: Zrínyi Miklós könyvtárosa nemes egyszerűséggel Balassi udvarló verseit nevezi fajtalanak.

Ennyi példa bőségesen elég a tétel bizonyítására: *a tréfa az udvariság része*, az udvari viselkedésforma szükségszerű kelléke. Eckhardt Sándort ez téveszti meg, amikor észlelvén Julia jellemzésében Balassinál a tréfáság vissza-visszatérő motívumát, ezt a műzsára, Losonczy Annára vetíti, s kreál a hölgyből egy hús-tréfamestert.¹⁴

Jellemző az is, hogy kik nem tréfások. Például a 17. sz. kegyességi irodalmának Szűz Máriájáról több szerző is hangsúlyozza, hogy mennyire nem volt tréfás alkat, nem úgy, mint a mostani bűnös (udvari) asszonyok.

¹⁴ A *Losonczy Anna* c. tanulmányban (Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 164–193.), amelyben ilyen megállapítások olvashatók: „Kacérság, színlelés, gúny, víg kedv lehetett a szép özvegy legjellemzőbb vonása, ha a költő annyit emlegeti vidámságát, még olyankor is, amikor a jelző kiüt az ének hangulatából. Ez az élénkség és derű kapta meg Bálintot”.

Az udvari tréfák tehát az udvarláshoz kapcsolható szellemes kétértelműségek.

Szerintem Balassi alább ismertetendő tréfája **nem** ilyen, lévén meglehetősen egyértelmű. De lehet, hogy tévedek, hiszen irodalomtörténészek sora vette komolyan, s fogadta el a nem tréfás jelentést. Balassi állítólagos szembajáról van szó, amelyről egyesek azt is tudni vélték, hogy a költő ifjan szerzett fejsérülésének (amikor is Bekes Gáspár emberei elfogták) a következménye. A költő így számol be róla unokabátyjának, Balassa Andrásnak: „de most is uram csaknem megvakoltam én azért, hogy meg nem akartam [házasodni], s félek, hogy ha abban ártom magamot, hát es[imét] reám tér az szemfájdalom, vagy pedig inkább ugyan soha nem jó, ha reá megyek immár most arra, az mire azelőtt nem hajlottam és az miért az szemeim azelőtt fájtak.” A folytatás: „Tréfa nélkül uram, (...)” – tehát az eddig írtak, az idézett rész: tréfa volt, ahol is a szembaj valami egész más jelentett: „asszonykívánás”-t. Noha szerintem ez Balassi szövegéből is világos, nézzünk egy párhuzamot. Pataki Füsüs János írta:¹⁵ „Kábaság volt Democritus dolga, kiről Tertulianus azt írja, hogy midőn az asszonyokat kívánság nélkül nem nézhetnéje, tehát szemeit kitolta, mely esztelenségét nyilván megmutatta. Isaeus kedig midőn egy némi-nemű embertől kérdettetnék, látván egy asszonyi állatot, mint tetszenék az személye, azt felelte (...): megszűntem betegeskedni a szemeimre. Ékes szemérmetségnek beszédi, méltó követni.” Nos, mi a fenti értelemben gondoljuk úgy, hogy a költő „nem szűnt meg betegeskedni a szemeire”.

Balassinak az a műve, amely mintegy iskolapéldája az udvari tréfásságnak: a *Szép magyar komédia*. (Ezzel a legkisebb mértékben sem akarom tagadni a Komédia egyéb jellegzetességeit, mint hogy önéletrajzi jellegű, lírai ihletésű stb.)

A szakirodalom sokáig mintha a *Szép magyar komédiának* épp a komédia voltára nem figyelt volna fel. Például a közelmúlt legnagyobb tekintélyű Balassi-kutatója, Eckhardt Sándor szerint a darab „inkább érzelmes dráma, mint pastorelle, olyanféle, mint a francia tragédiák”¹⁶ (kiemelés tőlem K. P.).

Maga Balassi mintha másképp gondolná: „Vagyon az dolog-beszélésben – olvashatjuk a Summában – egynéhán tréfa is, kit azért egyelétettünk ez komédiában, hogy míg az hallgatók az komédia végét érnék, addig ne szomorkodnának, szánván az egymástokot, hanem nevetnének is, örülnének is, hallván az tréfákat.”

Hol vannak e beígért tréfák? Eckhardt – s nyomán több kutató – ezeket Dienes „alacsony stílusú” beszédmódjában, továbbá a szereplők esetenkénti durvább kiszólásaiban vélte felfedezni. A humor forrása szerintünk más.

A 16. századi olasz komédiák állandó kelléke a kétértelmű beszéd¹⁷; bizonyos szavak egy adott kontextusban nemcsak első jelentésükben használhatók. Ezt az erotikus-metáforikus nyelvezetet természetesen más korok és más műfajok is ismerik, a példák Catullustól kezdve Janus Pannoniuson át Shakespeare-ig vagy akár napjainkig volnának szaporíthatók. Mármost Balassi forrására, az Amarillire, ugyancsak jellemző e kétértelmű beszédmód.

¹⁵ Pataki Füsüs János, *Királyoknak tüköre, melyben abrazattok szépen ragyog és tündöklök, az fejedelmeknek és egyéb uralkodóknak kedvevért példáiül irattatot és formáltatot Pataki Füsüs Janos vngvári praedikátor által az könyvszerzőknek és némely emlékezetes dolgoknak és mondásoknak mutató tábláiával egyetemben*, Bártfa, 1626, p. 231.

¹⁶ Ján Misianik–Eckhardt Sándor–Klaniczay Tibor, *Balassi Bálint Szép magyar komédiája – a Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, Bp., 1959.

¹⁷ Bőséges példatárral szolgál: *Olasz reneszánsz komédiák*, Bp., 1972. Az érdeklődőbb olvasónak ajánljuk figyelmébe: Mango, Achille, *La Commedia in lingua nel Cinquecento*, Firenze, 1966.

És jellemző a magyar virágénekek egy típusára is. Noha a virágének terminus, főleg a 16. században, meglehetősen differenciálatlan, a korabeli prédikátordörgedelmek, a fennmaradt verstöredékek és kiváltképp néhány 17. századi vers alapján kétségtelen, hogy a testi szerelmet metaforikus eszközökkel megéneklő költészet nálunk is divatozott. (Nem azt állítjuk, hogy szerelmi líránk csak ilyen típusú lett volna!) Magyarországon a szereleménekek eme fajtája, legalábbis a 16. század folyamán, nemigen került be az írásbeliségbe. A 17. század első felében kezdődött az a folyamat, amelynek során ezt az irodalmat lejegyezték, ugyanakkor az arisztokratikus műfaj – mint például a Balassi-típusú udvari költészet – popularizálódott. Ezen ellentétes irányú mozgás találkozási pontján születhetett meg ma ismert, szerelmi tárgyú népdalaink többségének közköltészeti előképe. Nem jogosulatlan eljárás tehát, ha a népdalok (mondókák, szólások stb.) alkalmazta virágnyelvet kulcsként használjuk egy olyan 16. századi szöveg értelmezéséhez, amely – mindenekelőtt műfaji sajátosságai miatt – feltehetőleg szintén ilyen kétértelmű nyelvezettel íródott.

Ellene vehető módszerünknek, hogy eleve feltételezzük: a magyar népdalok egy csoportja és a 16. századi olasz komédiák nagyjából-egészéből ugyanazokat a kódokat alkalmazták. A kérdés megoldható volna úgy is, hogy megkíséreljük eme metaforáknak nemzetközi és műfajok közötti elterjedtségét részletesen bizonyítani. Olyasféle példák sorát kellene idéznünk, mint hogy például a Fanchali Jób-kódex szlovák verseiben és az egykorú olasz, francia, német, angol stb. alkotásokban, megfelelő műfaj és kontextus esetén, a lábacska, a kecske, a szarv, a döfködés, játszadozás metaforikus jelentése pontosan ugyanaz; továbbá ki kellene térnünk arra is, hogy e nyelvhasználat internacionalizmusának oka nem elsősorban a nemzeti nyelvű irodalmak egymásra hatásában keresendő, hanem egyrészt az Európa-szerte ható metaforikus bibliai nyelvben, másrészt, s alighanem ez a fontosabb, a poligenezisben.

E fáradtságos és hosszas bizonyítás helyett, amelyre itt nyilván nincs módunk, fordítsuk meg a kérdést. A párhuzamokat tekintsük úgy, mint épp annak a bizonyítékát, hogy e két nyelvezet egy kulcsra jár. Ezt megtehetjük akkor (és csak akkor), ha a *Szép magyar komédia* mindazon (az előbbi értelemben vett) erotikus-kétértelmű helyei, amelyeket magyar virágnyelvi párhuzamok alapján értelmezünk, az olasz eredetiben is bizonyíthatóan ilyetén tréfásságúak.

Nézzünk immár néhány kiragadott „tréfát”! Júlia lefestésekor a korabeli nézők ugyancsak harsány kacajra fakadhattak: „Szép simácska ám az! Kövérke, pirosocska, jó úzőcske, mint egy nyúlcsímerecske! Oly fejér, mint az én ingem karácson napján! Az melle, mint egy gömbelő retkecske; az orcája, mint egy parlagi rózsza; az ajaka, mint egy kis megért cseresnye; oly fejér az fogai mint egy lisztláng; az orra vékon, hosszúcska, mint egy lyukon hámozott salátatorzsácska (...)” stb. Az olaszban: „ízletes, bársonyos, lágy, mint egy nyúlmell, fehércecskébb, mint ünnepkor az ingem, olyan emlői vannak, mint két répa, piros ajkai, mint egy cseresznye, fogai, mint a lángosliszt, orra nagy, egyenes, éles metszésű, mint egy hámozott salátatorzsa (...)”

Mint egy szavakba áttett Arcimboldo-kép! Csakhogy: amíg az olasz festő mindig illendő elemekből szerkeszt, addig Dienes meglehetősen illetlen alkotókból állítja össze Júlia portréját. (Eljárása még leginkább a kor karikatúráihoz hasonlítható; Melanchton arcképét például meztelen testekből rótták össze.) A mikroképek közül most csak a legpajkosabbakról ejtünk szót.

A vulva eufemisztikus elnevezései közül mind a magyar virágnyelvben, mind a meg-

felelő olasz terminológiában a nyuszi puha tapintású, szőrös mellrésze az egyik leggyakoribb. Ez a testrész – szintén mind a két nyelvben – bizonyos állandó jelzőkkel illetetik, leggyakrabban kicsi, icipici, puha, kövérke és piros. Kivételesen nem olasz vagy magyar, hanem – az erotikus nyelv internacionális voltát bizonyítandó – francia párhuzammal illusztráljuk állításunkat. Egy 16. századi blason, *A ...* címmel, így verseli meg e női szervet: „pici (...), kis pufók és kerek, /nyulacska, mely agárnál sebesebb, /(...) nyulacska, kit finom-szép szőrme főd, /(...) kövérke nyúl, kiben nincs szálla, csont, / ínyencfalat, de ősi jó zamatra, / picic (...), helyezve jó magasra, / a szomszéd durva dörgésétől messze”¹⁸ stb. (Tótfalusi István fordítása). A jó úzőcske (úző = ízű hangzóváltozata, de vö.: ‘üzekedés’) esetében talán szójátékra is gondolhatunk.

Júlia orrának jellemzése is tréfa a javából. A torzsa a legtöbb európai nyelvben, így a magyarban és az olaszban is fallikus szimbólum, a „lyukon hámozott” kitétel nyilván erre játszik rá. (Egy szókimondó magyar dalocska szerint: „Kis káposzta nagy torzsája, Piciny a lány, nagy pinája.”) Az érdekes az, hogy hasonlító és hasonlított virágnyelvi jelentése itt megegyezik, lévén az orr szintén fallikus szimbólum. Erre az azonosításra építenek azok a magyar szólások, amelyek az orr méretéből más testrész nagyságára következtek; továbbá vélhetőleg az is a penis és az orr egyfajta azonosításával magyarázható, hogy a régi Magyarországon – és Európában másutt is – a paráznságon kapott férfiút nemi szervének levágásával, később, a 16–17. században, orrának lemetszésével büntették. Nem kétséges, hogy a vékony, hosszúcska jelzők, akár csak az olaszban a nagy, tovább fokozták a komikus hatást!

Meggondolkoztató továbbá, hogy a képet – mint erre Ludányi Mária figyelmeztet¹⁹ – a *Florentina* című, 17. századi, többek által Gyöngyösi Istvánnak tulajdonított színmű is felhasználja: „Mert édes, mint a sajt, annak az ajaka (...) / Mint az hántolt torzsa, az orra hosszacska..// Gömbölyű a mellye, mint a német retek (...) / Mint az én macskámnak, a szemei kékek, / Fogai, mint lisztlang, fejérek és szépek.” Az idézett sorok a *Szép magyar komédiából* kerülhettek a *Florentinába* (a sajtos hasonlat a III. felvonás IV. jelenetéből).

A tréfák jellegének vizsgálata szempontjából nem árt felhívni a figyelmet arra, hogy a *Florentinában* számos olyan hely is van, ahol egyszerűen nem lehetnek kétségeink a szöveg (tulajdonképpen: ál) kétértelmű voltát illetően. Példának okáért:

„Jó koma, esmérem a kiend lánykáját,
Minap fel találta fogni a szoknyáját,
Mind kiláttam akkor a lába ikráját,
Még ami nagyobb, a pi’ piros csizmáját.

A fiadnak is jut eszembe formája,
Úgy tetszik, hogy vagyon egy rongyos gatyája,
Abbúl is mind kivan a fa’ fabaltája,
Elfordulván tőle, nem nézhettem rája.”

Eme „költői technikát” (fa’ fabaltája stb.) az Amarilli-ben is fellelhetjük. A második felvonás végén a részeg szolga emígyen elmélkedik: „La mer, mer, merla in su’l cú, cú,

¹⁸ *A női test szépsége. XVI. századi francia költők versei*, szerk. Ádám Péter, Bp., 1984, 63.

¹⁹ Ludányi Mária, *Balassi Bálint Szép magyar komédiájának közvetlen hatása hazai udvari drámáink fejlődésére*, ItK, 1976, 676–681.

cuscire.” Mármost, más olasz komédiákban is, például Aretinónál: mer = merda = szar, cu = culo = segg.

Balassi ezt a részt nem fordítja! Tökéletesen érti olasz forrása kétértelműségeit, ezeket a magyar virágnyelv segítségével fölöttébb ügyesen érzékelteti, ámde ahol a kétértelműségek tulajdonképp egyértelműséggé válnának, általában változtat a szövegen; a jelentésrétegeket – ellentétben mind Castelletivel, mind a Florentina szerzőjével – nem engedi egymásba mosódni. *Más szóval ez az udvari humor mindig allegórikus, s mint ilyen, a kép mindkét összetevője őrzi önállóságát. Ha megszűnik az allegória: nem feltétlenül szűnik meg a humoros hatás, de megszűnik az udvari jelleg. Ez az alapvető különbség a virágénekek eufemisztikus nyelvezete és az udvari képnyelv között.* Az egyik felhasználható a másik felfejtéséhez, de a tréfa szerkezete ettől még nem azonos. Az udvari tréfa éppen ezért illet az udvariságban jártas hölgyekhez, Lucretiához avagy Juliához; az egyértelműséggé váló kétértelműség azonban póri dolog volt, semmiképpen sem hölgyek számára illő.

Fejezzük be kis eszmeftuttatásunkát udvari módra, azzal a konkluzióval, amely a Szép magyar komédia végén olvasható:

„Halljátok, jó uraim, örömet vacsorára hínalak titeket is, ha az vacsorálóház igen kicsiny nem volna! De nem fértek bé, mert igen szoros. Ti is penig, szép asszonyok, itt bár az bokrok közt ne várokozzatok az vacsorára, mert együld estvére kelve megragad benneteket valami kétlábú farkas vagy medve!

Finis.”

Nőül veszek (1919, vegyes technika, papír; 220×300 mm; jelzés jobbra lent: Mazán 919; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 69.12.)

Szilágyi Márton

„Alkalmatosságra írott versek”, avagy vidám férfikompániák humora Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány

Az utóbbi évtizedek egyébként igen színvonalas Csokonai-szakirodalmában is komoly újdonságot jelentett, amikor néhány éve (1995-ben) egy debreceni konferencián Zentai Mária Csokonai pajzán verseit és ezen versek egykorú, illetve kései megítélését elemezte: az időközben természetesen nyomtatásban is hozzáférhetővé vált tanulmány¹ egy olyan verscsoportot tett szakszerű, poétikai elemzés tárgyává, amely a hagyományos irodalomtörténeti kánonok egyikébe sem került bele, így aligha minősült túlzásnak a dolgozat utolsó mondatának angolosan visszafogott megfogalmazása: „a dévaj versek is megérdemlik, hogy az életmű szerves részeinek kijáró, az eddigieknél nagyobb figyelemmel forduljunk feléjük.”² Érdemes azonban megfontolnunk, mi is következik ebből a figyelmeztetésből: hiszen ha az életmű szerves részeként kezeljük azokat a verseket, amelyeket – jobb híján – dévajnak, trágárnak vagy éppen klasszikusabb megjelöléssel priaposzinak is nevezhetünk, akkor aligha jogosult tematikus, esetleg utólagos ízlésbeli osztályozással vers-csoportként elkülönítenünk ezeket a szövegeket, azaz az is kérdéses lehet, milyen alapon beszélünk külön „dévaj, pajkos stb.” versekről, ha ezzel tovább örökítjük azt a felosztást, amelyet éppen hatástalanítani igyekszünk. Ebből a nehezen feloldható logikai ellentmondásból azonban létezhetik kiút: nevezetesen az, ha megpróbálunk arra is választ keresni, maga a költő miképpen prezentálta ezeket a költeményeit, milyen módon különítette el azon műveitől vagy éppen illesztette bele azon művei közé, amelyet költő mivolta nyilvánosan vállalható részeként határozott meg.

Ilyenformán ezeket a szövegeket nem csupán a követett poétikai tradíciók oldaláról vizsgálhatjuk, hanem legalább ennyire tanulságos lehet az általuk betöltött (pontosabban: a szerzőjük által nekik szánt) funkció felől rákérdezni a létükre. Nem mint hogyha a poétikai kérdések nem vezethetnének el ilyen jellegű tanulságokhoz: a legutóbb Jankovits László kiváló elemzésekkel bizonyította, hogy Janus Pannonius ún. pajzán epigrammái mennyire szigorúan követik a ferrarai Guarino-iskolában Horatius, Vergilius és Ovidius példáján tanított allegorizálás retorikai-poétikai hagyományát.³ Jankovits könyvének az is komoly érdeme, hogy egy életmű-értelmezés keretében volt képes leépíteni a korábbi szakirodalom sugallta ellentétet. A Janusnál kimutatott erotikus töltetű, tudós allegorizálás egyébként Csokonai verseihez is kulcsot adhat: ahogyan Csokonai több versében is (pl. *A pendelbergei vár formájáról és megvételeéről*, *Az aranysújtásos nadrág*, *Az istenek osztóása* stb.) a nemí aktus a várvívás leírásához használt klasszikus toposzok révén jelentették meg,⁴ az nemcsak a követett poétikai tradíciók (pl. a Homérosz vagy Vergi-

¹ Zentai Mária: *Tanult fülek és rongyon gyült munkák. Csokonai dévajságairól és megítéléséről*. In: *Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései*. Szerk. Debreczeni Attila. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996. 309–317.

² Zentai 1996. 317.

³ Jankovits László: *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*. Balassi, Bp., 2002. (Humanizmus és reformáció 27.) 71–82.

⁴ Ennek elemzését l. Zentai 1996. 313–317.

lius travesztálásából ismert eljárások) miatt sokatmondó, hanem azért is figyelemre méltó, mert voltaképp a szövegbe kódolva mutatja meg a vers „implicit olvasó”-ját: egy olyan, hangsúlyozottan férfi-olvasót, aki birtokában van mindazon retorikai-poétikai műveltségnek, amellyel élvezni lehet a parodia⁵ révén feltáruuló új, ezúttal erotikus jelentésrétegeket is. Vagyis klasszikus retorikai képzésben részesült férfitársaságok szórakoztatását szolgáló irodalmi szövegekről lehet szó, noha éppen a szórakoztatás közösségi jellegét egyelőre aligha tudjuk megragadni. A Csokonaira vonatkozó emlékezők szerencsére olykor lehetőséget adnak arra, hogy megértsük ezeknek a szövegeknek a férfitársaságot szórakoztató funkcióját. Gaál László töredékes, többször újrakezdett Csokonai-feljegyzéseiben pl. az emlékező arra is választ kívánt adni, „a Militat omnis amans – nevű pajkos munkáját, – mikor és mi alkalommal írhatta Csokonay?”. Gaál mástól (nevezetesen Balla Albert „Curialis Expeditor”-tól) hallott anekdotaként rögzítette, hogy mulató férfitársaság kedvéért, fogadásból rögtönözte Csokonai a verset: „Egykor Pesten az Úri utzában egy mulató kertben, ott hol most már a Szent Györgyi Horváth János palotája áll, mikor én (t.i. Balla), Vitzenty János, Sárközy Gábor, és Tersztyánszky János egy asztalnál vígan fetsegtünk, érkezett oda két fiatal ember a ’kik szinte egy üres asztalka mellé vatsorálándók letelepedtek, – mi lármával beszélgettünk ők magok között tsak lassú hangon, melly Tersztyánszky Jánosnak – a renden túl is elevenek vissza tetszvéen ezt mondá, ezek aligha nem valami Majki barátok, mellyre Sárközy Gábor: hibázol Jantsi, – az egyik a kettő közzül mint hallottam, egy szép eszű poeta, [a’ki a Diétai múzsát Posonban írta és adogatta] Ha úgy van: ugyan kérjétek meg, tudna é hamarjában valamelly mulatságos versezetet componálni. Csokonai ezt szinte jól hallván miért ne? tessék Materiát adni. A jó kedvű Vitzenty Hamarjában: Kedves barátunk kedvéért írjon az Úr e versről: Militat omnis amans. A versezet nem sokára elkészült, azt Csokonaival felolvastattuk, a tréfán jót neveltünk, s Tersztyánszky a kedve szerinti tréfás poetát 3. arannyal tisztelte meg.”⁶ A rögzített szituáció számos eleme minden bizonnyal általánosítható az ilyen jellegű szövegek genezisekor: a társaság homogén férfi jellege, a jelenlévők tanultsága, az izogátás teremtette oldott hangulat, valamint az, hogy a költőnek rátermettségét egy konkrét téma vagy szituáció rögtönzésszerű megverselésével kell bizonyítania. A közköltészeti hagyomány összes, ilyen pillanatnyi hatásra törekvő darabja nyilván nem is élte túl az egyszeri felolvasást; az azonban a siker tartósságát és a szöveg többszöri felhasználását bizonyíthatja, ha egy ilyen verset egy vagy több másolatban is érdemesnek láttak megőrizni. Sokatmondó ebből a szempontból Csokonai verseinek szöveg-hagyománya: pl. az idesorolható eposztravesztia, a röviden *Békaegérharcnak* nevezett mű Csokonai legtöbbet másolt szövegei közé tartozik⁷ (nem meglepő módon *Az istenek osztózása, A tolvaj isten* (másik ismert címén: *Crimen raptus*)⁸ és az imént említett *Militat omnis amans* mellett). Az a széles befogadói kör, amely továbbadta, sőt, időnként módosította is ezeket a Csokonai-műveket, hasonló módon kezelte és (feltehető-

⁵ Erről a retorikai fogalomról l. alapvetően Tarnai Andor: *A parodia a XVI–XVIII. századi Magyarországon*. ItK 1990. 444–469.

⁶ Gaál László emlékezőseit l. Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Akadémiai, Bp., 1960. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai) 401–443.; az idézet: 420.

⁷ Erről összefoglalólag: Csokonai Vitéz Mihály: *Költemények* 2. 1791–1793. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szilágyi Ferenc. Akadémiai, Bp., 1988. (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei). 340–345.

⁸ Közel ötven másolatáról összefoglalólag: Csokonai Vitéz Mihály: *Költemények* 3. 1794–1796. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Akadémiai, Bp., 1992. 631–632.

leg) hasonló módon használta ezeket a verseket, mint a Csokonai-életmű hátszágának tekinthető, részben anonym kollégiumi diákköltészetet; nem véletlen, hogy a Csokonai-szakirodalomban milyen komoly filológiai nehézséget jelent bizonyos erotikus versek szerzőségének eldöntése.⁹ Átfogó módon aligha lehetséges most fősorakoztatni mindazokat a tematikus, tárgy történeti vagy éppen a szövegek megformáltságában megragadható közös pontokat, amellyel Csokonai a kollégiumi diákköltészet közköltészeti hagyományára reagált (néhány kitűnően használható antológia mindenesetre jól szemlélteti ezeket az összefüggéseket)¹⁰, ám annyi tanulság feltétlenül idekíváncozik, hogy Csokonai életművének XIX. század eleji népszerűségét igencsak óvatosan, rétegeire bontva kellene megítélnünk. Föl kell ugyanis tételeznünk a kritikátörténetileg megragadható, tudatos, kifejtett reflexiókra épülő befogadás mellett (mint amilyen pl. Kölcsey Csokonai-bírálatát volt),¹¹ egy látens, nem szöveggént, hanem másolási aktusokban megragadható másik befogadási szintet is – ráadásul ez utóbbi egyértelműen más szövegeket preferált, mint az előző. Nota bene: ennyit egyébként a tudós irodalmiság befogadási tapasztalataiból is ki lehet következtetni, hiszen elhárítólag ott is gyakran utalnak erre a helytelen popularitásra – lásd például Kölcseynek a *Crimen raptust* kárhóztató szavait: „Szükség-e leereszkednünk a’ priapaeáknak alacsonyosságokra, hogy nevetőket találjunk?”¹² Erre a költői kérdésre természetesen aligha lehet vagy érdemes elhamarkodottan válaszolni. Az azonban bizonyos, hogy a társas szórakoztatásnak ez az alkalmi irodalmi szövegekkel operáló formája erőteljesen kötődött a tradicionális társasági alkalmakhoz – s ezt annak az Arany Jánosnak az életműve is bizonyítja, akinek a Csokonai-hagyomány egyébként fontos kiindulópontot jelentett.¹³

Arany költői életművét nem igen szokták úgy értelmezni, mint egy alkalmi mulattásra berendezkedő költőjét – pedig ez az attitűd tagadhatatlanul végig jellemző volt Arany költői alkatára. Az is igaz persze, hogy Arany – ha a rögtönzésre, szórakoztatásra való hajlamát nem korlátozta is – sokat tett azért, hogy a tágabb irodalmi nyilvánosságban ne rögzülhessen róla ilyen kép: ilyen típusú műveinek kéziratát sem őrizte meg, s a szövegeket köteteibe sem vette föl. Ezeket a verseket kivétel nélkül Arany halála után, valamelyik barátjától megőrzött kéziratok alapján publikálták, de az sem példátlan, hogy emlékezetből idéztek csak föl ilyen verset, olykor töredékesen.¹⁴ Arany számára az alkal-

⁹ Ennek példája: Szilágyi Ferenc: *Egy Csokonai-gyanús priapi vers: A’ Sütés*. In: Uő.: *Csokonai művek nyomában*. Tanulmányok. Akadémiai, Bp., 1981. 344–355.

¹⁰ Bán Imre–Julow Viktor: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Akadémiai, Bp., 1964.; *Közköltészet 1. Mulattatók*. Sajtó alá rendezte: Küllös Imola. Munkatárs: Csörsz Rumen István. Balassi, Bp., 2000. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század IV.)

¹¹ Ezzel foglalkozik (tudomást sem nagyon véve a populáris Csokonai-kánon lehetőségéről) Gyapay László: „A’ tisztább ízlésnek regulájával”. Kölcsey kritikus pályakezdése. Universitas, Bp., 2001. (Klasszikusok. Az Irodalomtudomány és kritika társsorozata) 136–192, 244–261.

¹² Kölcsey Ferenc: *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítélésére*. In: Kölcsey Ferenc összes művei. Sajtó alá rendezte: Szauder József, Szauder Józsefné. I. kötet. Szépirodalmi, Bp., 1960. 411.

¹³ Az Arany műveiben kimutatható Csokonai-indíttatásokról, allúziókról l. Szilágyi Ferenc: Csokonai „Elveszett alkotmány”-a: a Békaegérharc. In: Uő.: *Csokonai művei nyomában*. Tanulmányok. Akadémiai, Bp., 1981. 414–475.; Szilágyi Ferenc: *Az epikus Arany indulása és Csokonai. A dévaványai jubbehajtás és a Csokonai-hagyomány*. ItK 1965. 99–109.

¹⁴ Ez utóbbira példa az Arany-összkiadásokban [*Weisz barátom...*] címen közölt, kétsoros töredék, amely egy hosszabb, ismeretlen szövegű alkalmi versből származik. Ezt az elveszett verset Arany egy, a nagykőrösi gimnázium tanári kara számára adott közös vacsorán olvasta fel, s ebben „az egész tanári testületet versbe foglalta”; a töredéket és a keletkezés körülményeit Szilágyi Sándor közölte utólag, emlékezetből (Disznótor. Magyar Hírlap 1896. dec. 25.).

miság állandó kihívást jelentett: verseinek meglehetősen tetemes hányadát teszik ki olyan szövegek, amelyek személyhez szólóan s egy meghatározott situációhoz kötődően keletkeztek, s nem is csak a mulattatás szándékával, hiszen számos sírfelirata is ismeretes, ezek között olyanok is, amelyek valóban egy-egy sírkövön maradtak csak fenn¹⁵ – voltaképp ezért nagyon veszélyes a népszerű Arany-kiadásoknak az a szokásos gyakorlata, amely a versek mellől az ezt megvilágító információkat elmellőzi, olyasféle indoklással, amelyet pl. a mindmáig legjobban használható Keresztury-féle kiadás utószavában is olvashatni: „a szükséges jelzések feleslegesen terhelnék az olvasót.”¹⁶ Hogy Arany számára ez az alkalmiság mennyire fontos ihletforrás volt, jól mutatja, hogy még Arany legutolsó műve, a [*Tóth Lőrincnek*] című is alkalmi versnek tekinthető, hiszen a megszólított személy írói fellépésének ötvenedik évfordulójára készült.¹⁷

Arany szórakoztatásra szolgáló verseinek születésében természetesen fontos szerepe volt annak a lehetőségnek, hogy adva voltak számára olyan, a költőt elfogadó és rögtönző képességéért is tisztelő társaságok, amelyek igényelték és méltányolták ezeket az azonnali tetszésnyilvánításra szoruló szövegeket. Ilyen társaságot Arany a falusi-mezővárosi léptékű Nagyszalontán és Nagykőrösön inkább találhatott: a nagyvárosi Pest már teljesen más társadalmi közeget jelentett, s a közösségi szórakoztatás ilyen alkalmi itt már ki is szorultak a költő életéből, maradtak a nevezetes alkalmakra többnyire már csak elküldött verses üzenetek, illetve az akadémiai ülések unalmát oldó tréfás írásbeli üzenetek, például Jókaival¹⁸ – bár ebben a váltásban Arany súlyosbodó betegsége is közrejátszhatott,¹⁹ hiszen ez a közösségben való megmutakozását is akadályozta, nemhogy versszerzői, tréfamesteri szerepvállalását. Nagyszalontán azonban jegyzői működésének hivatalos kapcsolatrendszere szolgálhatott ilyesféle háttérként (erre példa a főnökének, Borbély Pál főjegyzőnek írott névnapra, a *Sz. Pálnak B. Pálhoz küldött 1-ő levele*), s az ebből a társadalmi státusból fakadó társasági ismeretség is elősegíthette alkalmi versek születését (pl. így alapozódhatott meg egy presbiteri vacsorán barátsága a frissen odaérkezett rektorral, Szilágyi Istvánnal, akinek aztán szintén írt köszöntő verset).²⁰ Nagykőrösön aztán egy, a mezővárosi társadalmától többé-kevésbé elkülönült²¹ kisvilág,

¹⁵ Ilyen pl. a *Rockenstein Mihály sírkövére* című vers, amelyet Arany karlsruhadi tartózkodása idején írt az ott és akkor fiatalon meghalt Rockenstein Mihály (1842–1869) emlékére. A vers a helybeli zsidó temető egyik sírkövén maradt fenn, a szerző megnevezése nélkül. Keletkezésére és hitelességére összefoglalólag: Szilágyi Ferenc: Adatok egy Arany-vers hitelességéhez s egy Arany-törredékhez. ItK 1966. 448–450.; valamint a *Knócz József és László sírverse I–II.*, amelyet Arany felkérésre írt, s szövegüket maga soha nem publikálta. A verset és a hozzá tartozó kísérőlevelet közölte: Várdai Béla: Arany János költői hagyatékához. Budapesti Szemle 1909. 138. kötet 264–267. A régi vízvárosi temetőben lévő sírkövön valóban szereplő, első verset ugyancsak Várdai kereste meg; utóbb ismét azonosította: Babay József: Arany János ismeretlen versei egy vörösmárványlapon – a vízvárosi temetőben. Világ 1925. nov. 4. (249. szám) 5.

¹⁶ *Arany János összes költeményei.* Szerkesztette és az utószót írta: Keresztury Dezső és Keresztury Mária. II. kötet. Szépirodalmi, Bp., 1978. 815.

¹⁷ A verset közölte és az életmű utolsó darabjaként azonosította: Miklós Róbert: *Arany János ismeretlen verse és Tóth Lőrincnek írt kiadatlan levele.* In: A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve. 1963. 163–168.

¹⁸ Egy ilyen céduláról l. Scheiber Sándor: *Arany János akadémiai papírszelete a réjja-ról.* In: Uő.: Folklor és tárgytörténet. Teljes kiadás. Bp., 1996. 963–967.

¹⁹ Erről l. Pál Endre: *Arany János betegségei.* It 1996. 316–337.

²⁰ Ez utóbbi verset az Arany-kiadások általában [Szilágyi István nevenapjára] címmel közlik, első publikálásakor még a Lelki szemét hordó lapát címet adta neki (Gyöngyösi László: Adatok Arany János életéhez. EphK 1905. 483–495.); ugyanitt található a Borbély Pálhoz intézett vers is.

²¹ Erről l. Novák László: *Arany János és Nagykőrös.* In: Arany János tanulmányok. Szerk. Novák László. Nagykőrös, 1982. (Acta de János Arany nominati II.) 85–134. Különösen: 129–131.

tudniillik a református gimnázium tanári kara²² jelentette ezt a társaságot; ebben az Arany számára nyilván kedves közegben pedig névnapok, disznótorok és egyéb közös vacsorák jelentették azokat az alkalmakat, ahol Arany mint költő magára vehette az alkalmi verseket szerző poéta szerepét – igaz, olykor nem is egyedül, hiszen a tanári karban más literátorok is voltak: a *Névnapi köszöntő* (*Mentovich Ferencnek*) című verset pl. Szász Károllyal közösen írta. Arany ekkor – a magára vállalt társadalmi szerepet tekintve – pontosan a Csokonaitól nemcsak megvalósított, hanem irodalmi típusként is megjelenített költő-szerepet töltötte be, gondoljunk csak a töredékben maradt Csokonai-színműnek, *A méla Tempefői*-nek egyik, ironizált, sőt – Bíró Ferenc szerint: ellen-szenves – költő-típusára, az alkalmi mulattatást vállaló Csikorgóra.²³ Nem is meglepő, hogy milyen fontos (néhol nyílt, néhol rejtett) Csokonai-utalások szövik át ezeket a verseket – ezáltal egyébként ez az egész szórakoztató tradíció református, sőt, szűkebben, a debreceni református kollégiumra visszamutató karakterűnek mutatkozik. Az Arany-összkiadásokban a leginkább [*Szilágyi István nevenapjára*] címen közölt versben (eredeti címe: *Lelki szemét hordó lapát*) pl. a mottó egy jelölten Csokonaitól származó idézet:

„Mottó: Tisztelkedném köszönyűkkel
És reá arany betűkkel
Szilágyi Istvánt mettszenék.”²⁴

Csakhogy természetesen olyan Csokonai-vers nincs, amelyben éppen az ünnepelt, Szilágyi István neve lenne olvasható: Arany itt módosította azt a néhány sort, amelyet Csokonai *A tavasz* c. Kleist-fordítása elé szánt, s gróf Széchényi Ferencnéhez intézett²⁵ – ezáltal pedig saját költői pozícióját teljesen össze is vegyítette költő-elődjével. Ehhez mérten lehet jelentőséget tulajdonítani annak az apróságnak is, hogy a versben Arany is alkalmazza a ‘béka’ jelentésű „körmös hal” kifejezést („egy halász ha prédikál – fog sok ezer... körmös halat.”),²⁶ amelyet Csokonai is használ és megjegyzetel *Békaegérharc* című művének „Első pipa dohány” részében.²⁷ A részlet humoros hatásához persze annak az észlelése is hozzátartozik, hogy itt Arany egy pünkösdi éneket fordít ki, amelyben Szent Péter említetik, s természetesen nem béka-fogás, hanem emberi lelkek megragadása, megtérítése kapcsán.²⁸ Az *Alkalmatosságra írott versek* pedig a címadással egyértelműen Csokonai 1806-os, Nagyváradon megjelent kötetére utalt.

Arany szórakoztató, alkalmi verseiben a mulattatás hatásmechanizmusának többrétegű felhasználása figyelhető meg. Kiindulópontnak talán a poéta személyének, tehát

²² Erről I. Törös László: Amikor a „fél Akadémia” Nagykőrösön lakott... In: Arany János tanulmányok. Szerk. Novák László. Nagykőrös, 1982. (Acta Musei de János Arany nominati II.) 203–292., valamint számos visszaemlékezés felhasználásával: Benkó Imre: Arany János tanársága Nagy-Kőrösön. Nagy-Kőrös, 1897.

²³ L. Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. 3. kiadás. Balassi, Bp., 1998. 380–383.

²⁴ Gyöngyösy 1905. 488.

²⁵ Csokonainak a gróf Széchényi Ferencnének intézett, a verset is tartalmazó levelét (1802. febr. 16.) I. Csokonai Vitéz Mihály: Levelezés. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Akadémiai, Bp., 1999. (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei) 168–170. Az adatot Debreczeni Attilának köszönhetem.

²⁶ Gyöngyösy 1905. 489.

²⁷ L. Csokonai 1988. 34., illetve: 437.

²⁸ Erre maga Arany hívta fel a figyelmet, amikor az *Elveszett alkotmány*hoz utólag, 1867-ben írott szeljegyzeteiben azonosította a Negyedik énekben is felidézett szövegtöredéket, ilyenformán: „Péter apostol. „Egy halász, ha prédikál – Fog sok ezer lelkeket.” Pünkösdi ének”. L. Arany János: Az elveszett alkotmány. Toldi. Toldi estéje. Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza. Akadémiai, Bp., 1951. (Arany János Összes Művei II.) 55.

Innen nézvést még a látszólag legdurvább, személyre irányuló ugratás vagy legszókimondóbb célzás is mérsékeltnek tűnik, hiszen egyrészt maga a szakralitás és az alantasság keveredik össze, másrészt pedig a testi funkciók és gyöngeségek kigúnyolása ismételten visszakapcsolódik az esendő poéta személyéhez; s azt sem szabad elfelejteni, hogy ezek a felolvasásra szánt, s ily módon az azonnali tetszést előidézni szándékozó szövegek mindig az illető személy jelenlétében hangoztak el – a mulattatás, a nevetetés tehát egyszerre történhetett a lestilizált poétai szerepen, s a megszólított (egyszerre megtisztelt és neveltségessé tett) ünnepelten, így teremtve meg a mulattatás közönségének virtuális, pillanatnyi egységét. A *Köszöntő vers Szász Károlynak* c. alkalmi versben például a következő sorok feltételezhető egykorú hatásának megértéséhez („Amire mostanság lesz nagyobb szükséged: / A farkadban álljon főfő büszkeséged!”) fontos tudnunk, hogy Szász Károly 1852-ben, s nem sokkal e vers elkészülte után vette el feleségül Szász Pólit Nagykőrösön; vagyis itt egy jellegzetes, ott és akkor mindenki számára egyértelmű férfiugratás, férfi-jókívánság céltáblájává vált a jó barát Szász.³² Hozzátartozik persze a dologhoz, hogy amikor alig egy év múlva Szász megözvegyült, a fiatalon elhunyt asszony emlékére ismét Arany írt sírverset.³³

Az ünnevelt személy pervertálására talán a leglátványosabb példa mégiscsak az *Alkalmatosságra írott versek*, amely egy disznótoros vacsora alkalmára készült, ahogy az alcím mondja: „midőn Szilágyi Sándor úr az ő első és utolsó malacának végső tisztességtételét nagy és fényes gyülekezet jelenlétében tartaná”. Arany itt annak az Alföldön a mezővárosokban is általánosan elterjedt népszokásnak a kereteit használta fel, amikor is az elfogyasztani kívánt disznót tréfás halotti búcsúztatóval tisztelték meg.³⁴ Arany mindehhez azokat a toposzokat is fölhasználta, amelyek a református temetési szertartás tradicionális elemei – ilyen például az a megoldás, hogy a vers végén egyes szám első személyben maga a halott, ez esetben a disznó vesz búcsút legközelebbi hozzátartozóitól, ez esetben magától a házigazdától. A halál kifigurázása azáltal történhetik meg, hogy a lakoma első felvonásává minősül át. Mindez azonban még csupán az alapul vett, s rendkívül leleményesen kiaknázott hagyományelem, amelyet Arany azzal tett többretegűvé, hogy lefokozott költői önarcképéhez, a „bocskoros poéta”-hoz a klasszikus retorikai-poétikai tradíciók pedáns követését is társította. A vers a Múzsza segítségével hívásával kezdődik, s ezáltal az eposzi tradíció is megidéződik az első versszakban – bár természetesen komikus formában: a Múzsza lebukván a Parnasszusról, betört orral kénytelen hősi harcok helyett olyan „alacsony tárgyat” választani, mint ez a disznótor. A vers logikai struktúrájának a középpontjába pedig egy következetesen végigvitt retorikai fogás áll: a költő a disznónak és gazdájának hasonlatosságát mutatja ki, hangsúlyozottan ad hominem-típusú érveléssel. Ebben a szerkezetben a disznóhoz kapcsolódó, s emberre alkalmazva sértésnek számító tulajdonságok és jellemvonások mind érvényesnek mutatkoznak a házigazdára. A vers felépítése iskolás pedantériával ironizálja ezeket a párhuzamokat: mindegyik vers-

³² A verset először közölte és keletkezési körülményeit is összefoglalta: Mészöly Gedeon: *Arany János köszöntő verse Szász Károly nevenapjára*. Népiünk és Nyelvünk 1932. 4–6. szám. 49–52.

³³ Az *Iduna emléke* címen ismert két vers első darabjából Arany csak az első négy sort írta meg, a többivel maga Szász egészítette ki (vö. Benkő 1897. 58.; Kozocsa Sándor: *Szász Károly ismeretlen sírversei*. ItK 1929. 472–473.) Az Iduna néven költeményeket is publikáló Szász Póli verseskötete 1853-ban jelent meg (vö. Tolnai Vilmos: *Költőink elfelejtett versei*. ItK 1918. 322.)

³⁴ A néprajzi párhuzamokra I. T. Bereczki Ibolya: *Disznótori tréfák és szokások Jász–Nagykun–Szolnok megyében*. In: *Kultúra és tradíció II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. Szerk. Viga Gyula. Miskolc, 1992. 457–469.

szak – kivéve az első – rögtön az elején megnevezi, hányadik „hasonlat”-nál is tartunk, majd következik a malac valamelyik tulajdonságának (hízékonyságának, szeleburdiságának, életveszélyének stb.) bemutatása, s erre következik a versszak második négy sorát kitevő argumentáció, amely mindezt Szilágyi Sándorra is érvényesnek mutatja. A legérdekesebb, legösszetettebb a második hasonlat:

„Második hasonlat: hogy a malac korog,
Sándorunk is gyakran gyanúsan morog,
Hogy produkálhatná magát Athenében,
Bár malac nem volna rejtve köpenyében.
Azt hiszen furorét csinálhatna véle,
Olyat még nem hallott az a görög-féle,
Nincs is egyéb olyan tulajdona néki,
Mellyel *annyi bölcs közt* magát tüntetné ki.”

Láthatólag a versnek ez a része nem a szókimondásra, hanem egyrészt a társaság tagjairól feltételezhető, Szilágyi Sándorral kapcsolatos tapasztalatokra, másrészt egy klasszikus szöveg allúziójára épít – ez utóbbi a malacot köpenyébe rejtő athéni említésében érhető tetten. Ezt az utalást Arany később beépítette a *Vojtina Ars poétikája*-ba is, ott valóság és illúzió egymásba játszásának példázataként. Az egyébként Phaedrustól átvett anekdotának³⁵ azonban itt egészen más a funkciója – az egykorú közösségi befogadás lehetőségének megszűnésével az utólagos értelmező már csak egyéb, versen kívüli, történeti információk segítségével remélheti a humoros hatás rekonstrukcióját. Az anekdota applikálását (s ilyenformán Szilágyinak és malacának újabb, mély hasonlatosságát) az tehette frenetikussá, hogy a felolvasáskor jelenlévők mindegyike tudta, nyilván tapasztalatból, hogy Szilágyi – bélbántalmi miatt – állandóan szellentett; erre célzott a máskor Aranytól is használt gúnyneve, a Szeleky.³⁶ Míg a Phaedrus-anekdota a *Vojtina Ars poétikájában* az illúzió valóságfelidéző szerepének filozofikus jelentésrétegét hozta játékba, addig itt ez a szellentése révén disznót is helyettesíteni képes ember metaforájával gazdagodott – mindez pedig azzal is meg volt tetézve, hogy Szilágyi Sándort egy olyan társaságban, amelyben tudósi rangja és tanári tekintélye közismert volt, kifejezetten és kizárólag a szellentési képesség (azaz inkább szellentési kényszer) révén minősítette kivételesnek.

A szellentés voltaképp a vers legfontosabb toposzává vált azáltal, hogy a temetési búcsúztatók elmaradhatatlan zárórészét imitáló, a malac búcsúzását tartalmazó egység utolsó strófájában is visszatért: a fingás itt a megölt disznó bosszúálló szellemének visszatérésévé minősült át:

„Ha valami éjjel paplanodban korog,
Az én lelkem lesz az, amely ott kucorog;
Az lesz, mely a legszebb női társaságban
Egyszer csak megröffen hátul a nadrágban.”

Szilágyi pervertált beállítása ráadásul néhány sorral föltebb, szintén a malacnak tulajdonítható szólam során azáltal teljesedett ki, hogy egy antik utalás és egy klasszikus

³⁵ A példázat forrása ugyanis a következő fabula: Phaedrus, V. könyv, V. (Scurra et Rusticus). Az adatot Szörényi Lászlónak köszönhetem.

³⁶ Vö. a Mentovich Ferencet és Szilágyi Sándort ugrató, Aranytól származó kéziratos, rajzos, szatirikus újság szövegével, amelynek eredeti példánya (vagy példányai) elvesztek, tartalmukat azonban ismerjük: AJÖM XIII. 230–231.

intertextuális kapcsolat már nem a hasonlatosságot, hanem szinte az azonosságot állította:

„Gyönyörű multság, gyönyörű théátrum!
Ézért mondták rólunk: „par nobile fratrum”?
Ilyen a barátság? A gyöngébb a vesztes.
Így tett Pyladessel a derék Orestes?”

A „par nobile fratrum” kifejezés (eredetileg: nobile par fratrum alakban) ugyanis Horatius-idézet (Szatírák 2, 3, 243), s szó szerint ‘nemes testvérpár’-t jelent – igaz, szállóigeeként az ironikus „gyönyörűség két mákvirág” értelmében volt használatos.³⁷ Ami pedig a Pylades – Orestész említést illeti: itt a műkénei mondakör legendás barátairól van szó, akik közül az egyik, Orestész gyilkosság bűnébe esett ugyan (apja, Agamemnón meggyilkolása miatt a saját anyját és anyja szeretőjét ölte meg), ám valóban nem leghívebb barátjának lett a gyilkosa. Ez a két, klasszikus műveltséget feltételező szövegekzi kapcsolat disznónak és gazdájának mélyebb, eredendőbb kapcsolatát rajzolja ki, mint a megelőző szövegegység hasonlatokra épülő trópusai. Ráadásul a vers zárata, miután az alantas testi működéseknek ez a rendkívül gazdagon strukturált hálózata kiépült, képes még egy új elemet beépíteni ebbe az ironikus játékba:

„De nem, megbocsátok, jó keresztyén módra,
Hiszen hol találnék ily méltó utódra!
Baráti emlékül azt a gyűrűt hagyom,
Melyben, ha jól sejtem, farkam dugva vagyok. –”

Azaz egyfelől felvillant itt az örökhagyó és örökös (vagy szűkebben: szülő és utód) lehetséges kapcsolata is, de ennél sokkal hangsúlyosabb a zárókép, az örökül hagyott gyűrű, amelybe a malac farka van beledugva. Az egyértelműen erotikus szimbólumok³⁸ itt az eljegyzést és a házasságot idézték fel, ezzel teljesítve ki a hasonlóságtól az azonosságig terjedő viszonylatok skáláját.

Arról közvetlenül ugyan semmit sem tudunk, miképpen fogadták ezt a verset azok, akik számára Arany készítette (jelesül pl. a leginkább érintett Szilágyi Sándor), de a vers másolatokban s újráfelfedezésekben gazdag utóélete azt mutatja, hogy egyrészt sikere volt, másrészt pedig Szilágyi sem vette zokon³⁹ – ez egyébként azért is érdekes, mert egy másik alkalmi Arany-versnél (*Újévi köszöntés*), amely egy utólagos olvasat számára ennél sokkal kevésbé tűnik élesnek, maga a költő jegyezte oda a kéziratra: „Alkalmi bolondság, de mely az illetőnek *nem tetszett*.” Az *Alkalmatosságra írott versek* kikövetkeztethető azonnali sikere, amely aztán a kézirat megőrzésében és másolásában teljesedett ki, arra mutat, hogy az itt működtetett humor valóban megfelelt annak a célnak, amelyet Arany neki szánt: képes volt szóraztatni azt a társaságot, amelyről azért megalapozottan sejthetjük, hogy a nagykőrösi gimnázium tanári karával lehetett azonos (a versben Szilágyié mellett még Lengyel Dániel természetrajz- és némettanár is említődik név szerint).⁴⁰ Az

³⁷ Vö. Szájrul szájra. A magyarság szálló igéi. Gyűjtötte és magyarázza: Tóth Béla. Bp., 1895. 273.

³⁸ A gyűrű erotikus jelentésére l. Bernáth Béla: A szerelem titkos nyelvén. Gondolat, Bp., 1986. passim (a mutató vonatkozó oldala: 341.)

³⁹ A kéziratban maradt verset többen is közölték: erről összefoglalólag l. AJÖM VI. 220.; a Sárváry Jakab megőrizte másolatáról és a végére jegyeztet – nem Aranytól származó – latin versről pedig l. Borzsák István: Arany János és Johannes Auratus. Filológiai Közöny 1955. 545–546.

⁴⁰ Arany a tanári kar nevét külön epigrammába foglalta (*A tanári kar*); az ott említett személyek rövid, lényegretörő életrajzát l. Arany János: Balladák / „Őszikék”. Kiad. Kerényi Ferenc, Bp., 1993. Matúra Klasszikusok. 8.

⁴¹ Ezt elemezte: Tarjányi 2000. 133.

már Arany költői tehetségével magyarázható, hogy képes volt ezt az alkalmi funkciót olyan összetett szövegformálással megvalósítani, hogy a vers túlélvén az egyszeri felolvasást, önálló, olvasás útján befogadható műalkotásként is élvezhető maradt. Mindez persze arra is figyelmeztet, hogy Arany ugyanazokkal a poétikai eljárásokkal élt ezekben az alkalmi, humoros verseiben is, mint azokban, amelyeket életműve szélesebb nyilvánosság előtt is vállalható darabjainak gondolt: erre példa az, hogyan tudott egészen másféle értelmet adni ugyanannak a szövegközi utalásnak, amelyet ráadásul hasonló poétikai megformáltsággal épített ki (az elrejtett malac hangjának kétféle példázatos felhasználása éppúgy jól mutatja ezt, mint az ördögtől megszállott disznócsorda Márk és Lukács evangéliumában is szereplő története, amely a Borbély Pálhoz írott versben is benne van,⁴¹ de megtalálható *A poloska* című makámában is).

Ami tehát Csokonai pajzán versei kapcsán tanulságként leszűrhető, azt Aranyról szólván sem szabad elfelejtenünk: nem elsősorban Arany alkalmi verseit kell értelmeznünk, mint különálló vers-csoportot, hanem azokra a szövegformálási, retorikai-poétikai eszközökre kell figyelemmel lennünk, amelyek ott éppúgy megvannak, mint más verseiben. Az Arany-életmű szerves egysége, belső koherenciája legalábbis ezt teszi igazán értelmes feladattá.

A napilapok nyomán (1920, vegyes technika, kollázs, papír; 220×300 mm; jelzés balra lent: Mazán 920; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 69.13.)

Fáabri Anna

Választások a régi Magyarországon: Gezetlen és Körtvélyes Politikai humor Jókai és Mikszáth műveiben

„A habota pedig veszedelmes vendég a frázisok között, megeszi őket.
Olyan, mint a tyúkólba beszabadult róka”¹

Humor és politika olyan szemlélet és olyan tárgykör, amely mind a Jókai-, mind pedig a Mikszáth-életműben kezdettől fogva jelen volt s mindvégig jelen is maradt. Köztudomású, hogy mindkét író a legnagyobb hatású politikai publicisták közé tartozott, valamint az is, hogy már kortársaik a legnagyobb humoristák sorában emlegették őket², Jókai ráadásul több nagyszerű élclap szerkesztője, szerzője és olykor rajzolója is volt. Mindketten értekező formában is szóltak a humor bizonyos fajtáiról és megnyilvánulásairól: Jókai 1860-ban *A magyar néphumorról* címmel tartotta meg akadémiai székfoglalóját³, Mikszáth 1879-ben *A magyar nép humora* címen kötetnyi (konceptcionálisan egymásra épülő) írását bocsátotta a közönség elé.⁴ Másfelől pedig elmondható, hogy mindkettőjük irodalmi munkásságában alighanem a (helyi, megyei vagy országos) politika az egyik legtöbbször megjelenített területe az életnek, s hogy politikai kérdések derengenek vagy sötétlenek legtöbb általuk elbeszélte történet háttérében.

Mindkét író csaknem indulásától kezdve ironikusan, szarkasztikusan, parodisztikusan

¹ Mikszáth Kálmán: *A körtvélyesi csíny*. In: Uő: *Két választás Magyarországon*. Mikszáth Kálmán Összes Művei 9. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 120. l. (A műből való további idézetek is mind e kiadásból valók.)

² Az első komoly Jókai-monográfus, Zsigmond Ferenc egy egész (sok tekintetben ma is tanulságos) fejezetet szentelt Jókai humorának, amelyben megjegyezte, hogy „Gyulai már 1855-ben – kellelenül bár – kénytelen így szólani Jókaihoz egy vitaközlő cikkben: Ön, kit a legnagyobb magyar humoristának tartanak. A halál küszöbén vergődő Tompa, mikor félig tébolyultan küldözgeti ide-oda a búcsúzó leveleket és táviratokat (1868), ezekkel a szavakkal emeli ki Jókai legnagyobb költői érdemét: »Isten veled, te magyar humor halhatatlan teremtője!»” (Zsigmond Ferenc: Jókai, Budapest, MTA, 1924. 334. l.)

³ Jókai e művében (is) valamifajta nemzetkarakterológiai jelentőséget tulajdonít a „néphumor”-nak, s ennek szellemében német és a magyar adomák összehasonlításával világítja meg a két nép eltérő mentalitását, szuverenitásigényének, illetve szemléleti szuverenitásának különbségeit. (Jókai maga egyébként köztudottan nagy adomagyűjtő és -gyűjtető volt, s – kissé átígazított vendégszövegekként – kiválóan hasznosította őket műveiben.)

⁴ A kötet nemcsak a falusi, hanem a városi és a hivatali életet átszövő humorral is foglalkozik (ilyenek a *Humor az ucán*, *Humor az aktákban*, *Népies ésjárás a tudományban* c. fejezetek), s szemléletileg szorosan összetartozónak mutatja be őket, megjegyezve, hogy a magyar irodalmi nyelv nemhogy eltávolodott a népnyelvtől, hanem a 19. század közepi megújulásakor egyenesen belőle táplálkozott. Ugyanígy (vagy éppen ezért) az irodalmi humor egyik alapja a falusi néphumor, amelyről e könyvben apologetikus mondatok is elhangzanak: „A nép gúnyolódásában, úgyszólván, soha sincs semmi sértő; valami vele született ösztön megóvjá a személyeskedéstől, egyéneket ritkán csúfol ki, a szegényeket és a testi fogyatkozásúakat hagyományos tartózkodással kíméli; tréfái legföljebb az egyes népfajok ellen fordulnak, de itt is oly alakban, mely naivságánál fogva elveszi azok életét. Az olyan enyelgések, hogy német megfordítva húzta fel a magyar nadrágot, hogy a tót nem ember, s hogy a cseh bundadarabnak nézte az oldalszalonnát stb., bizony ártatlan dolgok azokhoz képest, amiket már ők fogtak reánk imitt-amott. I. m. In: *Mikszáth Kálmán Művei* 15. Budapest, Magyar Helikon, 1970. 75. l.

(vagy így is) írt a politikáról. Jókai már 1848–49-ben használta a komikum fegyvereit politikai ellenfeleivel szemben, s ezt folytatta az önkényuralom időszakában is, bohócszerepet vagy játékos maskarát öltve magára: Kakas Mártonként lett a Vasárnapi Újság, Tallérossy Zebulonként az Üstökös közönségének kedvence, aki nemcsak az ellenfeleket, hanem a védelmezni, erősíteni vágyott közösség hibáit, fogyatékoságait is megfricskázta, sőt az ironia vagy paródia élet (igaz, legtöbbször játékosan) nemegyszer politikusi, írói önmaga ellen is fordította. Hol nyíltan, hol rejtetten, de csaknem állandóan működött benne valamiféle (olykor talán még a groteszk felé is elhajló) parodizáló kedv, amely időről időre felfüggesztette a világ és az ember patetikus szemléletét.⁵

Amikor Zsigmond Ferenc Jókai humoráról értekezve kijelentette, hogy „ha a humor annál mélyebb, minél inkább hajlik a pesszimizmus felé, akkor a Jókai humora egyáltalán nem mély”⁶, voltaképpen azt állította, hogy Jókaitól idegen a pesszimizmus, amely pedig – ahogy én látom – az 1870-es évektől kezdve, ha nem is uralkodik el műveiben, ott borong nagy regényeinek történetében, szót kap az elbeszélői reflexiókban és nemegyszer keserű ízt lop a paródiáiba és satíráiba. Politikai témákról szólva pedig olykor a komikum kíméletlen túlhajtásában nyilvánul meg. Mindennek hátterében minden bizonnyal az az elhúzódo világszemléleti krízis is ott lappang, amelyet a kiegyezés utáni évek közéleti tapasztalatai indítottak el Jókaiában (mint annyi kortársában), s amelyek nem csak a köz-, hanem a magánéletet érintő felfogásán is változtattak.

Mikszáthnak – úgy vélem –, szemben Jókaiával, meglehetősen sokáig gondot okozott írói egyéniségének megtalálása. Pályája első évtizede a kereséssel telt el: nemzedéki íróként kezdte, annak a fiatal pesti írókompániának tagjaként, amely a '70-es évek első felében kevés sikerrel lázadt az intézményesült irodalmi élet tekintélyei és kitüntetett irányai ellen, s csak bizonyos önkorlátozás (elsősorban téma- és látókörszűkítés), egyszerűségi a nemzedéki csoporttól való eltávolodás nyomán „érkezett be”. Valószínű, hogy nagyon is megfontolt elhatározás után lett a vidéki Magyarország, nem pedig a nagyvárosi élet írója, s épp ilyen tudatos fordulatot figyelhetünk meg közírói működésében is. Amikor talán nem annyira a sikerre, mint inkább anyagi biztonságra törekedve 1878-ban közreadta humoros politikai arcképeit és Tisza Kálmán védelmére siető pamfletjét, még sem saját nézeteinek tolmácsolására, sem pedig (ezzel összefüggésben) szemléleti önállóságra nem törekedett.⁷ Politikai humora csak később tűnt ki sajtószerszerűségével, s nagyon valószínű, hogy a magára sokáig várató írói sikerében szemléleti önállósodásának lassú, de mind teljesebb kibontakozása is szerepet játszott. A politikáról szólva Mikszáth igen hamar a működést, a mechanizmust jeleníti meg, azaz olvasóinak tudomására hozza, hogy hiányzik belőle minden nagyszerűség. Kezdetben (a '70-es években)

⁵ E kettő (pátosz és parodizálás) egyébként sok művében egymás társaságában, egymást értelmezve jelenik meg, mindenki által ismert, félreérthetetlen példája ennek *A köszívű ember fia* eposzi és eposzparódiai oldala.

⁶ Zsigmond azonban a továbbiakban igen nagyra értékeli Jókai humorát: „Csak a világirodalom legkiválóbb humoristáinál nyilatkozik oly hamisítatlanul, mint Jókainál, a humor leglényegesebb jellemvonása és létfeltétele: hogy ti. a külső világgal együtt önmagunkat is alávetjük az emberi lélek azon örök kedvtelésének, mely a fogalmak és értékek megszokott viszonyait felfüggeszti, összecseréli, ki-beforgatja, s éppúgy észreveszi (vagy belopja) a kisszerű jelenségben a nagy vonásokat, mint a nagyszerűben a kicsinyest. Ezt csak úgy tehetjük meg, kicsiny és nagy csak akkor olvadhat közös színvonalba szemünk előtt, ha magasan fölübük tudunk emelkedni a jelenségeknek.” I.m. 335. l.

⁷ Az utóbbit, A politika svindlereit illetően feltehetően megrendelésre dolgozott, az előbbivel pedig népszerű előzményekhez: Kecskeméthy Aurél és ifj. Ábrányi Kornél Politikai fény- és árnyképeihez kapcsolódott (a szerzői álnevet is átvéve) mint Kákay Aranyos No. 3.

a személyes politikai csalódottság tette érdekessé a hangját: már felnőtt fiatalemberként követhette nyomon a kiegyezés utáni évek politikai zűrzavarát, a politikus szerep és hivatás tisztázatlanságát, az elvi és a gyakorlati politizálás konfliktusaiból adódó összeomlásokat (amelyeket Jókai oly nagy erővel jelenített meg néhány 1870-es, '80-as évekbeli regényében, köztük éppen *Az élet komédiáisa*-ban is). Mikszáth, a parlamenti tudósító, majd pedig a képviselő a közélet egészét (olykor a végletekig egyszerűsíthető) társas- és csoportlélektani mechanizmusok működési terepeként mutatja be, s bár nem tagadja, hogy a közéletben vannak nagy egyéniségek, s értékbeli különbségek is, álláspontja szerint mindez vajmi keveset változtat azon, hogy a politika nem az eszmék, hanem az érdekek küzdelme.

Mind Jókai, mind pedig Mikszáth nemcsak írt a politikáról (és a politika számára), hanem szerepet is vállalt benne; Jókai, akit az 1848-iki március 15. egyik hőseként tart számon a nemzeti emlékezet, a nagyobb, a történelmileg is maradandót. Mindketten negyvenéves korukban lettek parlamenti képviselők, s minden kiábrándító tapasztalatuk ellenére az országgyűlés tagjai maradtak életük végéig: újra és újra elindultak a választásokon⁸. Ez a körülmény is oka lehet annak, hogy általában egyaránt ironikusan (sőt szarkasztikusan) írtak képviselőválasztásokról és képviselőkről: e műveikből egyértelműen kitetszik, hogy sok más (és nemcsak magyar) kortársukhoz hasonlóan a képviselői elvre épülő politikai élet egyik értékpesztítő gyengéjét látták a választásokban, amelyeknek kimenetelét gyakorta politikailag tudatlan, könnyen befolyásolható választók, egyéni érdekeiket a közérdek elé helyező politikusok, illetve cinikus pragmatizmussal véghez vitt manipulációk döntik el.⁹

* * *

Jókai minden műve közül talán *Az élet komédiáisa*-ban juttatja a legnagyobb szerephez a választási küzdelmeket: *Alkotmányos harc* címen csaknem egy kisebb regénynyi terjedelmet¹⁰ szánt – nemegyszer bohózatba hajló – szatirikus bemutatásukra. E lapokon sajátos háború zajlik¹¹, amelyben a győzelemért egész táborok, csapattisztek és közlegények, reguláris erők és gerillák harcolnak, amely rengeteg pénzt emészt fel, amelynek egyik legfőbb fegyverneme a szónoklat, s amelynek kimenetele a „környezeti meghatá-

⁸ Jókai 1897-től kezdve már csak a főrendi ház tagjaként vett részt a törvényhozás munkájában. „Felirati”-ból „balközép”-pé, majd végül „szabadelvű”-vé alakuló pártjának mint magával ragadó szónokra, köztiszteltnek sőt közszeretettnek örvendő személyiségre szinte mindvégig szüksége volt Jókaira, Mikszáth képviselőként alighanem csupán egy volt a sok szabadelvű mameluk közül.

⁹ Jókai képviselőválasztási machinációkat és/vagy képviselőket nagy nyomattal jelenített meg az Enyim, tied, övé, a Nincsen ördög, az Asszony kísér, Istent kísért, valamint az Óreg ember nem vénember történetében; az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben egyik kötetében pedig részletező, egyben általánosító, ironikus képet rajzolt a korszak magyarországi (fővárosi) választási küzdelmeiről. Meg kell jegyezni, hogy (az e témakörben vígposzt és vígjátékokat publikáló idősebb pályatársaihoz Aranyhoz, Eötvöshöz, Nagy Ignáchoz hasonlóan) az 1848 előtti választásokról is lesújtó véleménye volt, de míg az 1853-ban közreadott *Kárpáthy Zoltán* tumultuózus választási jelenetét jóra fordítja az emberi tisztesség, *A kiskirályok* 1885-ben papírra vetett, de a reformkorban játszódó történetében erről már szó sincs. Mikszáth több elbeszélést is szentelt a képviselőválasztás (valamint előkészületei) problémáinak a *Club és a folyosó* első és második kiadásában, több tucatnyi kötetet kitevő karcolataiban, tárcáiban, emlékező portréiban pedig állandóan szerepeltetett képviselőket.

¹⁰ A regény elsőkönyv alakban (hét kötetben) való megjelentetésekor e rész külön (192 oldalas) kötetet tett ki (Budapest, 1875. Athenaeum).

¹¹ E rész fejezetcímeinek nagyobb része (A hívek tábora, Az ellenfél táborában, A közönyösök, A váratlan ellenség) is egyértelműen háborús történésekre utal.

rozottságokon¹² túl leginkább a személyes (manipulatív és intrikus) képességeken és vállalásokon múlik. Az elbeszélő (részben ki is mondott) véleménye szerint e háború azonban nem hősi harcok, hanem sokkal inkább a pankrációk módjára megy végbe, ettől lesz hol parodisztikus, hol pedig szarkasztikus az elbeszélői hang, amely ugyan időnként kiszól a harci események zajából, de a választásról mint politikai intézményről, s mint politikai folyamatról a legkeményebb, a leginkább lesújtó véleményt a hősök maguk fogalmazzák meg, méghozzá azok a férfiak, akik (különböző indítékok alapján) tevékeny részt vesznek benne. Az egyik vélemény szerint a képviselők megválasztásában igen kevés (vagy egyáltalán nem) játszik szerepet rátermettségük¹³: képviselőházi jelenlétük nem más, mint a legkülönfélébb személyes és csoportérdekek érvényesülése. A másik törvényen kívüli állapotnak írja le a választási időszakot, amelyet szükségképpen minden jelöltnek el kell tudni viselnie.¹⁴

Az, hogy kinek a szájából is hangzanak el e vélemények, természetesen nagy jelentőséggel bír, hiszen a véleménymondóknak a regényben elfoglalt erkölcsi státusa „előértelmezi” megállapításaikat. Az elsőt az a (csupán az egyéni érdekei érvényesítéséért küzdő) Nornenstein herceg fogalmazza meg, aki e regényben az erkölcsi mélypontot testesíti meg, a másikat pedig a főhős, Zárkány Napóleon, aki (ekkor még) hisz az erkölcsi alapú politizálás lehetőségében, s akinek titkos célja, hogy őt, s ne a német hercegecskét (akinek színleg kortesvezéréül szegődött) válasszák követté.¹⁵ Zárkány és az ifjú fejedelmi léhűtő küzdelmes választási körútját már önmagában e körülmény is humoros színben

¹² „A magyar képviselőház padjainak négyszáznegyvenhárom ülése van, melyeknek ugyanennyi választókerület felel meg a térképen. Vannak különböző nagyságú, kaliberű, nemzetiségű, vallású választókerületek. Vannak drága és olcsó, szabott árú és ingyen megkapható választókerületek. Vannak kerületek, melyekben az alkotmány iránti buzgalom hihetetlen nagy fokú szomjat szokott felköltetni, mely okvetlen elotlásra vár; vannak olyanok, amikben hűsz szavozó jelen meg a választásra; megint olyanok, amikben nyolcezer szavozót kell összehordani tíz mértföldnyi kerületből székere; vannak lelkes, tántoríthatatlan választókerületek, kik tűzbe, vízbe mennek a kedvenc vezérékért, megint olyanok, kiknek minden választáskor új képviselő kell; vannak választókerületek, amikért egész nibelungenharcot kell folytatni, aztán megint olyanok, amiket el lehet lopni. A jó hadvezér első feladata azt kikémszemlélni, hogy melyik kerület meghódítható; második kérdés, hogy ki által meghódítható, ki ott a „posszibilis ember”. Mert nem minden ember mindenütt posszibilis. Ahhoz sajtárszerű kombináció kell, mint az orchideák, calceolariák tenyésztéséhez; saját lég, saját talaj, saját kompozittrágya és alkalmas plánta.” Jókai Mór: *Az élet komédiásai. Jókai Mór Összes Művei*, Regények 31. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 181–182. (A művet a továbbiakban is e kiadásból idézem.)

¹³ „De hát ért ő valamit a magyar törvényekhez, alkotmányhoz?” – kérdezik a fiát magyar képviselővé választatni igyekvő, trónjáról elűzött német birodalmi hercegtől, mire ő így válaszol: „Annyit, mint a ház háromötöd része. Vannak ott poéták, sportsmanok, papok, kereskedők, vannak világ karikatúrái, vannak, kik a tanácskozás nyelvét nem értik, vannak, kik a büfén túl nem is keresik a helyüket; mért ne lehetne Alienor is ott?” I. m. 171. l.

¹⁴ „A választási előmozgalmak alatt minden becsületről való fogalom és szabály fel van függesztve. Minden neme a dehonestációnak felszabadíttatik s a rágalom három hetes moratóriumot kap. Ezalatt szabad és szokásos a jelöltekre s azoknak hozzátartozandóira minden kigondolható nemét a bűnnek és gonoszságnak ráfogni, s a megtámadottnak azért megharagudni nem szabad. Ezalatt nincs se párbaj, se törvényszék. Ha terólad azt mondják, hogy apád raubritter, te magad zsebmetsző vagy: neked azt kell állítanod, hogy ellenfeled veremfeltörésért, váltóhamisításért van kurrentálva. Az sem fogja magát megbántva érezni. Most a választásokig mind gazemberek vagyunk. A választás után megint mind becsületes emberek leszünk. Ki ijedezne a sártól, mikor rókvavadászat van?” I. m. 198–199. l.

¹⁵ „Őn ismeri jól saját értékét, s annak a helynek a nagy becsét is, amelyet a képviselői mandátum megszeréz. Őn nem menne oda cselt szőni, áskálódni, hanem nyíltan és lelkesen küzdeni egy eszméért” – mondja neki a regény egyik legsikeresebb intrikus szereplője, a kiváló emberismerettel bíró Falbenheim Pompeia bárónó. I. m. 174. l.

tünteti fel, hiszen ennek folytán egyszerre megy végbe a rossz (az öreg) és az ostoba (az ifjú) Nornenstein herceg megcsalása¹⁶.

A választási körút maga voltaképpen három település felkereséséből áll, mindhárom más és más fellépést kíván meg, más és más feladatokat és szerepeket ró a követjelöltre, Alienor hercegre és „menedzserére”, Zárkány Napóleonra. És más és más megpróbáltatások elviselését várja el tőlük.

Az első állomáson, a „*hívek táborában*”, egy Bátok nevű faluban, ahol a választókat nem meghódítani, csupán megerősíteni kell bandérium, kortesnóta (refrén: „éljen a princ”, illetve „es lebe der Prinz”), diadalkapu, üdvövések, üdvözlő szónoklatok, valamint a helyi főkortes, Csajkos uram fogadják őket. Majd díszlakoma (erős pörkölt, erős savanyú paprika, túrós csusza), tánc, asszonycsókok tömege következik. Ezt követően a bíró ismerteti a helység „leglényegesebb panaszait” fáklyászene kíséretében elhangzik a tisztelgők szónokának beszéde (az európai és világhelyzetről) és a viszontválasz (Zárkány Napóleontól), éjjeli zene (a helybeli dalárdától) zárja a napot, a fejezetet pedig Alienor megemésztetlen élményeit kaleidoszkópszerűen felidéző álmának mulatságos (és virtuóz) leírása..

Másnap „*az ellenfél táborának*”, a szomszéd falunak, a református *Gezetlennek* bevétele kísérlik meg. Itt valóban harcról van szó. Már a falu határában kődobálók fogadják őket, de végül is megengedik, hogy részt vehessenek a népgyűlésen, amelyen a helyi jelölt, a műparasztnak öltözött pesti újságíró, Karakán Absolon adja elő radikális programját.

A beszéd főbb állításait az alábbiakban lehetne összefoglalni: bevezetés – én is paraszt vagyok, mint ti, elnyomott, kihasznál, kigúnyolt; az ellenjelölt orángután, kísérői papok és főurak zsoldosai, tányérnyalók; tárgyalás (vagyis a program) – ha mi leszünk többségben a képviselőházban, az adó eltöröltetik, a katonáskodás helyett nemzetőrség lesz, az államadóságot „nem fogadjuk el”, sor kerül az állami dohánymonopólium megszüntetésére, a vasút Gezetlenbe vezetésére, nevelésügyi újtásként az ütenyrendszer behozatalára az iskolákba, a papok vagyont államosítjuk, létrehozunk a nemzeti bankot; befejezésként kerül elő pedig a polgári házasság törvénybe iktatása, ami szónoki hibának bizonyul, mert nem érdekli a közönséget (az előbbiekkal ellentétben most alig éljeneznek), s a rossz „zárlatot” csak úgy ahogy lehet helyrehozni néhány fegyverbe szólító, úrellenes szóval. Ezért azután a helyi főkortes, Tukmányi, mielőtt átadná a szót az ellenfélnek, szükségesnek találja megjegyezni, hogy a választások során tettlegeségről szó sem lehet: „Csupán alkotmányos fegyvereinkről van szó, szavazatainkról”¹⁷

Az időközben átöltözött ellenfeleknek már a puszta megjelenése is lenyűgöző: a képviselőjelölt a rókadászok piros frakkjában, „menedzser” pedig francia zuáv egyenruhában (a múlt jelmezbárról) lép az emelvényre¹⁸, s megkezdődik az „előadás”, amely voltaképpen (és szándékkal) az előbbieket paródiája. Bevezetésként Napóleon először is „felséges nép”-nek nevezi a hallgatóságot, majd így folytatja: „Nem szükség magamat

¹⁶ A csalást (intrikát) már Arisztotelész is a tárgyi komikum lehetséges forrásai közé sorolta.

¹⁷ I. m. 253. l.

¹⁸ „A fekete kabátot gyűlölik, de az egyenruha imponál nekik – magyarázza Napóleon Alienornak. – Meglesznek lepve. Én csak kiosztom a szerepet. Te angol vagy, én francia leszek. A többit bízd rám. Most siess öltözködni. A közönség már türelmetlenkedik. Siess. A színpadon vagy. Nincs hová menekülnöd, mint a sűgölyukhoz. A fejed épsége, az életed függ tőle, hogy jól játszál. Ha most innen elfutunk, utánunk szaladnak, s kékre-zöldre páholnak. Közéjük kell rontanunk merészen, mint egy operettlibrettó eszeveszett hőseinnek, s azon lennünk, hogy mi veressük meg velük az ő vezéreiket. Tertium non datur” Im. 254. l.

bemutatnom a népnek, ismer engem a nép: tudja mindenki, hogy én vagyok Napóleonnak az öccse.”¹⁹ Karakán Absolon vádjára, hogy Alienor idegen, válaszul megjegyzi, hogy a herceg angol, azon nemzet sarja, amely oly vendégszerető volt nemrég a magyar menekültekkel, s aki a szabadság barátja. Felvilágosítja az egybegyűlteket, hogy azért jó az angol képviselő, mert 1815-ben I. Napóleontól nagy hadisarcot csikartak ki, de Magyarország nem kapta meg a részét, mert bankba tették, ma már kamataival együtt kétezer millió. Ezt kell visszaperelni. Akkor nem mi fizetünk az államnak, hanem ő nekünk. Nemcsak hadsereg, nemzetőrség sem kell, a nagyhatalmak fogják megvédeni az országot: „mi háromszáz esztendeig védtük egész Európát; most védjen bennünket Európa. Mi majd csak nézzük.”²⁰ Az államadósságok mellett a magánadósságokat is el kell törölni. A dohánytermesztés legyen a kisbirtokosok privilégiuma (ne termelhesen mindenki), a kormány pedig legyen felvásárló. Ne legyen vasút, hiszen akkor idegen munkások jönnek a vidékre, munka nélkül maradnak a fuvarosok, a vasúti töltések megakadályozzák a tavaszi áradások levonulását és tönkre mennek a kertek. A magyar nemzeti bank ezüstalapját az osztrák bank ezüstjének egy részéből kell létrehozni „úgyis a mi bányáinkból került az ki.” Felveti a kérdést (a hallgatóság körében tébláboló iskolásoknak címezve): Az iskolai ütenyrendszer a gyerekek megverését jelenti, kell ez?

Végül, hogy az ellenfél polgári házasságra vonatkozó terveit ellehetetlenítse, a leggyilkosabb verbális fegyvert is bevetette:

„Nagyon sajnálom (...) hogy érdemes ellenjelölt urat kénytelen vagyok nézeteiben megtámadni, mert én a legnagyobb tisztelői közé tartozom, s teljesen meghajlom előtte, nem tekintve azt, hogy ő csak egy zsidógyerek.»

Ez volt a legnagyobb petárda.

Azt mondani az ellenjelölről, hogy zsidó! Ez kegyetlenkedés.

Lám, Karakán oly emberséges volt, hogy az ellenjelölről nem mondott mást, csak azt, hogy az német, sehonnai, tolvaj, majom és szamar, s ezek elég irgalmatlanok a végsőre vetemedni, s azt fogni rá, hogy ő »zsidó«.

Végül Alienornak kell, angolul (!), beszélnie: jobb híján Hamlet monológját mondja el – Zárkány pedig „lefordítja”: a herceg először is azt ígéri, hogy ígéreteit mind betartja majd. Tétélesen: a három nyári hónapot minden évben Gezetlenben kívánja tölteni „s akkor mindenkit szívesen lát majd úri asztalánál. Vesztegetni a mi jelöltünk nem kíván; ez nem is szép, s Angliában nem is szokás; de ha valakinek valami titkos kívánsága volna, azt Dumka úrnak [a választási stáb egyik tagjának, az uradalom intézőjének] elmondhatja, aki két szóból is ért, olyan ember. A mi jelöltünk maga is nagy gazda, ő küldeni fog választóinak olyan egyiptomi múmiabúzákat, ami 160 magot ad, olyan yersey-i káposztát, aminek a feje egy lépés, olyan yorkshire-i emsét, aki hat mázsára meghízik s olyan aargau tehenet, aki negyven icce tejet ad, a hölgyeknek pedig olyan brahmaputra tyúkokat, amiknek strucctolluk van, mindennap kétszer tojnak s kakasuk nem kukorékol, hanem énekel: hogy megemlegessék róla.”²¹

Mivel Zárkány Napóleon szerint a választási körút leginkább színházi előadások, mégpedig bohózatok láncolatára emlékeztet²², ezeket ő egyenesen paródiaként kívánja

¹⁹ Ez a meglepő állítás nem hat hihetetlennek: a közönség jól tudja, hogy Zárkányt „Napóleon öcsém”-nek nevezik megyszerzte az urak.

²⁰ I. m. 257. l.

²¹ I. m. 264. l.

²² E regényben, ahogy ez címében is kifejezésre jut, vezérmotívum a színpadiasság, az álca, és a szerepjátás.

megrendezni és játsz(a)ni. Eközben – mint a színházi emberek általában – nagy gondot fordít mindarra, amit (a szociológus terminológiáját kölcsönkérve) összefoglalóan a „személyes homlokzat” változtatható elemeinek nevezhetünk: öltözetre²³, beszédre, gesztusokra, de hangsúlyozott ripacsággal visel(tet)i és gyakorol(tat)ja őket. Mindez arra utal, hogy Zárkány Napóleon – és tegyük hozzá: Jókai – álláspontja szerint a képviselőjelölt nem önmaga személyében lép a választók elé, s nem a saját szavaival szól hozzájuk, hanem a feltételezett hallgatói várakozásokhoz igazított „szöveggel” áll elő. Azt, hogy a választási gyűlések és egyéb rendezvények voltaképpen színjátékok, amelyek az önállóan dönteni képtelen választók (és családtagjaikat) befolyásolására „adnak elő”, csupán két ember teszi szóvá: az ellenpárt főkortese, a zuhlott embergyűlölő Tukmányi úr, valamint Jókai ideális parasztjainak e regénybeli képviselője, Nagy János. Ez az okos, önértékes és sikeres gezteleni parasztember Zárkány kegyetlenül harsány kortesbeszéd-paródiáján is átlát: a választási rendszer, az önállótlan választók jogos kigúnyolásának látja (talán csak az öngúnyt nem látja meg benne).

Ő maga elvből nem vesz részt a politikai „tömegrendezvényeken”: „nem fér össze a természetemmel, hogy akikkel egész esztendőn át éreztettem, hogy tőlük őrizkedem, a választások alatt odamenjek közéjük, velük együtt inni, csókolózni, ölelkezni. S ami a legfőbb hallgatni azt, amit ők beszélnek. Hogy én hallgassam azt, amikor nekem ez a duhaj elkezd hazafiúi erényekről beszélni! Ó, a duhaj! Aki az adófizetést csak nemteljesítésből ismeri, s a katonáskodás elől vagy megszökik, vagy nyomoréknak teszi magát...”²⁴

A gezteleni csata teljes győzelemmel végződik: a helyi jelölt, Karakán Absolon (a bőrn is érezve az ellene fordult közhangulatot) visszavonulót fúj és elhagyja a küzdőponton, főkortese, Tukmányi pedig „bosszúból” a falu új képviselőjelöltjévé kiáltatja ki Napóleont. A titkos terv tehát a megvalósulás közelébe került!

De hátra van még a harmadik állomás: „*A közönyösek tábora*” – Sipota, „a külseje falu, a belseje város” település, az eddigi követ Nagybaróthy Sámuel (maga a képviselői jelentéktelenség) lakhelye. Napóleon itt is nagy tempót diktál: felkeresik (hogy jóindulatukat elnyerjék) a csizmadiákat, fazekasokat, kereskedőket, a szerb borbélyt, a tanítót, polgármestert, a fiskálist, a szabót (aki költő is), s sehol nem fukarkodnak az ígéretekkel, a napot színház (egy vándortrupp Schiller Haramiákját játssza) s végül „statisztika”²⁵ zárja. Másnap sor kerül a jelölógyűlésre, programbeszéddel. Alienor rövid beszédét követően Napóleon szónokol: szépen, értelmesen hétnegyed óráig. A siker nagy: küldöttségek érkeznek, a csizmadiák tiszteletbeli tagnak választják Alienort, szépen gyűlnek az aláírá-

²³ Arisztotelész elsőként említi a jobbnak vagy rosszabbnak való átöltözést a tárgyi komikum nyolc fajtája között. Jókai művei gyakran tobzódnak az álruhákban, ruhacserékben, átöltözésekben, de csak *Az élet komédiáinak* kortesúton lévő Zárkány Napóleonja jelenik meg teljes jelmeztárral, amely pragmatikusan az idegen hercegfűt a hazai viszonyokhoz alkalmazó magyaros ruhák nagy választékát is magába foglalja. „Itt van a bőrnödben még az »Atilla« – magyarázza a sárba pottyant Alienornak. Amit most lehántottam rólad, az csak a »Zrínyi« volt, s ha azt elveseled, hátra van még a »Kazinczy«, sőt még egy »Viktória« is az olompiyékékel, amit népies látogatások alkalmával fogsz felvenni.” I. m. 208. l.

²⁴ I. m. 271. l.

²⁵ „...ez a leglényegesebb része a feladatnak. Összeírni név szerint mind a híveket, s azután felosztani őket, kit honnan, milyen alkalmatossággal, melyik kortesvezér felügyelete alatt kell majd behozatni; hogyan gondoskodni ellátásáról; ha a tanyára kiment, utána küldeni, lefűlelni, behozatni erővel; ha beteg, kihúzni az ágyból, ha halálán van, biztatni, hogy várjon még egy kicsit, és aztán vigyázni, hogy a sok közül valakit el ne fogjon a kánya! Ahol ingadozást venni észre, oda apostolokat küldeni szaporán a megtámasztás végett. Ez nagy munka!” I. m. 293. l.

sok, de még nincs belőlük elég. Napóleon megállapítja, hogy szavazattartalékok vannak a kolerakórházban (10 db), s hogy jó néhány zsidó polgár szavazatára lehetne szert tenni, ha Alienor („díszvendégként”) részt venne a sakter fiának „vallási felavatási szertartásán”. A megpróbáltatásokat eddig is nehezen viselő princ erre már nem vállalkozik: az éjszaka leple alatt (Napóleon titkos terveinek megfelelően) megszökik a kortesútról.

Ezután még egy – váratlan – akadályt kell elhárítani: Alienor szökésének hírére Nagybartóthy bejelenti a kaszinóban, hogy mégis újraindul a választáson. Napóleon meghívhatja magát az esti lakomára, ahol, miközben megjátssza a kudarcát borral feledtető bukott politikust, kitartóan udvarol a szép Nagybaróthyénak (a férje ismét csak nem akarná Pestre vinni magával), és indiszkréten fecsegni kezd: a kis pesti Fifine-ről, aki az elmúlt parlamenti ciklusban bizonyára nagylány lett stb., stb. Hazatérve azután „kijózanodik” – hideg fejlel leveleket ír, ügyeket intéz. Másnap Nagybaróthy („családi és egészségi okok miatt”) visszalép²⁶. Most már nincs más jelölt a porondon – mint Zárkány, aki azután a kerület egyedüli jelöltjeként jut be a képviselőházba, az olvasó azonban eltűnődhet azon, hogy ez a csaknem mindenkit eszközként kezelő férfiú, aki feltárta az egyik legfontosabb (nemes elveken alapuló) politikai intézmény bohózzattá változtatásának lehetőségeit, aki politikai ténykedései során az intrikára intrikával felelt, de az őszinteséget csak kevéssé viszonzta, vajon képes lesz-e teljes komolysággal betölteni közérdek képviselőletét.

Az élet komédiásai, e mindmáig oly kevés elemzői figyelemre méltatott regényi műkötésében (s nem csak választási fejezeteiben) valamiféle egységes, erkölcsi alapú identitás kiküzdésének, illetve megtartásának lehetőségeiről szól, bemutatja, hogy az emberek különféle céljaik elérése érdekében hogyan rejtik el igazi énjüket, s válnak pragmatikus szerepjátszókká. A meglehetősen bonyolult történetből félreérthetetlenül tűnik elő az a szerzői álláspont, amely szerint a politika olyasfajta gépezet, amelyet ugyan világos szabályok szerint hoztak létre, működése és működtetése mégis rejtélyes: titkos manőverek, intrikák, fel nem fedett szándékok mozgatják. A főhős, Zárkány Napóleon – ellentétben néhány közismert korábbi Jókai-hérosszal – csak ideig-óráig tud e gépezet fölébe kerekedni, végső soron azonban képtelen uralni: kénytelen azzal szembesülni, hogy őt, a („jó célért” működő) manipulátort is manipulálják. A közszereplés e regényben megjelenített motívumai közül (hatalomvágy, anyagi érdekek, hiúság mellett) főként Zárkány személyéhez kötődik a köz (altruista) szolgálatára való elköteleződés, s ezzel a Jókait magát ekkortájt már erőteljesen foglalkoztató kérdés is: lehetséges-e az anakronisztikussá (azaz a nevetségessé) válás veszélye nélkül morális megfontolásokat követve venni részt a közéletben, egyáltalán: lehetséges-e az erkölcs normáit a politikai gyakorlatban következetesen érvényesíteni?²⁷

A kiegyezést követő évektől kezdve egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy morális értékelveket a maguk teljességében csak a magánéletben lehet érvényesíteni, de ott is csak valamiféle egzisztenciális függetlenség keretei között, a közéletben mindez

²⁶ Ugyancsak az otthon hagyott és féltékeny feleség buktatja majd meg Katánghy Menyhértet, Mikszáth képviselőségre áhítózo hősét Borontón.

²⁷ A regény arra a kérdésre is kiábrándító választ ad, hogy miképpen működik a közélet egyik ellenőre, a sajtó: úgy, ahogy a politikai érdekek diktálják. Jókai az újságíró (sőt szerkesztő!) csak ellenszenves hivatásos újságírókat szerepeltetett műveiben, *Az élet komédiásai*ban azonban ezen túlmenően a korrupt és pártos sajtó szatírját is megírta. Itt még az olyan (rejtetten) értékvézérelt ember is, mint Zárkány Napóleon, politikai céljai megvalósításának egyik eszközét látja az újságírásban, s ha úgy látja célszerűnek, akkor két álnéven két egymásnak ellentmondó álláspontot fejt ki a sajtóban: önmagával vitázik, önmaga ellen ír pamfletet.

teljesen utópikus törekvés. A magánélet területén is sokszor csak az addigi életmóddal való teljes szakítás segíthet fenntartani az erkölcsi integritást – a Jókai-hősöknek sokszor el kell hagyniuk addigi közösségeiket: szigetekre, zárványokba húzódnak vissza vagy kivándorolnak hazájukból, hogy önmagukra találjanak, vagy önmaguk maradhassanak. Elmondható, hogy a szecesszió, a kivonulás kérdését a 19. század utolsó évtizedeiben a legnagyobb nyomatékkal (és szinte refrénszerűen) Jókai veti fel a magyar irodalomban. *A jövő század regényében*, ebben az 1870-es évek legelején papírra vetett satirikus politikai utópiájában azonban egy egész nemzet „kivonulását” jelenítette meg úgy, mint a társadalmi bajoktól való megszabadulás lehetőségét. Ezek a szakítások és kivonulások bár szomorúak, némiképp heroikusak is, nem fokozzák le az embert. Jókai politikai humora is vigasztaló valamiképpen, azon alapul, hogy vannak megőrizhető erkölcsi értékek, amelyekhez az ember bármikor hozzáigazíthatja az életét, hogy tehát van választás jó és rossz között. Közzétett azonban egy olyan egyszerre elégikus és satirikus történeti-politikai allegóriát is *A csigák regénye* címen, amely, miközben valamifajta ironizált darwinizmus nézőpontjából tekint a (világ)politika és történelem lehetséges alakulására, nem tár fel semmiféle alternatívát. Mintegy természeti szükségszerűségként (érzelemtelenül) vázolja fel az emberiség teljes (ki)pusztulásának képét.

* * *

A Mikszáth-életmű újra és újra előkerülő fiktív alakjai (pásztorok, palóc menyecskék, csizmadiák és más egyszerű emberek) között akad néhány úriember is, sőt egy képviselő is: Katánghy Menyhért, akit először leveleivel lép a közönség elé, majd – olvasói kívánságra – kétszeri képviselővé választásának története is a közönség elé kerültek.²⁸

Első ízben – mintegy a remélt, de nem létező hozományt pótlandó – felesége nagybátyja, Király János („János király”) választatta meg a székelyföldi Borontón. E választás történetét igazán komikussá egy sikeres csel teszi, ami voltaképpen azon alapul, hogy „János király” politikai eszközként képes használni saját népszerűtlenségét: egy névnapi mulatságon, ahol a választókerület minden számottevő személyisége jelen van, miközben eltitkolja, hogy rokonságban áll vele, kitartóan lázít Katánghy ellen. A főispán „képviselőnek akarja varrni a nyakatokba”, „maga Tisza hozta szóba”, „macska legyen, ha engedem” – duruzsolja és dörmögi szünet nélkül a vendégek fülebe, így azután (csak azért is) megválasztják az addig oly esélytelen fiatalembert.²⁹ Az a körülmény, hogy e műben valóságos és költött személyeket együtt emlegetnek, sőt olykor egymás társaságában jelennek meg, fokozza a politikai élet egészére irányuló vélemény súlyát: bohózatból satírrá alakítja a történetet.³⁰

²⁸ 1893-94-ben – a tulajdonképpeni szerző kilétének felfedése nélkül – tucattnyi Katánghy-levél jelent meg a Pesti Hírlapban, 1896-ban a Nagyságos Katánghy Menyhért képviselő úr kalandjai, szerencsétlensége és szerencséje azonban már ugyanúgy Mikszáth Kálmán néven jelent meg, mint egy évvel később a Katánghy második megválasztásának történetét elbeszélő *Egy választás Magyarországon* vagy *A körtvélyesi csíny*. A két történet *Két választás Magyarországon* címmel először a Mikszáth-életmű jubileumi kiadása során (1910-ben) kapcsolódott egybe, s azóta is többnyire így jelenik meg.

²⁹ Ha a történet egésze talán nem is, több mozzanata nyilvánvalóan Mikszáth első (illyefalvi) megválasztásának körülményeire utal: Szentandrás polgármestere, Király János polgármester feltűnő hasonlóságot mutat Császár Bálinttal Sepsiszentgyörgy első emberével – az utóbbit egyébként több írásában is szerepeltette, sőt van egy korábbi tárcája: Bálint császár (Képek a székely életből), amely szinte szó szerint előrevetíti a Nagyságos Katánghy Menyhért borontói történetét.

³⁰ Ez a megoldás jellemző Mikszáth más politikai humoreszkjeire és satírráira is (csúcsteljesítménye az Új Zrínyiász).

A politika a megélhetés olyan területeként mutatkozik itt meg, amelyen nem a szakértelem, rátermettség segít helyet foglalni, hanem csupán az összeköttetések, a nagyon primitív, de nagyon hatásos manipulációk (azaz az a tudás, hogy emberek reakciói kiszámíthatóak, előre tervezhetőek).

A második megválasztás története azzal indul, hogy Katánghyt, akit a felesége nagybátyja választott meg képviselőnek Borontón, a következő ciklusban a felesége ugyanitt megbuktatja³¹, de végül mégis képviselő lesz Körtvéyesen. Ezt mind a Kolozsvárról Budapestre tartó gyorsvonat étkezőkocsijában fecsegi el az elbeszélőnek az új borontói képviselő, Kapuczán Gergely. Az elbeszélő (aki maga is képviselő, mellesleg hírlapíró is) szinte kényszeresen foglalkoztatja a kérdés: hogyan volt lehetséges még ugyanabban a választási időszakban győzelemmel „felülírni” a bukást? Magát Katánghyt is megkérdezik, ő azonban csupán annyit mond: „Jó volt a plánum”. Hogy felderítsék, mi is történt valójában az elbeszélő szerkesztősége minden szóban forgó színhelyre oknyomozó újságírókat küld ki, akik azután végül is sikerrel járnak. Végre kibontakozik, vagy inkább kialakul a történet: „mely nem valami irodalmi munka, hanem egyszerű tudósítás, három riporter adataiból összeállítva.”³²

A Körtvéyesre kiküldött riporter, Bárkány Samu beszámolóiból először a felső-magyarországi városka múltja és jelene tárul fel: a kicsiny, de rátarti Körtvéyes királyi város: ezért („bár a szavazók száma háromszáznál többre nem terjed”) külön képviselőt küldhet a parlamentbe, a címet és a vele járó jogokat azonban az elődök csalással szereztek meg. Egyébként minden tekintetben olyan, mint más vidéki városok, politikailag is.³³

A beszámoló ezután a legutóbbi választásra tér át, azt állítva, hogy az előkészületeket Röskey Pál királyi tanácsos, a polgármester („a körtvéyesi Macchiavelli”) nagyon is személyes érdektől vezérelve vette kézbe. Legnagyobb lányát, Minkát, ez idő tájt jegyezte el a szomszéd megyebeli Kovinyi János, egy „meglehetősen elszegényedett tót nemes, aki (...) mindenáron nagyobb tért keresve tehetségének; szeretett volna valami módon szerencsét csinálni”, s rövid idő alatt el is érte, hogy mint a város (szabadelvű párt) követjelöltjeként emlegették. Röskey hiúságát ugyan sértette, hogy ez tudta és közreműködése nélkül történt, a leendő após azonban felülkerekedett benne a polgármesteren, és főispánnál már ő egyengette Kovinyi útját. Ilyen előzmények ismertetése után a Katánghy megválasztásának rejtélyét nyomozó hírlapíró (vagy valaki más: esetleg a történetet elindító elbeszélő?) meglehetősen szarkazmussal válaszolja fel a nagyhatalmú főispán, Gerezdý báró portréját, s eközben a korabeli magyar politikai élet sajátos ambivalenciáinak egyikére, a pártpolitikusok elvi elköteleződésének hiányára is rávilágít. A szabadel-

³¹ „...elpanaszolta a borontói asszonyoknak, hogy a képviselői élet luppá tette a férjét, elfordította a családjától, s hazudozó leveleivel országszerzte nevétségessé tette nejét. »Adják vissza – mondá – férjemet és gyermekeimnek atyját!« Az asszonyok pártjára álltak Katánghynének. Mert a tyúk a tyúkkal tart, és amit a tyúkok akarnak, a kakasok kikaparják.” I. m. 98. l.

³² I. m. 108. l.

³³ „A lakosság kivétel nélkül ellenzéki, szidják a kormányt, a mamelukokat, a kiegyezést, a nagy adókat, elégedetlenek mindennel, de mikor a választási idő közeleg, a főispán úr ömeltósága és a polgármester úr szépen lecsendesíti a hullámokat, és rendesen egyhangúlag választanak meg mamelukot, hogy azt a választás után megint szidhassák, mint a bokrot, amikor a polgármester is csatlakozik hozzájuk, sőt suba alatt a főispán is bólingat. Ez így volt mindig és így lesz mindig.”

vű kormányzat legfőbb helyi képviselője „gőgös, sajátos észjárású arisztokrata volt, aki lelkében rettenetesen lenézte a parlamentarizmust és a népakaratot.”³⁴

A szarkasztikus humor egyik rejtett forrása e műben az elbeszélő(k) személyének voltaképpen azonosíthatatlansága: az olvasónak a nevetésre ingerlő történetet olvasva legtöbbször semmi bizonyossága nem lehet afelől, hogy az események és személyek jellemzését milyen elbeszélői indíttatás befolyásolja.

A főispán hallgatólagos támogatásával eleinte minden a legjobban alakul: Kovinyi ügyes szónok, nagy vacsorát ad, beszéltet magáról, s csakhamar igen népszerű lesz. A sors azonban közbeszól: Minkába beleszeret a dúsgazdag bécsi gyáros, Brand Károly, feleségül kéri, és Röskeyék némi habozás után végül is (örömmel) igent mondanak. Amikor a megbukatott borontói képviselőjelöltnek, Katánghynak véletlenül tudomására jut e történet, azonnal tervet sző a bukott vőlegény, Kovinyi képviselőjelölti helyének megszerzésére, és cselekedni kezd.

Első lépésként a miniszterelnöktől (Bánffy Dezsőtől!) a körtvélyesi kerületet kéri magának, pontosabban, azt, hogy a csak hírből ismert, soha nem látott városka második szabadelvű párti jelöltjeként (másodszor is) elindulhasson a választáson. A tényleges segítséget illetően, meglehetősen szerénynek bizonyul, nem igényel pénzt a pártkasszából, „csupán” azt kéri, hogy a miniszterelnök sürgönyileg hívassa fel a főispánt és a polgármestert és beszéljen velük: „Néhány támogató szót kérek csak”. A kérésnek megfelelően rejtjeles sürgöny megy a miniszterelnökségtől Körtvélyesre, s Katánghy várakozásainak megfelelően nagy feltűnést kelt, amit csak fokoz, hogy a két nagyhatalmú helyi férfiú, a főispán és a polgármester a legközelebbi vonattal haladéktalanul Pestre indul. Némi késlekedés (és Katánghy zseniális tervének ismertetése) után végül is elhangzik a mindent eldöntő miniszterelnöki mondat: „Szeretném, ha megcsinálnátok”. S mert már csak hat nap van az előkészületekre, sietve intézkedni kezdenek.

Röskey – még Pestről – sürgönyileg a városi polgárgyűlés gyors összehívását kéri, de nem a maga nevében, hanem a főjegyző aláírásával, erre a városban lábra kap a hír: Körtvélyest illetően valami fontos dolog történt a fővárosban. Másnap, a polgárértekezleten el is mondja, hogy őt kívánják Pesten követnek: „a kormány el akar önköktől szakítani”. Ezek után sikerrel jelölteti magát, s az ünnepélyes perceket csak a korábban betanított seregély szava („Éljen Kovinyi!”) zavarja meg. Az újdonsült követjelölt a gyűlés után rejtjeles sürgönyt küld a főispánnak: „Az egyik fele megtörtént. Siess.”³⁵

A terv bevégzésére másnap hazaérkezik a főispán is, s némi zavart okoz a közvéleményben, hogy „semmit sem tud” Röskey jelöléséről. Mindenesetre délután négyre új értekezletet hív össze, és hajlandó meghallgatni a bukott jelölt, Kovinyi panaszait is, s ha részvétet keveset mutat is³⁶, elégtételt ígér: Röskey nem lesz képviselő, ha egy új jelöltet támogatnak. Kovinyi után a város polgárság hangadó egyéniségeivel konferenci-

³⁴ – Énrám még sohasem szavaztak – szokta mondani, és ilyenkor fölfújta magát, mint egy kakadu, és kevélyen ütögeté a mellét, mint egy spanyol grand.

Különbön kiváló főispán hírében áll; otthon azért, mert ebédjein valódi francia pezsgőt isznak a köztörvényhatósági bizottsági tagok; ott fönn [ti. a kormányzatnál] azért, mert mindig beliferálja az őt mamelukot. Ami a közigazgatást illeti, abban az a rendfihetetlen nézete:

– Egy jó főispánnak csibukozni kell és nem avatkozni semmibe, csak mindig csibukozni és csibukozni. Elég, ha az emberek tudják, hogy valaki csibukozik és nézi őket.” I. m. 117–118. l.

³⁵ I. m. 148. l.

³⁶ „Úgy kell – felelt gúnyosan –, én sohasem engedném magam szavazás alá, hogy a varga meg a szűcs elé vigyenek tulipános tányéron, akik aztán kijelenthessék fölöttem: kellek-e vagy nem kellek.” I. m. 152.

ázik: Nem engedheti Röszkéyt Pestre – hangoztatja –, itthon pótolhatatlan. Ellenvetés: a kormány is kívánja. „– Eh! – vetette oda a főispán hanyagul. – Hiszen kívánja a kormány, de mi végre se vagyunk a kormány lakójai. Az iparosok összenéztek és meglökődtek egymást. – Derék ember: Kemény lélek... Halotta kend? Nem vagyunk a kormány lakójai.”³⁷

Az elégedett hangulatban a főispán azt javasolja, hogy hívjanak össze városi értekezletet, melyen felkéri Röszkéyt, ne hagyja magára a várost. Majd szűkebb bizalmas körben „felkészül” arra a lehetőségre, ha Röszkey engedne a kérélésnek. Helyesnek tartaná, hogy a város képviselőjének személyére három javaslat, három név hangozzon el: az első a város régi képviselőjéé, a másik Kovinyié, az utolsó pedig egy „befolyásos” és „kitűnő” politikusé: Katángy Menyhértté. A megbeszélés után főispáni sürgöny megy Katánghynak: „Az esti vonattal jöhetsz, zászlókkal és egyebekkel.”

A mindezek után lezajló értekezleten (egy kisleány megható szavalatával és a takarékpénztári igazgató, Kozsehuba monumentális szónoklatával) felkéri Röszkéyt, hogy maradjon a város polgármestere. Marad. De akkor ki képviselje a várost a parlamentben? Kovinyi nem megfelelő jelölt (nincs tapasztalata), az előző képviselő nevének elhangzásakor a polgármester „fitymálólág int a kezével”: „Országos név kell”. Erre az előre felkért ember Katánghyt javasolja. „Az ismeretlen név meglepett mindenkit. Ki az? Kit mondott? Minden szem a polgármesterre tapadt. Az pedig így szólt a síri csöndben, a fejét hátravetve, a jobb kezét hullámosan megmozgatva a levegőben:

– E név előtt, tisztelt uraim, leveszem én is a kalapomat.

Őrületes, dobhártya-repesztő éljen zúgott föl, mely nem akart megszűnni. Maga a polgármester is fölkiáltott, a kalapját meglengetve: »Éljen Katángy Menyhért«³⁸

A győzelem azonban még nem teljes, a jól kidolgozott terv mellett még rögtönzésre is szükség lesz. A városban a programbeszédével bemutatkozó Katánghyt kissé felpaprikázott hangulat fogadja, Kovinyi és barátja mindent megtesz, hogy zavart keltsen, s ellene hangolja a közvéleményt, ő azonban egy ügyes és hazug szónoki fordulattal: „Mikor én a száműzetés keserű kenyerét ettem” lecsendesíti a zajongókat. A még szemérmetlenebb folytatás azután végképp célba ér: a száműzötteket meglátogató rokon néni csomagjából előkerült száraz hazai kifli történetén „az összes körtvélyesi pékek könnyeztek.”, a néni cipőjéről lecsókolta a hazai (szent) porról szóló mondatokon pedig „a csizmadiák sírtak mindnyájan, mint a záporosó”.

Katángy második választási története több hasonlóságot is mutat *Az élet komédiásaiban* zajló „alkotmányos harccal”. Ebben is, azokban is a dualizmuskori Magyarország választási rendszerének lényegi ellentmondásai ellen irányul a satíra éle. Itt is, ott is előre eltervezett cselek sorozatával (minden részletre kiterjedő forgatókönyv követésével) és kiváló „színészi” alakításokkal érnek célhoz. Mindkét műben abból indulnak ki a képviselő-önjelöltek, hogy az emberek többsége (ideértve a választók nagy részét is) nem képes önállóan dönteni, így hát befolyásolni lehet (és kell!) őket. Mások azonban a befolyásolás végső indítékai. Míg Zárkány Napóleon a közjó szolgálatáért akar képviselő lenni, Katángy Menyhértet a képviselői fizetés és presztízs vonzza. Céljaik elérése érdekében mindketten élnek azzal a hatalommal, amelyet a „szónoklás karizmája” nyújthat, de míg Zárkány a demagógia paródiáját nyújtja szónoklataiban, Katángy – akárcsak

³⁷ I. m. 155–156. l.

³⁸ I. m. 164. l.

³⁹ Jókai Mór élete és kora. Budapest, Révai Testvérek, 1907.

Röskey – magát a demagógiát. Zárkány képviselőként hatalmat akar, hogy másokért cselekedhessék, Katánghtól merőben idegen az önállóságra való törekvés: mivel pártvezére bizalmából létezik, célja nem lehet más, mint a pártérdekek szolgálata.

Jókairól szóló életrajzi regényében³⁹ Mikszáth külön fejezetben rajzolta meg hőse politikusi (képviselői) portréját, eszerint Jókai egyszerre adta át magát a politikának és tartott távolságot tőle, s bár a legkiválóbb (legnépszerűbb) parlamenti szónokok közé számított, nem érveivel, nem gondolatmenetével vagy lenyűgöző vízióival hatott, hanem e távolság (retorikai eszközökkel való) megjelenítésével, humorával ért el hatást. Vagyis valami olyasmivel, amit a már idézett szociológus szereptávooltásnak nevezett, s amit maga Jókai *Az élet komédiáisa*-ban Zárkány Napóleon egyik legjellemzőbb vonásaként mutatott be, azt is érzékeltette, hogy e viselkedés alapja a szerep (és az ügy) komolyan vétele. Mikszáth másféle, egyszerűbb szerepalakítás(oka)t állít politikai színtereken zajló történeteinek előterébe. Minthogy a közéletben emberek egymás feletti uralmának fenntartásáról vagy kiterjesztéséről van szó, s mert ezt a modern világban nem lehet leplezetlen despotizmussal véghezvinni, véleménye szerint a közéletből kiiktathatatlan a manipuláció, a komédiázás, az alakoskodás, a hazudozás, a csalás (erről szól az *Új Zrínyiász*). Ezért ab ovo komikus a politika, s ezért kínálja magát a humoros, az ironikus, a szarkasztikus megközelítésnek a politikai élet csaknem minden színtere és eseménye. Az elvek általában szépek, a gyakorlatot azonban a mindenáron való győzelem kivívásának igénye határozza meg.⁴⁰ Ez mozgatja a választásokat éppúgy, mint a parlament működését. Mikszáth metaforikus célzásokkal, irodalmi és történelmi utalásokkal, parodisztikus elemekkel megtűzdelt, olykor csaknem teljesen paródiába forduló parlamenti tárcái és karcolatai sikert arattak a politika iránt érdeklődők, sőt (többekévé) a politikusok körében is. Ezek az írások leszállították a piedesztálról a politikusokat, letörölték a (korábbi időszakokban rárakódó) pátoszt a politikai témákról, s a fenségesből a nevetségesbe fordították át őket. A politika kinevettetése sokszor hasznos volt (sokan állítják ma is az antikvitás nagy orvosaihoz csatlakozva, hogy a nevetésnek közérzetjavító hatása van, s ez igaz lehet a társas közérzetre is), de folytonos kinevettetése pesszimizmusra, csalódottságra vallott, azt sugallta: nincs lehetőség másként politizálni. Mikszáth nevetése (ha a politikán nevet) egy ifjúsága álmaiból kiábrándult felnőtt nevetése: a gyarlóságba való kelleetlen belenyugvást csúfoló, félelmet leplező, végső soron öngúnnyal teli nevetés.

⁴⁰ Hogy például a demokrácia nemcsak a közéletben, hanem a személyes viselkedés szintjén is sokszor csupán szép elv, amelytől élesen elüt a gyakorlat, erről szól a *Demokraták*, amelyben a komikus hatást a váratlanság okozza: az elvi demokratából hirtelen előtör az arisztokrata.

Balogh Tamás:

Tréfa a humorban

Karinthy Frigyes, a humorista (?)

„a humorista olyan egyén, mely nem gondolja azt, amit mások látni vélnek abból, amit ő látni vél, de látja azt, amit mások gondolni vélnek, mikor látják, amit ő gondolni vél”¹

1920 elején az Atheneum kiadó gondozásában megjelent egy a magyar humoros irodalmat reprezentáló válogatás. Beszédes címe – *Magyar humoristák* – és szerkesztőjének, Heltai Jenőnek neve garantálhatta a sikert neki.

Szükség volt ekkor a magyar humor „gyógyító” erejére: az első világháború vesztesei közé tartozó Magyarország még alig volt túl a háborút követő forradalmakon, a román betörésen, és éppen előtte állt a Trianoni szerződés aláírásának. Kellett egy kis feszültségoldó, és tehát ideális esetben a kötetnek a magyar humoristák legjavának legjobb írásait kellett tartalmaznia. Ezzel szemben a válogatás igencsak elgondolkodtató. Az antológiában szereplő szerzők névsora: Ambrus Zoltán, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Murai Károly, Rákosi Viktor, Szép Ernő és Szomaházy István. Érdekes válogatás, főképp ha ismerjük a szerkesztő Heltai *A humorista* című kuplóját, melyben így határozza meg a hivatás (vagy szakma?) képviselőjét: „A humorista olyan ember, / Ki humort űz szakértelemmel, / Fején kalappal vagy anélkül, / Humorizál, míg belekékül, / Fején anélkül vagy kalappal / Humort bocsát ki éjjel-nappal, / Van ezer élce, adomája... / Jóságos ég, be ronda pálya.”² A névsor és a könnyed vers összeolvasása alapján mind tíz szerző éjjel-nappal humort űzött, ami például a konzervatív irodalmi kör vezető személyiségéről, Herczeg Ferencről nehezen képzelhető el. Mégis miért éppen ők? A ma jóformán csak a *Midas király* szerzőjeként ismert Ambrus Zoltán ugyan a tizenkilencedik század végén tényleg jónevű humoros írónak számított, viszont a Nemzeti Színház igazgatója is volt. Heltai Jenő és Molnár Ferenc valóban írtak franciásan könnyű humoros írásokat is (színdarabokat, jeleneteket, krokikat), de komoly műveket is. Murai Károly és Rákosi Viktor (Sipulusz), bár még írtak ekkor, irodalmi működésük legjavát az előző században alkották, humoruk „korszerűtlenné” vált ekkorra, Szép Ernő gyermeki lelkében pedig a humor inkább szomorú, mint vidám, Szomaházyében pedig éppenhogy semmilyen. Tóth Árpád, aki a *Nyugatban* megjelent, lírai hangvételű, azonban éppen túlzott líraisága és az ugyanebből okból fakadó képzeletvarok miatt humoros hatást keltő mondataival tűzdelt („Az ötlet, a pointe ragyogása vakító s ebben a jókedvűen sistergő, magnézium-fényű világításban az irreális karikatúra-körvonalú alakok szíve is átvilágítódik, a finom párbeszéd-párbaj ötlet-pengéi már úgy suhognak, mint egy halk sóhaj.”) kritikájában megállapítja, hogy „a kis kötet összeválogatása kitűnő, a régibb és újabb generáció legjobb nevei szerepelnek, pompás darabokkal”, mégis hiányol pár szerzőt: „Móricz népmesésen jóízű humorát, Szini finoman

¹ Karinthy Frigyes: *Kis kalauz az irodalom kedvelőinek, bizonyos fogalmak végleges tisztázása céljából*. In.: Uő.: *Feljelentem az emberiséget*. Bp., 1967. I. köt. 151-152. Szerk.: Domokos Mátyás.

² Heltai Jenő: *A humorista*. In.: Uő.: *Százttíz év. Heltai Jenő összegyűjtött versei*. Bp., 2003. 297–298. Szerk.: Győrei Zsolt.

fölényes szatírját, Nagy Lajos fanyar jókedvét s Gábor Andor boszorkányos ötlet-zsonglörködését.”³ Hiánylistáját feltétlenül lehet folytatni: hol van a prózaírók közül például Tersánszky Józsi Jenő, a színpadi szerzők közül a kabaréteremtő Nagy Endre, és hol van Kosztolányi? (Persze utóbbinak ezekben az években nem nagyon volt kedve viccelődni; az ekkor gyilkos-gúnyos hangon megszólaló humorát az *Új Nemzedék*ben „csillogtatta”).

A *Magyar humoristák* című kötetben Karinthy Frigyes az egyetlen, akire a köztudat maradéktalanul ráütötte a *humorista* bélyegzőt.

Kihagyhatatlan volt ő ekkor már az ilyen válogatásból, bár a kötet szerkesztője nem mindig vélekedett elismeréssel róla, Karinthyról, hiszen – amint Békés István írja egyik anekdotájában – „a *Fidibusz* című borsos lapocskát 1907-ben Heltai Jenő szerkesztette. A franciás könnyedség hazai apostolától nyilván távol állott az a groteszk, bukfences humor, ami később országos hírt szerzett Karinthy Frigyesnek, mert a *Fidibusz* szerkesztői üzenetei között sűrűn találkozunk efféle elutasításokkal: »K-y Fr-s. Sajnos nem közölhető.« – »Carinti. Sajnos ez nem vált be.« – »inti. Sajnos ezúttal sem biztathatjuk.«⁴ Furcsa játéka a véletlennek, hogy az induló Karinthy éppen a *Fidibusz* hasábjain lett – Heltai távozása után – országosan ismert (humoros) író, hiszen (egy kivétellel) itt jelentek meg a később *Így írtok ti* címmel kötetbe rendezett irodalmi paródiák, melyet 1920-ig tucatnál több humoros kötet követett, melyekbe szatírákat, karcolatokat, humoros novellákat és jeleneteket, paródiákat írt. És bár Heltai és Karinthy később sem került meghitt barátságba, számottevő irodalmi párhuzam sem állítható kettejük munkássága között („Heltai és Karinthy humora közt szinte egyáltalán nem lehet érintkezőpontokat találni – írja Hegedüs Géza. – Karinthy keserűbb, szatirikusabb és filozófus, aki a dolgok értelmét keresi, Heltai derűsebb, ironikusabb és életfilozófus, aki az élet elviselhetőségét keresi.”⁵), a *Magyar humoristák* megjelenése után hat évvel éppen Heltai mondja a bevezetőt Karinthy egyik szerzői estjén. Konferansa hasonló felépítésű, mint az általa szerkesztett kötet előszava: tagadja, hogy humoros akar lenni, mert akkor csorbítaná az „bevezetett” tárgy, a valódi humor (kötetbeli írások ill. Karinthy felolvasásra kerülő írásai) erejét – és az állandó tagadással mégiscsak humoros hatást vált ki. Heltai két szövegének hasonlósága nemcsak írói alkataból adódik: tudjuk, hogy éppen és szó szerint keze ügyében volt a kötet, hiszen – mint mondja – „*Magyar Humoristák* anthológiája, az az irodalmi kézikönyv [...] mélységesen hallgat arról, hogy írás és újságírás közben viszont befejezte-e egyetemi tanulmányait. [...] Karinthy Frigyes, mint annyi sok más, szintén pályatévészett ember, szegény, szerencsétlen, pályatévészett Karinthy, ma nagy író, ahelyett, hogy ügyvéd vagy orvos lenne... [...] Mí az a Karinthy? Karinthy az a hatás, amit Karinthy és senki más, csak Karinthy kivált belőlünk azzal, ami Karinthyt Karinthyvá teszi, és amiből előttem és azt hiszem, önök előtt is egy nagy író képe és egyénisége bontakozik ki.”⁶ Tehát idézne belőle, mert megtehetné, mégsem idéz, mert nem teheti.

Mert a *Magyar humoristák* kötet amellet, hogy mind a tíz szerzőtől két-két novellát közöl, rövid életrajzukat is adja. Karinthyról ennyit: „született 1888-ban Budapesten, itt is tanult, egyetemi tanulmányai közben író és újságíró lett”, majd felsorolja megje-

³ Tóth Árpád: *Magyar humoristák*. Nyugat, 1920. I. 325–326.

⁴ Békés István: *Új magyar anekdotakincs*. Bp., 1963. 2. kiad. 333.

⁵ Hegedüs Géza: *Heltai Jenő alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., 1971. 101–102.

⁶ Heltai Jenő: *Conférence Karinthy Frigyes szerzői estjén*. Nyugat, 1926. I. 167–168.

lent köteteit, majd azt, hogy közel harminc kötetnyit fordított, a köztük van „Swift Gulliverjének első tökéletes magyar fordítása”.⁷ Az életrajz mindkét összetevője hibás vagy hiányos: Karinthy ugyanis nem 1888-ban született, hanem egy évvel korábban, és a bibliográfiája is hiányos. (Karinthy sokáig bizonytalan volt saját születési dátumát illetően, s nem mindig tévedésből: Füst Milán *Találkozásom egy fiatalemberrel* című visszaemlékezésében írja, hogy a vele egyidős Karinthy kényszeresen öregbíteni akarta magát az írótlárs előtt,⁸ más esetben viszont éppen „fiatalított” korán, hiszen mint egy 1933-as cikkében írja: „Hatéves koromban itt szédültem el először a Nagy Vásár zajától: ezernyolcszázkilencvenhatot írtunk, s Magyarország millenniumot ünnepeelt...”⁹ – a szedett-vedett bibliográfia pedig éppen adódhatott abból is, hogy Karinthynek szedett-vedett volt a könyvszekrénye is, melyben nem voltak meg hiánytalanul saját könyvei sem; erről Karinthy Ferenc visszaemlékezéseiből tudhatunk.)

Az egyrészt szükségszerűségével, másrészt hivalkodásával szemet szűrő (humoros) életrajzot Karinthy *Szeretem az állatot* és a *Titokzatosság* című „humoros” írásai követik. Az elsőben nem történik más, mint hogy az elbeszélő meg akar simogatni egy kis nyulat, de az elszökik, ő pedig meg akarja fogni, hogy megsimogassa, a nyúl azonban nem akarja ezt, és így tovább. A novella akár humoros is lehetne – mégsem az. Nincs benne semmi – Karinthyra oly jellemző – váratlan fordulat, nevezzük ötletnek, poénnak akár, talán csak egy félmondatnyi nyelvi, ellentétre épülő humor: „Ezt gondolom megindult lélekkel, és egy piszkafával piszkálom ki a kis nyulat”. Karinthy itt meglep bennünket, hiszen a megindult léleknek a piszkafa nem feltétlenül kifejező eszköze.

A *Szeretem az állatot* egyetlen szervező eleme a *túlzás*: a simogatás túlzott akarásának leírása. Karinthy persze tudatosan él ezzel az eszközzel, hiszen már korábban leírta humoros lexikonparódiájában, hogy a humorista egyik „eszköze például a túlzás, vagyis az, hogy többet mond, mint ahogy a valóságban van (vö. főpincér), például, ha egy liter pesti tejben van egy fél liter víz, akkor a humorista azt mondja, hogy a pesti tej csupa víz. Vagy például, ha a pesti tejben van egy svábbogár, a humorista azt mondja, hogy a pesti tejben van egy krokodilus. Az említett hasizom-mozgást [ti. a nevetést] így is fel lehet idézni, ami ebben az esetben azért is előnyös, mert a hasizom-mozgás által az ember kihányhatja a fent említett tejet.”¹⁰ Karinthy érezhetően fokozni akarta a feszültséget a novellában: a szeretni vágyás érdekében akár erőszakhoz is folyamodik, a feszültség azonban nem jön létre, a novellában olvasható – túlzásba vitt túlzássorozat nem vezet sehová, az utolsó mondat lényegében ugyanarról szól, mint az első. És ez négy-öt oldalon keresztül bizony – valljuk be – unalmas (még enyhítő poén sincs a novella végén), a túlírttság érzetét kelti bennünk.

Nem így azonban Móricz Zsigmondban, akinek egyik kedvence a *Szeretem az állatot*. Az elragadtatott elemző hevével kétségtelenül túlínterpretál, amikor a „a lelki viharok egyik világtörténelmi cataaunumi csatáját” véli felfedezni benne, és szerinte „ez az egész világhistória. Közelebről a magyar ezredéves történelem. Távolabbról az emberiség kultúrfejlődése. A vallási türelmetlenségtől, az akaratán kívül való boldogítástól a Habsburgok boldogító uralmáig s a transzváli ágyúig, amelyek a kultúrát terjesztik – egész

⁷ Karinthy Frigyes. In: *Magyar humoristák*. Bp., 1920. 73. Szerk.: Heltai Jenő.

⁸ Füst Milán: *Találkozásom egy fiatalemberrel*. In: Uő.: *Emlékezések és tanulmányok*. Bp., 1967.

⁹ Karinthy Frigyes: *A népszerű vásár. Új benyomás és régi emlék*. In: Uő.: *Kísértetek és szellemek*. Bp., 1992. 111-114. Szerk.: Urbán V. László.

¹⁰ Karinthy Frigyes: *Együgyű lexikon*. Békéscsaba, 1912. 32.

a tanári szekundákig, amelyek javító szándékkal íródnak be a noteszbe –, mindenki benne van.”¹¹

A móríci világtörténelem-érzés után következzeék egy – már a címében és alcímében is megelőlegezett: *Titokzatosság*. „Azoknak, akik hisznek benne” – misztikus írás, mely humoros lesz.

A novellában az elbeszélő egy régi emlékét osztja meg az olvasóval: szegény diákként olcsó szobát bérel, amelynek ablakán este egy öregasszony benéz, „A szemedet!”, kiáltja, mire a diák megijed, és mivel az eset nap mint nap megismétlődik, félni is kezd, a könyvtárban utána néz misztikával foglalkozó könyvekben, s megtalálja a „szemmel való” verés – *mert azt teszik vele* – ellenszerét, egy varázsigét, de az sem hat, ellenben a házmeszter igen, amikor elzavarja az öregasszonyt az ablak alól, aki egy kicsit süket is, meg egy kicsit töri is a magyart, s legközelebb már a konyhában kéri a konyhai „szemedet”. A diák pedig ezek után elköltözik onnan.

A *Titokzatosság* elemzéséhez vegyük ismét elő az *Együgyű lexikont*, melyben azt olvashatjuk, hogy „más eszköze a humoristának az ötlet vagy a szójáték, ami úgy történik, hogy az ember ötlet helyett azt mondja: cotlett vagy hatlet. Utóbbi időben nem divatos, mert sokan hamisan játsszák.”¹² És valóban: ezzel, a szójátékkal állunk szemben. Csak-hogy ez a szójáték sem emlékeztet Karinthy legjobbjára, legtalálhatóbb nyelvi leleményeire. Egy nyelvi félreértés indítja a bonyodalmat, és a félreértés feloldása lesz a végső megoldás – közben humoros hatást csak a későbbiek ismeretében fölöslegesként leírható, tehát az álbonyodalom megoldására tett kísérlet, a kutatás kelthet, de nem olvasás közben, hanem olvasás után, mintegy utólagos humorforrásként.

Ebből a novellából is hiányoznak a „lokális” humorelemek – nincs benne több egy „gyenge” ötletnél. (A Szép Ernőre utaló „aktuális” humorforrás, a tőle történt kifejezés-lopás bevallása és az író társat parodizáló nyilvános mentegetőzés – „olyan nagy a drágaság” – már a novella második megjelenésekor eltűnik a szövegből.) Humorosságát más oldalról célszerű tehát megközelíteni. Mert elsőre nem feltűnő humora van; és ezt nevezük talán „globális”, az egész szövegegészre átható sajátosságnak.

A *Titokzatosság* tárgya és elmondásának módja közt van az ellentét: a misztikum nélküli eseményt élete legcsodálatosabb emlékeként, *valódi* misztikus történetre emlékeztető eszközökkel meséli el az elbeszélő. A bevezetésben emlegetett a Homály és Sötétség borzongató köde, a pillanatra látott Rejtelem, Borzalom és Réműlet, és a későbbi hangulatok (például: „Abban az időben szegény diák voltam s hónapos szobát gyakrabban váltottam, mint öltözetet, sokszor feküdtem le vacsora nélkül, és sokszor talált a hajnal holmi külvárosi kávémérés asztala mellett, ahol éjszakámat töltöttem.”) topikusan Poe-t és még inkább Hoffmann-t idézik: utóbbi *A Homokember* című nagyelbeszélésével ráadásul szinte szó szerinti egyezés is van: a fiatal elbeszélő (diák!) egyik este kileisi apja titokzatos vendégét, Coppeliust, aki „ide a szemekkel, ide a szemekkel!” kiáltással űzi különös tevékenységét, a homunkuluszgyártást. Hoffmann kis hőse végül megmenekül, de később mégis utoléri sorsa, felnöve beleszeret egy műnőbe, és miután ráébred ennek valóságára, öngyilkos lesz.

Karinthy írása itt lesz humoros, és humorának sajátossága immáron itt lesz megnevezhető: parodisztikus. Mert a *Titokzatosság* a misztikus történetek műfajparódiája. És

¹¹ Móríci Zsigmond: *Arckép. Bevezető beszéd Karinthy Frigyes tróji estjén a Zeneakadémián, nov. 6-án. Nyugat, 1932. II. 493–494.*

¹² Karinthy Frigyes: *Együgyű lexikon*. Békéscsaba, 1912. uo.

a paródia természete, hogy a benne rejlő humor felismeréséhez (így annak működéséhez is) bizonyos előismeretre van szükség: az eredeti, jelen esetben az eredeti műfaj ismeretére. Karinthy hőse a fikcióban akár ismerheti is Hoffmann írását, hiszen diák, olvasó ember, aki éppen ezért a természetesnél is jobban féltheti a szemeit – nem akar homunkulusszá válni.

Éppen ezért, a szükséges előismeret feltétele miatt (és a szemetet-szemedet félreértés vitatható eredetisége miatt) erről a novelláról is elmondható, hogy nem Karinthy legjobb darabjai közül való. Nevetni egyáltalán nem nevetünk rajta, sem közben, sem a végén – nem úgy működik tehát, mint egy klasszikus és betéve tudott Karinthy-paródia, és nem is úgy, mint egy megunhatatlan humoreszk, inkább – bár ez nem túl tudományos kifejezés – kicsit fárasztó: bosszankodunk, amikor kiderül, hogy milyen gyermekeg félreértés az alapja az egész novellának, és rosszálló fejcsóválással tesszük le a könyvet, amelynek a magyar humor legjavát kellene megmutatnia, ehelyett a többször is „a legnagyobb magyar humoristának” nevezett Karinthy írásaiban is csalódunk.

Mi lehet ennek oka?

Egy reprezentatív válogatás kétféle szerkesztési módszerrel készülhet: vagy szerkesztő végzi a tulajdonképpeni munkát, a válogatást, vagy megkéri a tisztelt szerzőket, küldjenek két, munkásságukat reprezentáló humoros darabot. Előbbi esetben a szerkesztő ízlése a kiválasztott szövegek terén is megnyilvánul, utóbbi esetben csak a kiválasztott szerzők összeállításán.

Nincs adatunk arról, hogy a *Magyar humoristák* esetében melyik módszerrel élt Heltai, azonban az ízlés, a könnyed, minden filozófiai mélységet nélkülöző írások előtérbe helyezése rá vall, másrészt indirekt bizonyítással is valószínűbbnek látszik az, hogy maga válogatta a szövegeket: ha Karinthy kap lehetőséget erre, minden bizonnyal jobb, humorosabb írásokat ad a kötetbe.

Viszont Karinthy szereplése a *Magyar humoristákban* újabb kérdést vethet fel: humorista volt-e ő egyáltalán?

Három irányból is igény volt ekkor a humorra: szüksége volt rá az olvasónak, hogy kikapcsolódjon (és hogy elmondhassa, ő szokott olvasni), szüksége volt rá az írónak, anyagi okokból, és szüksége volt rá a kiadónak szintén anyagi okokból, mert a humornak mindig van piaca; ezért is a több füzetes humorsorozat, melyek vegyesen tartalmaznak színvonalas és kevésbé nívós írásokat.

Karinthynek is szüksége volt a humorra, egyrészt belső kényszer és késztetés miatt, másrészt külső okok miatt is: a legkönnyebben szerezhető pénz forrása volt számára a kroki, amit bármikor lekenhet, van annyi ötlete. Mindig is humoros volt, a humor tette ismertté, azon belül is a paródiák, az *Így írtok ti*, melynek második, bővített kiadása elé írt előszavában fogadja, hogy nem ír többé ilyesmit, megtagadja a régebbi írásait is... – és mégis élete végéig írja sorra az irodalmi paródiákat.

Szüksége volt a humorra, mint ahogy azt az egyik, az *Így írtok ti*-ből kimaradt kabaré-jelenet-paródia bevezetésében írja: „Irigyen tapasztalta a kezdő író, hogy míg ő e lap hasábjain kifejtett komoly munkásságával nem tud érvényesülni, addig a humoristákat valósággal ünnepli Budapest. Elhatározta, hogy közismert szorgalmával behatóan és igen komolyan tanulmányozni fogja nagy humoristáink módszerét.”¹³ Karinthy kezdő írója

¹³ Karinthy Frigyes: *Humor. Egy kezdő író vázlatkönyvéből*. In: Uő: *Az egész város beszél*, I. köt. Bp., 1958. 82–84.

mindig így jár, mindig az „alantas” műfajok hozzák meg neki a „sikert”, a kuplé, a krimi, a pornóirodalom, a vegyes rovat a hírlap utolsó oldalán...

S miként kezdő írója, ő is lenyúlt ezekhez az népszerű, de irodalmilag lenézett műfajokhoz, s megújította őket. Mikszáth és Rákosi Viktor a huszadik századra elavult humorát felfrissítve megalkotja a modern humoreszket: a tizenkilencedik század kedélyes anekdotázó hangját modernizálja, és konkrétságát elveszi, s „européer átalakító” módjára általános emberi helyzetekhez alakítja, ostromozva az emberi butaságot, legyen az önmagában való jellemvonás, vagy férfi-nő kapcsolatban megnyilatkozó fonákság. Kitűnő szemelített példára erre – és arra, hogy Karinthy nem mindig ragaszkodott feltétlenül az eredetiséghez (gyermekkorában Petőfi verseit másolta le, s saját nevét írta alájuk) – az *Így írtok ti* elhíresült előszava, a lögyakorlatos humoreszk: ennek eredetije egy *Hogy lő Jellencsik?* című valós anekdota, melyet Tóth Béla felvett hatkötetes gyűjteményébe: ott még Jellencsik Vilmos tábornok oktatja a lövészeket, majd miután véletlenül eltalált egy varjút, az anekdota hosszas kedélyeskedő magyarázatba kezd, hogy egy régi sérülés miatt lő ilyen gyatrán a generális...¹⁴ Ugyanígy teremti meg – a korábbi műfajelőzmények (pastiche, travesztia stb.) jellegzetességeit összegezve és felújítva – a modern értelemben vett paródiát, az irodalmi karikatúrát, és ő teremti meg a modern humoros novellát, amely annyiban tér el a humoreszktól, ahogy amíg az kiragad egy helyzetet, és egy ötletre, poénra épít, addig a humoros novellában a jellemábrázolás dominál, humorának forrása pedig ezeknek a jellemeknek a túlzása lesz (emlékszünk még az *Együgyű lexikon* szócikkére?), nála a stréber diák nagyon stréber, a világ legbutább gyereke tényleg nagyon buta, a gyanakvó férj, aki gyanúsnak találja feleségét, nagyon naiv stb. (A jellegzetességek ugyanolyan túlzása szervezi itt is a darab humorát, mint a paródiában.)

Az ötlet és a túlzás mellett ugyancsak humor-alapséma lehet az ábrázolt tárgy és az előadás módja közti ellentétpár. Karinthy Frigyes munkásságában több helyen is megfigyelhető, hogy természetes tárgyról mint rendkívülről szól, és fordítva. Előbbire talán a legszemléletesebb példa a Szabolcska-paródia, *A mi falunkból...*, amelyben egy tökéletesen hétköznapi falu mint a világ legnagyobb csodája jelenik meg („A mi falunkban nyáron nő a zab / És éjszaka van, ha nem süt a nap; / Forgácsot vág ki fábul a gyalu, / Csodálatos, csodálatos falu.”¹⁵), utóbbit az *Arabella* című novellával lehet talán leginkább szemléltetni, melynek végén a tönkrement kapcsolatot a férfi úgy oldja meg, hogy leteker a nála egy fejjel magasabb nő fejét, és minden rendben megy tovább, a társasági életbe is simán illeszkedtek vissza, és ahogy az elbeszélő mondja: „Esküvőnk csendben, nagy nyilvánosság előtt ,ment végbe: Arabella nyakán gyönyörű tubarózsacsokor volt, leborítva dús, fehér fátyollal – úgy festett, mint egy pompás váza, méltó kerete a bódító világnak. / Boldogan és szépen éltünk, példát szolgáltatva kifelé egy harmonikus házasság eszményéhez.”¹⁶

Részben hasonló jelenségnek lehetünk tanúi, amikor két írását, melyben egy agydanaganatról ír, összevetünk. Mindkét esetben a rendkívüli betegséget természetesként adja elő, azonban a hatás teljesen más.

Először egy 1929-ben, tehát agyműtete előtt hét évvel megjelent írásában ír arról, hogy megsebesült a keze, be kellett kötni, és úgy járt három napig, bepólyálva. Ismerősei persze minduntalan kérdezték, ő először részletesen elmesélte az esetet, később

¹⁴ *Hogyan jő Jellencsik?* In: Tóth Béla: *Magyar anekdotakincs*, Bp., é.n., IV. köt. 323–324.

¹⁵ Karinthy Frigyes: *Szabolcska Mihály: A mi falunkból...* In: Uő.: *Így írtok ti*, Bp., 1928. 28.

¹⁶ Karinthy Frigyes: *Arabella*. In: Uő.: *Hasműtét*. Bp., 1933. 5–32.

magyarázata egyre rövidült, míg végül arra a kérdésre, hogy mi történt a kezével, már ezt mondja, „Semmi, kérlek. Agydaganat”. Vagy azt, hogy „Bokaficam”.¹⁷

Önmagában, a történet szituációjában humoros a közlés, kora olvasója nevetetett is rajta, viszont mi, az író életrajzának ismeretében nem feltétlenül csak humorként olvasuk: tragikus kiszólás lesz. (Bár semmi köze az állítólagos és elemzői által többször említett megérzéshez: Karinthy írásaiban a férfi jelképe az agy – miképp a nőé a száj –, ha a férfival valami meghökkentő, fájdalmas, tragikus történik, az mindig az agyával történik – nem egyszer megőrül, agyvérzést kap, vagy éppen agydaganata képződik.)

Nyolc évvel később, már agyműtétje után újból egy hasonló beszélgetést ír le. Csak-hogy ekkor a természetesként előadott rendkívüli olvasóra tett hatása módosul, mert időközben maga a jelenség, a rendkívüli tárgy vált természetessé. Mi nem nevetünk a közlésen, ellenben az *Utazás a koponyám körül* egyik epizód szereplője éppen hogy humorosnak találja: „–Nekem például agydaganatom van – jegyzem meg.

Jót nevet.

– Miket beszélsz, művelt ember létedre. Tudod, mit beszélsz?

– Hogyne.

– Jó, jó. Ha már betegség, neked valami különleges kell, ami másnak nincs. Ezúttal kicsit elvágtad magad. Ajánlok valamit, ami szebben hangzik és nem olyan komoly: *extra-szisztolés és disz-hidrózis*.

– Nem. Egyszerű agydaganat.

– Beszéljünk másról. Erről majd akkor, ha mutatsz nekem egy leletet pangásos papillával.

Villámgyorsan nyúlok a zsebembe.

– Parancsolj.

Elolvassa, aztán még egyszer kezdi olvasni, megnézi még egyszer a nevet, amire a leletet kiállították. Csak én látom, hogy egy kicsit elváltozik az arcszíne. Határozottan büszke vagyok. De csak egy pillanatig.

Összecsukja a leletet.

– Hát... – mondja kicsit rekedten – izé, pikáns. Kicsit pikáns, ez igen. Hm... tessék, a lelet.¹⁸

S mert régi témákat újféle megközelítésben dolgoz fel, szükségszerűen egy megújított nyelvre van szüksége. Ő az egyetlen budapesti polgár író, vérében van a főváros nyelve, természetes, hogy „a furcsa, alakuló budapesti nyelv bravúros kezelője, s akárhányszor avatott továbbfejlesztője is. Némely fordulata, egy-egy alakjának neve szájról szájra száll, s olyanok szókincsébe is beiktatódik, akik talán nem is olvasták quouis-jait.”¹⁹ Nyelvi játékeit – melyet rendszerint írói társaságokban űzött – ismerjük, nem egyet kroitémának tett meg, másokat kortársai írtak le, és az ő nevéhez fűződik a halandzsá-nyelv az irodalomban való megjelenése és széles körben való elterjedése.

Országosan a legnépszerűbb írók között tartották számon, barátai és írotársai a „komoly” munkáért, a széles olvasóközönség a humoráért. E kettősség okozta ború többször megfogalmazódott Karinthyban. A *Magyar író* című cikkében bevallja: „A magam részéről már régen úgy érzem, mikor a százezer példányos lap számára cikket írok vagy

¹⁷ Karinthy Frigyes: *Megsebesült a kezem*. Pesti Napló, 1929. jan. 14. In.: Uő.: *Naplóm, életem*. Bp., 1964. 658–659. Szerk.: Szalay Károly.

¹⁸ Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*. Bp., 1937.

¹⁹ Tóth Árpád: *Karinthy Frigyes: Grimasz*. NY, 1914. II. 724–725

novellát vagy regényt (ki tudja, melyikbe sikerül belecsempészni azt a mondanivalót, az élet csíráját, mint petéjét a fürkészdarázs?) – régen úgy érzem, mintha íróasztalomnak dolgoznék.²⁰ egy naplójegyzetében pedig panaszos hangon írja, hogy „úgy használnak engem, mint a krumplit először Európában – virágomat és gyümölcsömet (humor és vicc) tépik, a gyökérgumót (filozófiámat) eldobják²¹, és ugyanezt fogalmazza meg *A súlyemelő* című humoreszkjében is, amelynek főhőse, az erőművész kénytelen titokban betanulni egy „tréfás »gumi« számot”, de hogy „biztos legyen dolgában, s el ne tévessze nehéz mozdulatokhoz szokott izmaival az ügyeskedő táncot, a két gumilabda belsejében elrejtette a két ezerkilós súlyt, ügyesen, hogy senki ne vegye észre a csalást.”²² Mert Karinthynek nemcsak „komoly” írásaiban van mélység, de legkönnyedebb írásaiba is mindig belecsempészett, elrejtett egy gondolati elemet, egy morzsányi filozófiát.

És itt kell ismét feltennünk a kérdést: humorista volt-e egyáltalán Karinthy Frigyes?

A Heltai-kuplé meghatározása szerint semmiképpen: bár az a kép él a köztudatban, hogy Karinthy éjjel-nappal dolgozott, hogy a kávéházban is humoreszkkézirattal fizetett, és vitathatatlanul ezen, könnyen befogadható írásai szereztek neki országos ismertséget, nem szabad elfelejteni, hogy regényeket, novellákat, drámákat, verseket, tanulmányokat és cikkeket, megteremtett egy saját filozófiát, és elkezdte megírni ennek *Nagy Enciklopédiáját*...

A kérdés megválaszolásához az utolsó évek publicisztikája nyújthat segítséget. Ekkor ugyanis egyfajta sajátos identitásvállalás és vele egy időben ugyanakkor tagadása is jellemzi Karinthy önkép-alkotását. Folyamatosan harcban áll a humorista szereptől függetlenítt identitásáért, önmeghatározásában általában mint „költő” szerepel. (Nem meglepő, hiszen bár egészen korán kezdett verseket publikálni, mégis csak későn, 1930-ban és 1938-ban jelent meg két verseskötete.) Különös házasságban élt vele: se vele, se nélküle.

1929-ben például egy cikkében felbukkan egy jól ismert téma: viccelnek vele, ezúttal levélben. Ez arra indítja, hogy a humorista fogalom-meghatározását adja: „Ezek az emberek fél füllel olyasmit hallottak rólam, hogy én egy humorista vagyok, de egy kis tévedésben vannak a humorista jelleg fogalmát illetően. Ezennel egyszer s mindenkorra és – helyszűkére való tekintettel – egyszerre mindnyájuknak válaszolva, engedjék meg, hogy lexikális műveltségüket felfrissítsem a humorista címszó jelentését illetően. Tehát: *humorista alatt olyan embert kell érteni, aki mindenkivel viccel, nem olyant, akivel mindenki viccelhet.*”²³ Ez a definíció óhatatlanul felidézi bennünk a *Vicces házigazda* című humoreszket, amelyben szinte szó szerint megismétlődik: a házigazda „Nyilván hallotta valakitől, hogy humorista vagyok, tehát úgy fogadott, ahogy az ő elképzelése szerint egy humoristát fogadni kell – arról nem tehet, hogy Pesten – ezt már régebben észrevettem – *humorista alatt nem azt az embert értik, aki viccel, hanem inkább azt, akivel lehet, sőt muszáj viccelni.*”²⁴ (Szépirodalom és publicisztika – mint oly sokszor máskor Karinthy munkásságában – összemosódik.) A téma variációja jelenik meg a *Viccelnek velem* című karcolatban (az 1923-ban *A humorista* címmel *Nevető dekameron* című kötet nyitódarabja), melynek hőse, Kovácsik úr írni kezd, előbb Homérosz álnév alatt az *Odüsszeiát*,

²⁰ Karinthy Frigyes: *Magyar író*. In: Uő.: *Az utolsó palackposta*, 125–128.

²¹ *Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei*. Bp., 1938. Szerk.: Ascher Oszkár.

²² Karinthy Frigyes: *A súlyemelő*. In: Uő.: *Feljelentem az emberiséget*. I. köt. 17–18.

²³ Karinthy Frigyes: *A legsablonosabb levél*. In: Uő.: *Felveznek a csecsemőklinikára*, 86–88. Kiemelés tőlem: – B. T.

²⁴ Karinthy Frigyes: *Vicces házigazda*. In: Uő.: *Feljelentem az emberiséget*. I. köt. 166–167.

később az *Új Testamentumot*, majd az *Isteni színjátékot* stb., végül Kant álnéven megírja *Az akarat sokféleségét*, amely tévedésből *Vakaródzik a feleségem* címmel jelent meg, és ettől kezdve Kovácsik urat humoristaként tartják számon, viccelnek vele, ő pedig menekül a humorista-lét elől.

A *Viccelnek velem* közvetlen párhuzamba állítható a *Nyájás olvasó* című karcolattal, amelyben szintén végigírja a világ és a magyar irodalom klasszikusait – itt a művek hőseinek nevét viselő emberek – Ádám Xaxér, Kaméliás Alajos, Welt Eulália és Vernüftig Ábel stb. – kezdik üldözni indiszkrécio miatt, mert a fikciót valóságként értékelve, és természetesen eszünkbe juttathatja az *Így írtok ti* első kiadásának kerettörténetét, amelyben a kezdő író az érvényesülés érdekében próbálja ki a másoknál bevált stílusokat és műfajokat, viszont míg a két humoreszkben „valós” személyek üldözik a stíluskeresőt, addig itt a sikertelenség.

Karinthy író és más alkotó hősei sohasem élnek teljes, nyugodt életet, s ez fokozottan igaz a humorista hősökre, akik mindig tragikusan végzik vagy végeznék. A *Viccelnek velem* hőse egy vicc miatt meghal (kéri, mondjon valami jó viccet, „De nincs semmi a fejemben, szabadkoztam. De igen, csak gondolkodjon, mondták, és én gondolkodtam, s néhány perc múlva felkiáltottam: Jaja, golyó van a fejemben – mire hangosan kacagott mindenki, kacagva eltemettek a meszesgödörbe.”²⁵), a *Nyájás olvasó* és *Lidércnyomás* (melynek hőse arra ébred, hogy semmi kigúnyolnivaló nincs a környezetében, így léte értelmét veszti) a végül nyilvánvalóan tragédiában záródó rémes álomból – hirtelen felébred, az *Így írtok ti* kezdő írója pedig a kötet záródarabjában, az *Együgyű mesében* éhen hal nyugodtan. Egy kései – két nappal negyvennyolcadik születésnapja előtt megjelent – cikkében pedig tévedésből agyonverik, s miközben „Átvillan rajtam, hogy ami a történelmet illeti s a történelemben való szerepemet, valóban nem úgy képzeltem a dolgot, hogy Történelmi Halászkunyhó helyett egy emléktábla álljon ezen a helyen, ilyenféle felirattal: »Itt verték agyon 1935. május 18-án a múlt század legrajongóbb humoristáját.«”²⁶

Egy évvel később majdnem behalt abba, amivel korábban viccelődött: agydaganata lett. S miképp az *Utazás a koponyám körül* mellékalakja is nevet először rajta, mert ha Karinthy mondja neki, hogy agydaganata van, akkor viccel, mert mindig viccel, hiszen humorista, a betegség elején sem hitték el neki, és Karinthy majdnem behalt. (Később sem hittek, hiszen egyes bulvárszurnaliszták azzal vádolták meg, hogy csak reklámfogás volt a svédországi utazás.)

Mégis, míg a karcolatokban a humorista élete – valós vagy vélt – humora miatt jut csődbe, addig a „valóságban”, de legalábbis az önéletrajzi regény történetében éppen a humor lesz az életmentő segítség. Az *Utazásban* – pár levélen túl – az író regényhős egyetlen művet alkot, s ez éppen egy humoreszk lesz, a *Móni*. Betegségének elején éppen hogy identitását erősíti, amikor a fiatal bécsi orvos „komolysága mögött – bár különlegesen udvarias és előzékeny a modora – azt a sértő álláspontot szimatolom, hogy áthidalhatatlan távolság van köztünk: én egy hírhedt humorista vagyok, ő pedig egy tudós. Más bolygón élünk. Nem lehetnek közös képzeink, még érzelmi vagy kedélyi területen se.” (*A halál megkísért*) Svédországban elgondolja, Pesten mit csináljak, s – majdnem végzetes betegsége közben – mosolyog azon, hogy „A lelkes arcú, tehetséges

²⁵ Karinthy Frigyes: *Viccelnek velem*. In: Uő.: *Feljelentem az emberiséget*. I. köt. 159–161.

²⁶ Karinthy Frigyes: *Die historische halászkunyhó vagy A költő, a halász és a fotografus. Beszámoló egy rosszul sikerült júniusi riportról*. In: Uő.: *Szavak pergőtüzében*, 584–589.

kis P. is rám gondol, míg a kroit írja, igaz részvétellel, próbál rezümét csinálni, hogy is van az a hírhedt mondásom? »Humorban nem ismerek tréfát.«, valamint azon az elképzelt beszélgetésben, melyben elhangzik a mondat: „Úgy – hát hiszen akkor ezentúl nem úgy kelt őt mondani, hogy humorista, hanem úgy, hogy tumorista. Nagyon jó, csak már nem új, már Bécsben rájött valaki.” (*Addisz-Abeba*) S miként a regény elején is mint humorista nyeri el alkalmi közönsége tetszését – „Ezután mint humorista, elmondtam neki, hogy egy selypítő orvos a szü-lészhez küldte egyik nőismerősömet, aki fülészt értett, járt is hozzá, elhanyagolta valódi baját, s a végén belehalt a félreértett betűbe. A tanár úr jót nevetett a helyszínen rögtönzött anekdotámon.” (*Keskenyfilm*) –, úgy később, már lábadozás közben is sikerélményhez jut humora által, mikor Anni nevű ismerősével beszélget, verseket szavalt, majd „utána egy sereg viccel kedveskedtem, szelíddel és borsossal vegyesen, hogy a humorista is babérhoz jusson” (*Oldozások el kötelekeit*).

Az *Utazás* szerint tehát a humor jobbá tette életét, magára nem egyszer mint humoristára utal. Felvállalta. Humorista volt. Amikor akart. És nem volt humorista, amikor nem akart.

De élete végéig hadakozott mindenféle kategória és címke ellen. Egy humoreszkjében például arról ír, hogy megkapta a Humoristák Világakadémiájának Proklamációját, melyben hat nyelven az a javaslat áll, hogy „elég volt a szomorúságból, tessék jókedvűnek lenni”. Karinthy egy keserű ars poétikával válaszol: „Hu-hu-húsz éve tiltakozom ellene kézzel-lábbal, hogy hu-hu-humoristának tartsanak. Legalább ezer hu-hu-humoreszket írtam, hogy bebizonyítsam, hogy nem vagyok az.

Komoly arccal mondtam el vidám észrevételeimet. Ezzel nem mentem semmire. Így sokkal kényelmesebb.

Ezentúl majd jóó-ho-ho-hókedvűen mondom el, egyéb észrevételeimet. [...]

De mégis – tekintetes Akadémia! Nem jobb volna visszatérni a régi módszerre?

Mert már szeretnék egy kicsit nevetni. És nem tudok nevetni, ha röhögtek.”²⁷

De nem nevetet igazán őszintén. „Komoly” írással is válaszol, a *Nyugatban* például így fakad ki a jóhiszemű vagy rosszindulatú besorolásokkal szemben: „Műfajok! Dráma, regény, vers, külön-külön – bár nagyon érzem a műfajszűrés követelményeit, de hogy egy író egy műfaj meghatározható! ezt mégiscsak nagyképűségnek érzem. Műfajok? Játék! Vicc! Játék a szavakkal – szép játék, nem mondom –, de én? hogy engem akár melyik műfaj nevére elkereszteljenek? Nevetséges! Ezek a műfajok együttvéve nem adnak ki egy eleven embert – hogy adnának ki külön-külön?”²⁸

Kézenfekvő a megoldás: ha egy címkét nem ragaszthatunk rá, ragasszuk rá az összeset: humorista és tumorista, költő, író, drámaíró, újságíró, filozófus, kritikus, szerkesztő volt. És Karinthy maga folytatja a sort: saját névjegyét szemlélve elgondolkozik: „Ott a nevem is szerepel, és mellette az áll, hogy: író.

No igen. Hát hiszen... csakugyan. Ha ennyivel el lehetne intézni a dolgot, belenyugodnék. Tényleg, én írok. Elég gyakran. Igaz, hogy legalább olyan gyakran eszem is és sétálok is és beszélgetek is – mégis csodálkoznának, ha a nevem mellé azt írnám a névjegyemre: »evő«, vagy »sétáló«, vagy »beszélgető“.”²⁹

Ő volt az, aki a legtöbbet viccelt másokkal, és ő volt az, akivel a legtöbbet vicceltek.

²⁷ Karinthy Frigyes: *Humoristák világszövetsége*. In: Uő.: *100 új humoreszk*. Bp., 1934. 149–150.

²⁸ Karinthy Frigyes: *Önarckép*. (*Pillanatfelvétel, 1931. november 8-án.*) Nyugat, 1931. II. 497–500.

²⁹ Karinthy Frigyes: *„A kalapom cilinder” Tűnődés egy névjegy előtt*. In: Uő.: *Szavak pergőtüzében*. 317–320.

Ő volt az, aki a legtöbb és legváltozatosabb humort hozta a magyar irodalomba, akinek nevéhez még több kapcsolódik, mint írt, hiszen – mint a viccek keletkezéséről, alakulásáról, „lélektanáról” írt cikkében mondja –: „Egy sereg viccet ismerek, amiket szerénységemnek tulajdonítanak, de ezek kétfélék: vagy úgy keletkeznek, hogy igen komoly megjegyzésemet és intelmemet rosszul továbbították és így vicc lett belőle, vagy pedig úgy, hogy az illető, aki a viccet »csinálta«, maga se nagyon bízott benne, s úgy mondta el, mint az én viccemet. Ha a vicc megbukott, rajtam hagyta, ha sikere volt vele, szerényen bevallotta, hogy ő a szerző. Így ragadtak hozzám a város legrosszabb viccei.”³⁰

Ő volt az, akinek humoros írásai mindenkiben más hatást váltanak ki. Nyelvét, ötleteit, gondolatiságát egyesek értik, mások félreértik, s vannak, akik egyáltalán nem értik. Humorát kedvelik vagy megvetik (főleg hölgyeket hallottam így vélekedni), közömbös senki nem marad iránta. Ő volt az, akinek legszélsőségesebben megítélt írása éppen egyik karcolata volt, egy – és most tőle függetlenül – kétszer megjelent humoreszk. Se ennek „vétség jellege, ilyen könnyű műfajban, mint egy humoreszk, régen elévült: senki se emlékszik rá, vagy ha emlékszik, megbocsátja”. Annyira felejthető volt, hogy a cikk szerint ő sem emlékezett már a címére. „Ez a feledés ködébe való végleges elmerülés (tessék képzelni, a saját anyja ne emlékezzék egy humoreszkre!) annál meglepőbb, mert – s ez mutatja, hogy egy humoreszket *belső értéke* menthet csak meg a feledésből s nem megjelenésének külső körülményei – e szóbanforgó humoreszk kétszer egymásután jelent meg, szórul-szóra, ugyanazzal a címmel, ugyanannál a lapvállalatnál.” És ez lett a legszélsőségesebben megítélt írása. Mert egy barátja Karinthy egyik legjobb írásának tartja a csütörtökön megjelentet, míg a kedden publikáltat a leggyöngébbek közül valónak – pedig ugyanaz a kettő.³¹

Aki pedig erre képes, az – pestiesen szólva – nem semmi fickó.

Karinthy Frigyes egyik legismertebb, szállóigévé lett mondása vitathatatlanul egyik ars poétikája a „Humorban nem ismerek tréfát” mondat, melynek eredeti változata az 1927-es *Notesz* című kis kötetben még mint a lelkiismeretes humorista attribútuma szerepel (aki a „humorban nem ismer tréfát.”³²). És itt el lehet játszani a gondolattal: elképzelhető, hogy ő, mint lelkiismeretes humorista, aki azonban egész írói pályafutása alatt felvállalva tagadja (tagadva vállalja?) ezt, maga választotta ki Heltai Jenő kérésére a *Magyar humoristák* antológiában szereplő két írását? Melyeken egyáltalán nem lehet jóízűen nevetni, inkább csak kissé fanyalogva mosolyogni? Humoros válogatásba egyáltalán nem humoros írásokat adni? Vicc ez, kérem, tréfa a javából. Tréfa a humorban.

³⁰ Karinthy Frigyes: *Nyegus-viccek*, In: Uő.: *Az utolsó palackposta*, 85–87.

³¹ Karinthy Frigyes: *A humoreszk, vagy A megbízható olvasó*. In: Uő.: *Az elátkozott munkáskisasszony*, 331–333.

³² Karinthy Frigyes: *Notesz*. Bp., 1927. 26.

Sántha Attila

Fejenállva, srégen balra be Rejtő Jenő világparódiája

Mielőtt a cím kapcsán bárki is fejemhez vágthatná a képzavar vasfogát, hadd képzeljék el önök, amint valaki (mindegy hogy ki, lehet Vanek úr, de szorult helyzetben akár Pizskos Fred is) áll a fején, és a fejét nem felvéve a földről, apró csúszásokkal-mászásokkal-araszolásokkal jön be az ajtón. Egy kissé srégen, mert – tippeljünk – ejszen kancsal. Emberünk mindezt hihetetlenül gyorsan csinálja, legalább olyan gyorsan, mint ahogy mi normálisan megyünk. Szegény, talán beteg, talán nyomorék, az viszont tény, hogy akár száz méter gyorsan is le hagy minket.

Valahogy ilyennek képzelem Rejtő Jenőt, hisz semmi egyéb magyarázata nem lehet annak, hogy folyton feje tetejére állítja a világot, mint az, hogy ő maga áll fejen, és – istenem – ő így látja. De mivel rosszul áll a szemével, fejen csápolva nemigen találja el a dolgokat, s emiatt mindenféle muris dolgok történnek vele, mint a kancsal, százhusz kilós mészárosal, akitől megkérdik, hogy oda vág-e, ahová néz, és ő pont a szemed közé nézve válaszolja, hogy igen.

Ám mielőtt végleg elviccelnénk a humort, erőltessünk magunkra egy kis komolyságot, s nézzük, miért, hogyan és mennyire száll, illetve nem száll el Rejtő művei fölött ama idézett vasfog.

a. Karneváli világparódia

„Végy két ifjú szerető szívet, törd össze, forrald fel a szenvedélyeket, hintsél a tetejébe egy kis édes egyházi áldást, és jól megfőzve, vagy félig sületlenül bármikor feltálalható az olvasónak.”

Így vélekedik *A szőke ciklon* bevezető oldalain Rejtő az ipari méreteken készülő ponyvairodalomról, kifigurázva ennek „gasztronómiai” jellemzőit. E néhány oldalon Rejtő a krimi, kalandregény műfaját teszi a paródia tárgyává, *krimiparódiát* nyújtva. A szőke ciklon e pár lapnyi bevezetője belehelyezkedik a krimiparódia műfaji sorába, melyet olyan művek jellemeznek, mint Stephen Leacock *Roszcserkeff Máriája*, újabban pedig Molnár Vilmos *Az éneklő gyilkos borzalmas históriája*¹. Az említett művek a krimiparódiának a keretei között mutatnak rá a véresen komoly (sok halottal járó) krimi másik, morbidul nevetséges oldalára is. (Stephen Leacock egymaga több kötet hallatlanul szellemes krimiparódiát ír.) A kifigurázás ellenére, egyik szerzőnek sem fordul meg a fejében, hogy porrá zúzza a krimi műfaját, egyszerűen nevetnek, mert adva van a nevetés lehetősége.

Ami viszont elválasztja Rejtőt a krimiparódia-íróktól, az az, hogy a fenti néhány oldalnyi parodizálás ellenére Rejtő a könyv hátralevő oldalain vesz két szerető szívet, összetöri és megkotyvasztja, és ezt a műveletet *komolyan* végigcsinálja (ellentétben Leacockkal, aki végigröhögi az egészet). Rejtő elsődleges célja nem a kriminek mint műfajnak a parodizálása (az idézett rövid részen kívül nem találunk nála ilyen utaláso-

¹ Molnár Vilmos: *Level Szingapúrból*. Mvhely. 1993. 93.

kat), nem műfajparódiát csinál, hanem, nagyban támaszkodva a harmincas évek híres pesti kabaréjára, kis túlzással, a világot veszi célba. Rejtőnél a krimi krimi marad, nem megy át önmaga paródiájába, a bűnügyi történet maga is élvezhető és mint fikció hihető. Rejtő a krimi kliséit sosem alkalmazza tartalmilag indokolatlan összefüggésben, mint azt egy krimiparódiától elvárnánk.

Viszont annál inkább parodizálja azt a fikcionális világot, melybe a műveket belehelyezi, világparódiát, totális kabarét művelve. A paródia, ellentétben a szatírával, nem a kifigurázott tárgy tönkretételében, megsemmisítésében érdekelt, hanem annak jobbításában, új életre keltésében. A jól megcsinált világparódia a világ homályban maradó, „éjjeli oldalát”, ezt a rejtve maradó világot zárkóztatja fel a világos, nappali világ mellé. Mivel Rejtőt amúgyis a populáris irodalom szféráján belül vesszük szemügyre, a karneváli paródiának a jegyeit fogjuk keresni a regényekben.

Lássuk, hogyan valósul meg a karneváli világparódia az egyik legfergetegesebb P. Howard-regényben, a *Piszkos Fred, a kapitányban*². Két, egymástól jól elkülönülő világ áll szemben egymással: a polgárság és az arisztokrácia jól ismert társadalmi konvencióihoz ragaszkodó hivatalos, nappali világ (a Boldogság-szigetek vezetői, a felső tízezer), és az éjszakai világ, a csavargók, kalandorok, bűnözők világa. A cselekmény két szálon fut: hogyan viselkedik az alvilághoz tartozó személy a felvilágban (Fülig Jimmy mint uralkodó), és hogyan a felvilághoz tartozó személy az alvilágban (San Antonio herceg mint bűnöző). E meglepő szerepcserre, a traveszti alkalmat ad Rejtőnek arra, hogy a két világot párhuzamosan ábrázolja, mindig a betolakodó szemszögén keresztül nézve a dolgokat. Ezáltal értékelési lehetőséget nyújt, lehetővé teszi, hogy párhuzamot vonjunk a két világ között.

A felvilág. Milyen a felvilág? A sima modor nagyon is veszélyes intrikákat, áskálódásokat takar, az udvarban a rokonok a királyi székre pályáznak, és ennek érdekében még a gyilkosságtól sem riadnak vissza. Minden tett mögött hatalmi érdekek állnak, a Kegyelmes titokban a kalózzokkal is összejátsszik, hogy a hatalmat és a gazdagságot megszerezze. Egy elszemélytelenítő, álszent világ világ ez, mely a Pénz és a Hatalom isteneit imádja. Egy ilyen helyre kerül Fülig Jimmy, és nem csoda, hogy nehezen viseli el az ott dívó szokásokat. Fülig Jimmy, a tanulatlan, ám úri szokásokkal rendelkező, lornyont viselő vagány ekkor hozzálát a reformokhoz. A karneváli paródia szellemében, Rejtő nem farag Fülig Jimmyből forradalmárt, aki meg akarná változtatni a társadalmi berendezkedést, hanem meghagyja annak, aki. Fülig Jimmy első dolga, hogy elmenjen egy kocsmába, és pertut igyék a néppel:

„És a vendéglőkben, mer bementem egy rumra, így szólék uralkodóilag.

– Hej, kocsmáros! Az egész birodalom az én vendégem!

A révkapitány térdrehulla:

– Éljen a király!

És mindenkinek ez volt a véleménye. És akkor emelém a poharamat:

– Mától kezdve pertuban vagyok a lakossággal! Szervusz nép! – és ők üvölték „szervusz király!”

És ittunk és összeöleleztünk. ” (285. o.)

Fülig Jimmy nincsen az udvari hagyományok ellen, csupán unja azokat. És mivel unatkozik és fáj a lába, újabb hagyományokat teremt, melyek viszont jóval kényelmesebbé teszik az életet. Így iktatja be a mezítláb tartandó államtanács hagyományát, ami

² Rejtő Jenő: *Az elveszett cirkáló. Piszkos Fred, a kapitány*. Bukarest, 1976.

ugyan pontosan olyan értelmetlen, mint a többi udvari hivataloskodás, de legalább egy kellemes dolgot ír elő:

„– Ellenben – mondám – hogy mégis király legyek, ám hozok törvényt asz államtanácsok új módijáról!

Egmont úgy csodálkozott, hogy nagyon. A többi sem érté.

– Tudják, hogy nekem asz angol király, mikor vendége voltam sok tanácsot adott, mer asz öreg igen jó kollega. Akkor mondta nekem aszt is, hogy ha elfoklakom a trónt, legyek takarékos a cigarettával. Gondoskodjak arról a két dologról: takarékoság a pöd-résben és fesztelenség az államtanácsban. (...) Én is elhatároztam, hogy feszesség ne legyen itt és az udvari tikett nélkül beszéljük meg az államügyeket. És ezt fejezzük ki avval (felálltam), hogy mától kezdve az államtanács tagjai cipő nélkül tanácskosznak.” (281. o.)

Tehát: a paródiában az alvilág nem próbálja megsemmisíteni a felvilágot, csupán lakályosabbá, emberibbé próbálja tenni, *meg akarja javítani* azáltal, hogy humort, fesztelenséget, esztelenséget csempész be. Minden alvilági figurának, így Fülíg Jimmynek is az a titkos vágya, hogy ott éljen a felvilágban, annak megbecsült tagja legyen. Fülíg Jimmy igazi kispolgár szeretne lenni, ezért visel lornyont, ezért ad az öltözködésre, ezért használ választékos szavakat, később ezért gondol vissza nosztalgiaiával a régi időkre. És mégis, visszautasítja, hogy az udvarban telepedjen le, mert unná a szűk korlátok közé szorított életet:

„Szíves mekhívására, hogy udvarára telepeggyek nyugodt életre, amit Felség gondtalanít, van szerencsém őszinte sajnálattal. Mer ott nekem nagy strapa a tétlenség. Én városi lakós vagyok, ha nem is bejelentett, ami csak egy üres formalinság. De a városi lakos nehezen szokja a vidéket. (...) Pedig szívesen emlékszem vissza uralkodásom naccerű idejére, amej felvirágzásba hozta az országot...” (356. o.)

Alvilág. Az alvilág sem rosszabb, sem jobb, mint a felvilág. San Antonio herceg, noha meglepő előmenetelt biztosít magának, mégsem érzi jól magát, mert időközben többször megverik. Meghökkenítő, de így igaz: az alvilág ugyanolyan, mint a felvilág, ugyanúgy klubok léteznek, ugyanúgy létezik a kasztrendszer is, vannak alvilági királyok és alvilági proletárok, és mégis, teljesen más az összhatás. Minden olyan, mint fent, csak éppen irracionálisabb, humorosabb, élőbb, vadabb, de mégis, mintha inkább emberre szabott.

Egy visszájára fordított világ ez, a hivatalos világ karneváli mása. A hamiskártyások önségélyező és dalár egyesületbe tömörülnek, mint a komoly kisiparosok, az alvilág bejáratánál Portás Robb áll, a hivatalos közege, a két legnagyobb úrnak, Pizskos Frednek és Nagy Bivalynak igazi királyi tisztelet jár ki, sőt bőven fordulnak elő tiltó- és jelzőtáblák is. Civilizált és hierarchikus világ ez, mindenki láthatja, melyet az alvilági tagok a lehető legkomolyabban vesznek, s ahol a szabályok áthágása ugyanolyan bűn, mint a felvilágban. Éppen csak a szabályok ellentétes értelműek, mint az álszent felvilágban: ütni nem bűn, sőt ajánlatos, és nincsen jobb ajánlólevél egy jól sikerült horogütésnél. Voltaképp az alvilág ugyanarra a szabályra épül, mint a felvilág: aki erősebb, az halad, a gyenge pedig elvérzik; itt is ugyanúgy hatalomra törnek a tagok, mint a felvilági politikusok, csak mintha az egész becsületesebb lenne, és a bűnt nem próbálnák előrángatott érvekkel megmagyarázni, humanisztikus mezbe burkolni.

Az alvilág különleges figyelmet szentel annak, hogy jól el legyen látva jelző- és tiltótáblákkal, éppen azért, mert nagyon nem szereti őket. A táblák arra szólítanak fel, amit a felvilágban tiltani szokás, feje tetejére állítva a felvilág szabály- és normarendszerét.

Például:

A KLUB HELYISÉGÉBE LŐFEGYVERT, ÓLMOSBOTOT, KÉST, BOXERT VAGY BÁRMILYEN GYILKOLÁSRA ALKALMAS SZERSZÁMOT BEHOZNI AJÁNLATOS! FEGYVER NÉLKÜL BELÉPNI TILOS ÉS ÉLETVESZÉLYES! AZ EBBŐL EREDŐ BALESETEKÉRT MINDEN FELELŐSSÉGET ELHÁRÍT
AZ IGAZGATÓSÁG

vagy:

PUDINGOK NYARALÓJA! ZSAROLTA-LAK!

KÉRJÜK A T. TAGTÁRSAKAT, HOGY A KLUB HELYISÉGÉT NE LÁTOGASSÁK KÖZVETLENÜL A BÜNTETÉS KITÖLTÉSE UTÁN, MERT AZ ELBOCSÁTOTT RABOKAT FIGYELTETI

A RENDŐRSÉG

Az alvilág rendelkezik egy társadalommal, még ha ez a társadalom feje tetejére is állítja a felső társadalom szabályait. Ezen a ponton ragadható meg Rejtő világparódiájának pozitív irányultsága: *Rejtő a megcsontosodott, lemerevedett felvilág ellenében nem egy állati, csupán a vitalitásra, életerőre és erőre építő világot próbál javasolni, hanem felmutatja a felvilág görbe tükrét: hiába próbáljátok tagadni, ilyenek vagytok, mint a rablók és a gyilkosok, és még ők is rokonszenvesebbek nálatok, mert legalább nem álszenteskednek, nem hazudnak. Rejtő nem futurista vagy anarchista rombolást akar; csupán azt, hogy tegyük lakályosabbá a világot, tegyük emberibbé a civilizációnkat, mert ez így tovább nem mehet.*

A civilizáció a 20. századi ember adottságaként és megvédendő vívmányaként jelenik meg Rejtő más regényeiben is. A *Vikend a pokolban*³ c. regényben Teddy Emerson, a petróleummágnás fia Kongóban elkerül egy titkos országba, melyet a civilizációval kapcsolatba került Pokoli hétvégenégek alapították, kiknek legfájóbb tapasztalatuk az volt, hogy el kellett hagyniuk az európai társadalmat:

„Ritkán van alkalmuk felidézni a Grand Hotelben eltöltött dicsőséges múlt emlékét. Az ország bálványa egy pár cipő. Titkos szertartásunk, hogy esténként sírva kikeféljük, és egy számot ír mindenki a talpára. Szívbe markolóbb jelenetet még sohasem láttál uram.” (106.)

A civilizáció új mitológiává válik e négek között. A legfőbb értékek a civilizáció termékei, maga a társadalmi berendezkedés is Európához kötődik (az ország államformája alkotmányos részvénytársaság). A regény legszebb része az, mikor Teddy, felfogva, hogy mit is jelent ezeknek az embereknek a civilizáció emléke, belemegy a játékba, hogy egy *à la carte* rendelést adjon le a pincér-uralkodónak, és az egész nép sírva hallgatja a nagyszerű szertartást, tudva, hogy nekik már nem adatik meg, hogy egy ilyen rendelést még egyszer párizsi pincérékként felvehessenek.

Íme a rejtői világparódia lényege: hol az értékek feje tetejére állításával, hol egy nevetésnek tűnő, mégis holtkomoly mitológia megteremtésével rádöbbeneni minket arra, hogy mindaz, ami a civilizációt jelenti, értéket jelent, és jobban oda kellene figyeljünk arra, hogy e világ ne kerüljön olyan helyzetbe, hogy önmagát semmisíti meg (például a lemerevedés, a vitális értékek végletes visszaszorítása, álszentség). A szolidaritást erősíti bennünk, azt, hogy felelősek legyünk azért a viláért, amely kigyöngyözte a társadalmat, s amelyet jobban kellene berendeznünk, hisz a miénk.

Az egyszerű polgárnak az Aranykorról szőtt eszménye van felmagasztosítva ezekben

³ Rejtő Jenő (P. Howard): *Vikend a pokolban*. In: A sárga garnizon. Bp. 1987.

a művekben, egy olyan világ, melyben hol nyugodtan és komótosan, hol fénysebességgel haladva ki lehet élvezni az életet. Hisz az élet maga is művészet, és művészet élet. A kispolgár, a cívis képe mindig a legszeretetteljesebb paródiához vezet. Bahtyin jegyzi meg a népi nevetéskultúrából sarjadzó groteszkről, hogy „valamilyen formában, különféle eszközökkel mindig a saturnusi aranykor visszatértét, illetve e visszatérés élő lehetőségét jeleníti meg”⁴. Rejtőnél az Aranykor, ugyanúgy, mint Haseknél, a nem is olyan távoli múlt. Ilyen aranykori figura Vanek úr, aki mint titkár nem tűr meg semmiféle konfidenciát a főnökétől, sosem fogy ki a tanácsokból, és akinek az élet oly könnyű, mint egy szappanbuborék. Ilyen figura *A láthatatlan légió* Strudl ura, aki Marokkóban is ragaszkodik a bécsi Ring szokásaihoz és megőrzi felsőbbrendűségét a csürhével szemben. Ilyen *A szőke ciklon* Bradford nagybácsija, aki úriszabó és minden hasonlatát a szabászat területéről veszi.

Íme, hogyan beszél Gorcsev Ivánhoz Wendriner úr, a kivénhedt orosz, a szelíd életöröm olyan haseki (vagy hrabali) képét nyújtva, mely egyben az Arany Közép-Európához, egy speciális életformához címzett legszebb óda:

„Higgye el, kérem, nincs szebb, mint öreg artistának lenni. Ismertem Olmützben egy «Halálkerék» nevű Glatsch Ödönt, aki két mankóval és három selyempincsel bejárt a Rathaus Kellerbe, mert lezuhant a trapézzal. És boldog volt, pedig nap mint nap veszekedett vele a felesége... Na, ja! ... Legszebb élet az artista aranyöregsége. Mit jelent az, hogy én vagyok az állatok királya? Helfheisen például a Kerékpár Császára, és most Jerábek néven házmester Görlitzben. Egy artistának plakátból van az országa.” (246. o.)

b. A szellemi testiesítése és a testi szellemiesítése

Rejtő legfőbb nevetést kivált eljárása a „testiesítés”, az, amit Bergson úgy mond, hogy egy esemény a dolog testiségére hívja fel a figyelmet, holott annak lelki mivolta forog fenn. Ellenállhatatlanul nevenséges például az a jelenet, amikor A tizennégy karátos autóban Vanek úr beszélget Laura de Pirelli olasz énekesnővel:

„– Olaszországba mennénk!...

– Nem lehet... felelte sóhajtva Vanek úr. – Pedig szeretem Olaszországot.

– Ugye maga is szereti Olaszországban a sok virágot, a narancsligeteket?

– Azt is. De elsősorban a makarónit és a paradicsomos spagettit.”

Vanek úr ezáltal lerántja a porba a fennkölt széplelkűséget, és sürgősen anyagi dolgokra tereli a beszélgetést.

A három testőr Afrikában c. regényben Tuskó Hopkins, a tanulatlan vagány mind egyre dührohámot kap, ha a három testőr egyikéhez hasonlítják.

„– A három testőr nem gondolkodik.

Megint kezdi!

– Kérem, mademoiselle, nem mondaná meg, hogy mi van ezzel a három fegyőrrel, akiket időnként felemlít? – kérdezte idegesen Hopkins.

– Egy világhírű regény hősei, akik életüket kockáztatták egy hölgyért. Olyan emberek lehettek, mint maguk.

– Hol voltak bezárva?

– Nem zárták be őket, hanem nagy kitüntetést kaptak.

⁴ Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Bp. 1982, ford. Könczöl Csaba, 63.

– És a gyémánt, a zsebórák meg az ezüsttálcák ügyét eltussolták?”

Még nevetségesebb, mikor a testi szint képviselője komolyan veszi, hogy ő szellemi szférákhoz tartozik. Ilyenkor Rejtő megfordítja a groteszk irányultságát, mely ebben az esetben nem fentről lefele tart, hanem lentől felfelé. Az előbbi beszélgetést a dumasi *A három testőr*től Csülök, akinek összes műveltsége a *Lohengrin, a hatyúlóv* operai előadásából származik, így konkludálja:

„– És mindenki énekelt – fejeztem be az írók szokása szerint a történetet. – Én ilyenmiben jártas vagyok.” (412.)

Egyáltalán, a felső és az alsó szint keverése mindig nevetés forrása. *A láthatatlan légióban* Podvinetz marsall úgy keveri a hivatalos, iskolában tanult leckefelmondásos elbeszélismódot a saját személyes történetével, hogy megfájdul az ember feje:

„És kivándoroltunk Guatemalába. Ezt az országot levélbélyegekről már régen ismerem. Guatemala kis állam, de kiterjed a szélrózsa minden irányába, és éghajlata igen számottevő. Így értem el tizenhatodik életéveimet már kora ifjúságomban... Honduras lakói különböző életkorúak, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Így kerültem a katonasághoz. A hondurasi véderő akkor sürgős átszervezésre szorult, mert az államnak még nem volt hadserege. Megbízást kaptam egy fontos fegyvernem bevezetésére, amelyet Hondurasban még hallásból sem ismertek.

– Miféle fegyvernem volt az? – kérdezte Mr. Wilkie.

– Katonazenekar – suttogta lehajtott fejjel. – Én ugyanis tamburmajor vagyok... Ítélnék, uraim: ez az én hiteles életem története, középiskolák számára.” (410)

c. A géppé lett ember

A bergsoni nevetésméletben a nevetés egyik forrása az élőbe illeszkedő gép, mechanizmus. A nevetés leleplez minden mechanisztikus, embertelen jegyet, és ezáltal az élőt, a földhözközelít erősíti, megmutatja, hogy mi a kerülendő, ha nem akarunk elidegenedni, elembertelenedni. A populáris kultúra szóhasználatát erre az esetre alkalmazva, úgy mondhatjuk, hogy groteszk, nevetségés hatást vált ki azzal is, hogyha elmarad a dialógus, mivel az ütköztetett két sík közül az egyik nem emberi sík (eddig amit figyeltünk, elsősorban egy fenti emberi sík ütköztetése volt egy alsó emberi szinttel). Ilyenkor a dialógus amiatt marad el, mert egy személy dolog benyomását kelti, és képtelenség vele kontaktust kialakítani.

Rejtő gyakran épít az élő orgánumba illeszkedő gépi elem nevetéskeltő lehetőségeire. Ebből a szempontból a legjellegzetesebbek a légiósregények, melyekben egy gépiesített, embertelen létformát figuráz ki Rejtő. *A Vanek úr Párizsban*⁵ c. regényben egy egész század katona szöki meg, teljes felszereléssel, amit magukkal cipelnek, ugyanis szökés esetében súlyosbító körülmény, ha a felszerelést elvesztik. Így kerül a Szaharába egy sítalpas járőr is, akik az Atlasz hófödte csúcsaitól jönnek, és nem hajlandók megválni semmi pénzért a sítalpaiktól. A légió szabályai itt már túl vannak minden ráción, csupán az elvont, viszont betartandó szabályok működnek. Így történhet meg, hogy megalakul az Első Számú Legvegyesebb brigád, mely „jobbára legionáriusokból áll, van, aki azt állítja, hogy arab csendőr is akad közöttük, de legfeltűnőbb ismertetőjelük két tűzoltó és egy síjárőr, továbbá két egyén gézbe pólyálva a menetoszlop végén.” (88.)

A másik érthetetlen, mechanisztikus szabály, hogy a legionárius parancsra mindig

⁵ Rejtő Jenő (P. Howard): *Vanek úr Párizsban*. Bp. 1986.

menetel valahová, még ha nincs is miért. Ezt a szabályt teszik nevetségessé a szökött legionáriusok, akik összevissza bolyonganak a Szaharában. Íme hogyan vonul be a legendákba a Brigád:

„Az Első Számú Legvegyesebb Brigád (mely halott rumik hazajáró különítménye), titokzatos nyílt parancs szerint, erőltetett menetben tart a célja felé, hogy sürgősen elérje a Semmit és nyomban visszaforduljon...” (106.)

A tizennégy karátos autóban Vanek úr a légió szabályait fenekestől felrúgja, mikor egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy (a szerinte értelmetlen) mechanisztikus szabályoknak engedelmessé kellene. Kalapemeléssel üdvözlö a tisztet, nyugodtan besétál a parancsnokhoz, hogy levél után érdeklődjön stb.

A mechanisztikus emberrel kibabálni mindig kellemes dolog. *A három testőr Afrikában* c. regényben Csülök, az egyik „testőr” ellopja Potrien őrmester kulcsát és kapcáját, minden lelkiismeretfurdalás nélkül. Ugyanis az őrmester nem ember, hanem egy gépezet, a légiós hadsereg elvakult, önálló gondolkodásra képtelen képviselője. Akkor derül ki, hogy az étellel teli ember sokkal inkább képes szembeszállni nehézségekkel, mint a mechanisztikus ember, hisz az őrmester nem tud visszavágni megfelelően, csupán kis őrmesteri bosszúra képes, anélkül, hogy megfelelő szellemi választ tudna adni. A gépinek a gondolkodása mindig behatárolt, egysíkú, mondjam úgy, a gépi buta az emberihez képest.

A mechanikus ember általában a *hatalomhoz* kötődik, annak a képviselője. Ilyenek a tisztviselők, melyek a bürokráciának az alkatrészei, ilyen Potrien őrmester is, aki tudatában van annak, hogy egy emberfölötti gépezetbe tartozni hatalmat is jelent. Ezért meri sárba tiporni a katonák önérzetét, ezért engedi meg magának, hogy kérdéseket tegyen fel, amelyekre nem szabad válaszolni. Ugyanis a hatalom kizárólag monologikus viszonyt tud elképzelni, a mechanizmus nem képes emberi dialógusra. Ezért kelt ellenállhatatlan nevetést, mikor Csülök válaszol Potrien őrmester kérdésére:

„– Hé, maga szerencsétlen, lenyargalt, reumás tevel! Kiállni a sorból!... Mondja, közlegény, tudja maga, mit mond majd nekem az altábornagy, ha magát meglátja díszlépésben vonulni?

– Tudom.

Kissé meghökkent. Azután egy vidámságra idomított hiéna mosolyával fordult felém.

– Úgy?... Nos, mit fog mondani őexcellenciája magára? Mondja bátran, csak tessék... Hallgatom.

Tiszteletteljesen feleltem.

– Alázatosan jelentem mon sergeant, őexcellenciája így fog szólni: „Nem értem magát, Potrien, hogy mit keres itt ez az úrleányka.” (48)

Ugyancsak nevetést kelt a gépies ismétlődés is. A különböző leírásokhoz állandó jelzők csatlakoznak, ezáltal a jelzők kiemelődnek a szövegek környezetükből és új, nevetségés jelentést kapnak. *A tizennégy karátos autóban* a rendőr így írja le a körözött autót: „feltűnő ismertetőjel: az autó hűtőjén egy nyugágy található, amelyről selyem női kimonó függ. (Fekete alapon aranyozott keleti minta)”. Amikor De Bertin felfedezi, hogy megvan az autó, a kimonó részletes leírása megismétlődik: „A 126-513 DK rendszámú Alfa Romeo ott áll a kapuban! Hűtőjén a nyugágy és a selyem kimonó (fekete alapon keleti minták)”. Ilyenkor a szerző eljátszik azzal a képtelen gondolattal, hogy ő maga is egy mechanizmus, és rendőrfogalmazói stílusban mindent rögzít, nevetségessé téve

a mechanisztikus gondolkodást.⁶ Rejtő itt nemcsak nevet, hanem kinevet, és fölénybe kerül a rendőrfogalmazóval szemben.

Az ismétlődéseknek van viszont egy másik jellegű konnotációja is Rejtőnél, mikor nem kinevet, hanem egyszerűen nevet, mert szép az élet. Éppen a legesendőbb és legszeretetremlőbb alakjai körében gyakran fordul elő, hogy mindent a mesterségükön keresztül néznek (Vanek úr, Levin, a szakács A három testőrben, Bradford úr, az úriszabó A szőke ciklonban), és végkifulladásig ismétlik az ugyanazon témakörből vett gondolataikat. Ezek a rögeszmés alakok, azáltal, hogy minden körülmények között ragaszkodnak hasonlataikhoz, mániáikhoz, feje tetejére állítják azt a bergsoni tételt, miszerint az a komikus, ami embertelen, ugyanis ők, a maguk kispolgári szokásaikkal a legemberibb emberek, és mégis nevetünk rajtuk. Rajtuk, de nem ellenük! Az az érzésem, hogy azt, hogy mi emberi, túlságosan gyakran azzal tévesztjük össze, hogy mi a racionális. Abban a pillanatban, mikor az emberit a tiszta racionalitással azonosítjuk, akkor mi magunk leszünk gépezetté, és Rejtő alakjai éppen arra próbálnak rávezetni bennünket, hogy engedjünk meg magunknak egy kis rögeszmét is, legyünk egy kissé irracionálisak, *legyünk egy kissé bolondok, ergo legyünk emberibbek.*

Az, hogy ezek az alakok mégis nevetést váltanak ki, nem jelent értékítéletet, sem azt, hogy fölényben vagyunk velük szemben, egyszerűen azt, hogy nevetünk, mert megadatik a nevetés lehetősége. Hisz ki ne akarna legbelül olyan boldog lenni, mint Levin, mikor egy jól elkészített ételt lát, ki ne akarna olyan felelőtlenül könnyed lenni, mint Vanek úr, aki mellett bűnügyek zúgnak el, és mégis megőrzi őseredeti ártatlanságát, mert nem fog fel semmit az egészből?

Lehet, hogy ezek rögeszmés alakok nagyon közel vannak a lényeghez, ahhoz, amit mi racionális lények mindegyre meg akarunk határozni, és mégsem sikerül. Íme Mr. Bradford, az úriszabó filozófiája:

„Az élet olyan, mint egy nyári ruha mellénye: Rövid és céltalan.” (405) És ilyenkor megborzongunk, hisz minthogyha az istenek szólalnának meg a bolondok szájával. Mert rövid ugyan az élet és céltalan, ezt tudjuk mi is, de általában azt következtetjük ebből, hogy értelmetlen is. Márpedig Bradford úr szerint értelem az is, hogy szövet van a világon és ruhákat lehet belőle csinálni. Szilágyi Domokos így fogalmaz: boldogság az is, ha „Mont Vernonban barátságot kötsz egy cicával”. Bradford úr boldog – és talán higgyük azt, hogy kimondhatatlanul nyomorúságos életében a teremtője, Rejtő Jenő is sok-sok cicával kötött barátságot.

⁶ Urmuz gyűjteményes kötetibe újabban felveszik a rendőrfogalmazónak a szerző halálakor írt jegyzőkönyvét is, mivel tökéletesen beleillik az urmuzi művek világába, pontosan olyan bizarr, neveltető.

Tarján Tamás

A paródiától a paródiáig

Adalékok e műfaj 1960 utáni hazai történetéhez

I.

Nem szorul bizonyításra, hogy a 20. századi magyar paródia (fejlődés)történetét Karinthy Frigyes 1912-es, zseniális kötete, az *Így írtok ti* uralja és határozza meg. Ez a mű magába szívta, egyben radikálisan megfrissítette „azokat a törekvéseket és fejleményeket, amelyek a 19. század utolsó harmadától a paródiáírás területén az élclapokban, illetve alkalmanként az irodalmi lapokban mutatkoztak. Mivel a Karinthy-paródiamű forradalmi minősége mellett mennyiségében is hatalmassá lett, az *Így írtok ti* hagyománya elől a mai napig nem lehetett (vagy nem sikerült) kitérni.

Nem meglepő tehát, hogy a hazai paródiáírás – amelynek, eléggé belátható okokból, az 1945 és 1960 közötti időszak nemigen kedvezett – 1960 utáni újraerősödése, majd széles körű kiterjeszkedése során egyértelműen Karinthy kályhájától indult táncba. Miközben azonban e páratlan tradíció – mint látni fogjuk, a paródiakötetek címválasztásaiban, címkötésében is – folyamatosan felértékelődött, kanonizálódott (és részben folklorizálódott), a tradíció leegyszerűsítő félreértése, félrekezelése is végbement. Manapság már ez irodalommal hivatásszerűen foglalkozók – tanárok, diákok – sem feltétlenül tudják (a tankönyvek általában nem tudatják), hogy az *Így írtok ti* egy „fiatal író” személyisége köré komponált kötet volt, mely kritikai ambícióit ennek az alaknak a nézőpontjából élte ki. Még jobban kiesett a tágabb köztudatból az 1912-es kis kötet előélete – az a jelentékeny eltérés, amely az első (1908. április 10-i) folyóiratkiadványtól a szinte mindig a Fidibusz hasábjain publikált szemelvények helyenként konzervatív, sőt retrográd szemlélete, illetve a megszerkesztett könyv Nyugat-párti tendenciái között fennállt.

Elmondható az is, hogy a jelenkori olvasó – ha csak nem specialista szakember – nem tesz különbséget a Karinthy nagyszabású vállalkozásának nevet adó, áruvédjegyet biztosító 1912-es gyűjtemény – és az eddig Szász Imre és Ungvári Tamás gyűjtésében, szerkesztésében hozzáférhető „teljes” *Így írtok ti*, az óriási kazal között. Az *Így írtok ti* cím mint fogalom a három évtizeden át tartó írói programot (a külső és belső okokból elhagyhatatlanná lett paródiáírást), a Karinthy-paródiához társított összes képzeteket, magát az összecserélhetetlen humorformát jelöli. Nincs jelen benne az a szelektív elem, amely az összességében mintegy 1000 könyvoldalnyi matéria színvonalhullámzásaira, az ismétlések és a variációk gyengéire, az alkalmi feladatvállalások visszásságaira reflektálna. Az *Így írtok ti* szó- (cím-) szerkezet az osztatlanul magasrendű, világirodalmi kvalitású magyar irodalmi humor a (paródiahumor; szatíra) cégére, szignálja, logója. Legutóbb Réz Pál jelentette ki – *Szó, szó, szó* című televíziós sorozatának *Így írtok ti* című adásában, a Bálint András színművésszel folytatott beszélgetésben –, hogy hasonló szatirikus teljesítménnyel tudomása szerint egyetlen európai irodalom sem büszkélkedhet, még az irodalmi karikatúra területén sajátos produktumokat termő francia sem.

Érdekes módon Réz a paródiára összpontosító diskurzusban csak alig és szinte vonakodva nevezett meg paródiáírókat a magyar irodalom újabb évtizedeiből. Elsősorban

Orbán Ottót emelte ki, teljesen indokolton. De például Timár Györgyről elfeledkezett, teljesen indokolatlanul.

Karinthy Frigyes nyomdokain képződő irodalmi paródiát az utóbbi félszázadban sokkal többen írtak, mint hinnénk (természetesen nem az egyszeri kísérletekről, alkalmi megszólalásokról, lokális játékokról, hanem a rendszeres jelentkezésekről gondolkodunk). A teljesség igénye nélkül, főleg azokat sorolva, akik könyv formában – saját kötetben vagy más fórumokat igénybe véve – adtak számot írók, művek, jelenségek szatirizálásáról: Alföldy Jenő, Ardamica Ferenc, Bajor Andor, Bán Zoltán András, Bárány Tamás, Benjámín László, Bogdánfi Sándor, Darvas Szilárd, Duba Gyula, Ember Mária, Határ Győző, Lukácsy András, Máté Imre, Orbán Ottó, Páskándi Géza, Reményi József Tamás (valamennyi esetben jelen sorok írójával közös gyűjtemény lapjain), Szalay Károly, Szikszai Károly, Timár György, Várady Szabolcs, Varga Géza, Zágoni Attila, Zend Róbert. De helye lenne a sorban Bozsik Péternek, Király Leventének, Lászlóffy Aladárnak, Petőcz Andrásnak, Simonffy Andrásnak, Zelki Jánosnak és másoknak is (s hegy például Varró Dánielt miért hagyjuk említetlenül, arról később ejtünk szót).

Az irodalmi paródia olyan csemege, amelyet a folyóiratok időről időre szívesen tálnak akár önálló fogásként is (így: Tiszatáj, 2001. október, a címlapon az *Irodalom*, alatta a „tükröző”, eltorzított és „visszafelé” olvasandó *Paródia* szavakkal; Napút, 2003, február stb.). Lényegében évszázados hagyományba illeszkedve egyetlen esztendő sem múlhat el paródiaversenyek, humorfesztiválok, írásos nyomokat is hagyó – életműveket színező – humor- és paródiaünnepek nélkül (ebben sokáig a Merlin Színház járt az élen. Hasonló volt az Európa Könyvkiadó Várady Szabolcs által összeállított *Magyar badar* című limerikgyűjteménye. Igaz, ez letért a szigorún vett *Így írtok ti*-hagyomány ösvényéről, ám Karinthytól nem idegen műfajelméleti és költészettechnikai, továbbá irodalom-szociológiai megfontolások vezették a létrehívókat. A Csengery Kristófot, Kovács András Ferencet, Lator Lászlót, Magyar László Andrást, Nádasdy Ádámot, Tandori Dezsőt is soraiban tudó antológia – e nevek se maradjanak leíratlanul a paródia-kontextusban – 2001 végén látott napvilágot. Folyóiratainkban azóta is nyomon követhető, hogy a kiválasztott 300 közé be nem férő limerikeket miként „hasznosítják” költőik).

A paródia e népszerűsége, nyomatékos jelenléte ellenére az irodalmi paródia legújabb félszázadának története – részleges kitérőktől és nem haszontalan megjegyzésektől eltekintve – feldolgozatlan. Holott önmagában is tanulmányt érdemelne, hogy Bárány Tamás – akit már húszévesen, 1942-ben is paródiáírás, -előadás közben lát e társasági élet kedvelt alakjának nem egy emlékezés – majdnem hatvan évig kontinuuusan dolgozott egy olyan parodisztikus korpuszon, amely csak a magyar epikára, valamint az epika „környezetében” megragadható művészeti ágakra és médiumokra (film, rádió, televízió stb.) korlátozódott. Az is tanulságokkal szolgálhatna, ha hozzáértő kutató összevetné Bárány 1965-ös ... és így írunk mi! című kötetét, amelyben az irodalmi torzképek mellett az ... és így kultúrélünk! című (lexikon-, vita-, sajtó-, képernyő- és közbeszéd-szatírákat is sorjázató) ciklus is olvasható, *A 20. századi magyar prózairodalom ontó-, anto- és antológiájaként* megnevezett *Félszárnyú Pegazussal* (1982), mely az előbbinek kibővített és javított, egyben szűkített és sterilebb, már csak a szerzőkkel „packázó” változata (a név-írás is jelzi a „komolyodást”: Sámly Iván, Zsabó Magda, Urnádi Gyula most már Mándy Iván, Szabó Magda, Hernádi Gyula, és így tovább). Értő irodalomtörténeti elemzést kívánna, hogy Benjámín László költői pályájának maradandó periódusa, az 1956 utáni önvizsgálat kiemelkedő verseket hozó évtizede mutat-e összefüggést a *Kis magyar antológia* (1966) paródiáival, az egész sorozat nem bántó, mégis kétségtelen modernségelle-

nességével? Darvas Szilárd paródiái – egy részük bekerült a *Hogy köhögjünk – mit köhögjünk...* vegyesfelvágottjába, 1967 – miként érintkeznek (Karinthy egyes paródiáival rokonságot mutatva) a kabaréhumorral? – tehetné fel a kérdést egy újabb kutató. Duba Gyula munkásságában is adott a két leggazdagabb paródiagyűjtemény – *Káderezés a (zseb) Parnasszuson*, 1979; *Agydaganat, avagy Káderezés a (zseb)Parnasszuson*, 2000 – a megjelenés idejéről sokat elárulól összehasonlítása. S még izgalmasabb humortörténeti kérdés, hogy az anyaországon kívüli magyar irodalmakban miként létezett, milyen feladatokat végzett el ez irodalmi paródia? Szlovákiából, illetve a volt Csehszlovákiából Duba mellett Ardamica Ferencet faggathatnánk például: *Görbe tükrök előtt*, 1994. Romániából, Erdélyből Bajor Andor kötetei sorjáznak, „slusszpoénként” a posztumusz, 2001-es *Ütünkkel*. Sikertült-e Bajor mellé zárkózni a tragikus sorsú Zágoni Attilának? *A Jégbe hűtött szerencse*, 1978 – a Forrás Könyvek sorozata vállalta fel! – és *A sóderhivatal*, 1981 lehetne rá a válasz. Varga Géza Jugoszláviában fáradozott (*Én így adom vissza*, 1978), Bogdánfi Sándorral vállvetve (*Sirodalmunk könyve*, 1970; *Magyar sirodalom*, 1970). Máté Imre *Így írtok künn* alcímmel fogta össze a *Csonton kutya* (1984) a Német Szövetségi Köztársaságból a nyugati és az amerikai magyar emigráció tollforgatóira lödözendő nyilait. A Kanadában letelepedett Zend Róbert paródiái 1993-ban *Fából vas-karika* címmel kerültek haza.

Legalább ennyire megérné a vizsgálatot, hogy a paródia-zárványt ki mennyire tekinti szépírói életműve részének? – már persze ha szépírótól származnak a gunyorkák (az esetek többségében tőlük, noha például a líra-kritikus Alföldy Jenő kivétel). Határ Győző költői oeuvre-jéből ki sem lehet emelni a paródiaként (is) számba vehető alkotásokat. Orbán Ottó *A világ teremtése és egyéb badarságok* (1977) szövegeit – ahogy a gyereverseit is – minden további nélkül átvitte az *Összegyűjtött versek* (1986) tomoszába. Bajor Andor szemelgetett az *Ütünk*-paródiákból a saját önálló könyvei számára. Páskándi Géza viszont még az *Életünk* hasábjain 1980 és 1981 során közreadott kecskekörömparódiáinak a kötetbe mentésével sem törődött. Benjámin lírai életművébe aligha lehet beleágyazni a gúnyrajzokat. Tímár György mintha Karinthyhoz igazodva fájlalná: paródiái elveszik a levegőt eredeti lírája elől.

A fentebbi nevek és kötetcímek jelzik, hogy a köztudatban feltételezettnél, ismertnél erősebben és folyamatosabban él és gyarapszik a magyar paródiának egy olyan ága, amely a Karinthy-törzsön nőtt ki, s amely – az áttekintő historikus vizsgálat híja miatt is – műfaji, poétikai kérdéseket nem nagyon tesz fel. Ezek a vállalkozások legtöbbször címükben vagy alcímükben hozzákapszolja magukat az *Így írtok* tíhez. Egy sereg példa eddig is akadt, kezdve az *...és így írunk mi!*-vel. Ugyanezen a bázison építkezik a paródiára a *karinthkatúra* szavát is megalkotó Tímár György (*Nem én írtam!*, 1979; *Ezt sem én írtam*, 1983) és a Reményi József Tamás–Tarján Tamás szerzőpáros (*Írtok ti így?*, 1980 – elmondhatom, akár hihető, akár nem: a paródiák közötti novellisztikus szatírákban szerepeltetett egyetemista, fiatal literátor Deák János Péternek szándékaink szerint semmi köze nem volt Karinthy egykori „fiatal írójához”). Az e pillanatban talán (még) legfrissebb paródiakönyv, a média és a médiaszereplők kifigurázását célul kitűző *Így sztár-tok ti!*, Dián Tamás és Belinszky Zoltán munkája is az immár kilencvenegy éves hagyományt vallja magáénak (az irodalmi paródia tágabb körébe – Karinthy sajtó- és jelenléteparódiáihoz hasonlóan – a médiaparódiákat is be kell vonnunk. Utaljunk itt csak Dolák-Saly Róbert komplex kép-hang-szöveg-„kritikáira”). Természetesen az *Így írtok ti* cím kanonizálásában magának Karinthynek is volt szerepe, például 1917-ben az *Így láttátok ti* cím-visszautalással. Az *Így írtok* émtől az *Így írnak* ókig sokféle rájátszás vált

ismeretessé – más tollakból – az 1910-es és az 1930-as évek között. (Az *Így írtok ti*-vállalkozás kiterjesztéséről az egyik legalaposabb véleményt Németh László formálta – alapjaiban elismerően, részleteiben kételkedően – a *Pörje Sándor műbírálatai* címen összefogott 1934-es jegyzetek attackjában). Az *Így írtok ti* tradíciója – akaratlanul talán – Karinthy Frigyes paródiát is író kortársainak az ilyen irányú ismertségét elhomályosította (Tóth Árpádtól Lovászy Károlyig) s „menet közben” olyan magányos műveket is „felivott”, mint például Kálnoky László egyedi műfordításparódiája, a *Shakespeare: XIX. Henrik*. Az értékes és felülmúlhatatlan hagyomány tehát nem feltétlenül előnyösen homogenizálta is a magyar paródiailrodalomnak azokat az évtizedeit és azokat az alkotásait, amelyeket lajstromba vettünk – s amelyeknek az eddigieknél bőségesebb, alaposabb irodalomtörténeti figyelmet remélünk.

II.

Az *Így írtok ti* többé-kevésbé követő hazai paródiavonulat rejt, de nem ad fel poétikai kérdéseket, dilemmákat. Mivel ennek a terrénumnak az egésze zavartalanul leírhatónak tetszik a Karinthy-mű által (még akkor is, ha maga a Karinthy-mű a szakirodalomban nincs zavartalanul leírva, és máig sincs tökéletesen szervezett és kommentált állapotban kiadva!), a paródiára vonatkozó ismereteket nem mozgósítja, az ismeretek hiányait nem tudatosítja. E paródiatömb le nem becsülhető érdeme a szórakoztatás, a kritika sajátos művelése, a kielezett irodalom- (vagy társadalom-) történeti pillanatok szatirikus lehetőségeinek elcsípése. Természetesen ami ide tartozik, az is tematizálja a parodizált mű és a paródiámű viszonyosságának sokat vizsgált játékát (mennyiben függ a paródiámű értéke és érthetősége az alapmű értékétől és ismertségétől stb.), a „lehet-e szatirikus alkotást szatirizálni?” régi problémáját (egyes tudományos állásfoglalások tagadó volta ellenére: lehet) – mégsem inspirál olyan gondolat sorokra, mint néhány újabb, nem a Karinthy-hagyományból strukturálódó paródiánk vagy „paródiánk”.

Szembeszökő jelensége az újabb magyar irodalomnak – annak is –, hogy a paródiacímekkel sokkal több alkotásban van jelen, mint azt az 1950 és 1980 közötti időszakban megszokhattuk. Számos mű egészében vagy nagyobb részben paródiaként jeleníti meg magát, ennek ellenére nem írható le a torzító, bíráló utánzás, az „ellendal” szférájában. Ezek az „ellendalok” már úgy után-dalok, hogy poszt-dalok.

Mi a paródia? Erre igazán megnyugtató választ a paródiaműfaj(ok) korábbi története során sem kaphattunk. Az újabb paródiaelméletek mindegyike óvakodik attól, hogy egyjelentésű, osztatlan feleletet adjon. Általában legalábbis hármas közelítésben, fokozatosságban írják le, a paródia miként lehet az utánzás, a mintakövetés során magától a mintától függetlenedő műalkotás; önállósulása, miként fogadja el az önkorlátozás (kényszerű) fegyelmét; mi módon játszik a paródia alá, hogy – régi vélekedés ez – „minden műalkotás paródia”, illetve hogy „paródia egyáltalán nem is létezik” stb. Mivel a paródiával való elvi, poétikai foglalkozás ezúttal egyáltalán nem célunk – lévén tárgyunk történeti természetű –, inkább csak arra utalunk, hogy a paródia-alapú művek nem paródiaként való viselkedését (s hogy meglehetősen nagy számú ilyen mű lépjen színre) a letűnőben levő posztmodernitás értékrelativizmusa, játékszerűsége, új grammatikai kihívásai stb. együttesen is serkentették. Magyarországon 1990 után olyan irodalmi medence keletkezett, amelyet csak részben lehetett régi forrású művekkel feltölteni. A hazai irodalmi termés tekintélyes része a korábbi termés bizonyos részének – és az irodalmi

élet szervezetének, intézményeinek, az olvasási, befogadási szokásoknak stb. – a kritikája, esetleg paródia, vagy a paródiához közeli formában. Ugyanakkor a tétova, a még vissza nem igazolt értékkeresés is szívesen öltözik a paródia álruhájába. Ez a ruha mindig kissé bohócruha, az udvari bolond, a hivatásos mulattató gúnyája. A bolond komolyan veendő, de büntetetlen. Szava lehet visszatetszést, érdektelenséget kiváltó, de nem lehet értékhianyoson rossz. Voltaképp a paródiával érintkező, vagy paródiává szerveződő mai magyar irodalmi szövegek vagy egy roppant agresszív (a hagyományos paródia kritikai tendenciáit túllépő), vagy egy szelíd (a hagyományos paródia ízlés- és tehetségkorlátokra intő irányultságával rokon) esztétikai viselkedést jelenítenek meg.

A paródiajelenségek, a paródiát túlhaladó paródiaszerű textusszerveződések fontos előzményének kell felfognunk Örkény István egyperces novelláit. A rövidtörténetnek ez a fajtája – mely az arisztokratikus és a plebejus irodalmi ízlés számára is vitathatatlan értéként bukkan fel – öt-hat alapsémájának majdnem mindegyikében érintkezik a paródiával, általában mégsem mondhatnánk egyetlen egypercesről sem – főleg más egypercesekkel való összefüggésében nem –, hogy az „csupán” paródia. Örkény az egypercesekkel olyan írás-, nyelv- és befogadáskritikai rohamot indított – hol kemény, hol kedélyes művészi eszközökkel, s nem egyenletesen kidolgozott alkotói stratégia alapján –, amely egészen más terjedelmű, jellegű, szándékú műfajokban is lendületet adhatott mindazoknak, akik a „minimítozók” újszerűségét átértették.

Világirodalmi hatások – például az irodalmi műnek nem ritka „irodalmi cuccá”, *ön-maga paródiájává* válása, a parodisztikus kifutású depoetizáló törekvések – is jelen vannak a nem karinthys típusú paródiaművek mai offenzívájában. S valószínűleg olyan képi (filmes, televíziós, internetes, klip-) hatások is, amelyek nem feltétlenül a nyelvet, inkább csak nyomtatott változatát kezdik ki, illetve a könyvtárgyat – ebben az esetben mint irodalomhordozót – kényszerítik fokozatos módosulásokra.

Ez a néhány vázlatos és elvont bekezdés mit sem ér példák nélkül. Mindhárom alapvető műnemből hozunk egy-egy precedenst. Megjegyezve ezek előtt, hogy más példakkal is bőségesen élhetnénk. Megjegyezve azt is, hogy a jelen magyar irodalmának a parodikumból kibontott – és széles körben sikeres – vállalkozásai közül minden biztonnyal Varró Dániel *Bögre azúr* (1999) című verseskötete, s abban a *változatok egy gyerekedalra* ciklusa – a „Boci, boci, tarka” paródiáinak csokra – kapta a legalaposabb elemzést (a ciklus a kötet megjelenése óta is kerekedett, önparódiával, azaz „önváltozattal” is). Szintén eszesen részletező elemzéssel rendelkezünk mindarról, amit a Kovács András Ferenc által teremtett – és „meghalasztani” nem tudott, noha háromnegyed évszázada a fikció szerint halott, és persze soha nem élt – Lázár René Sándor sok száz „megtalált” költeménye a paródia számára tudatosított. A kollektív parodizálás különleges világa is jó értelmezőkre talált, akár a Tsúszó Sándor-jelenségre, akár a fiatalabb és kidolgozatlanabb Virág Rudolf-fikcióra gondolunk.

A paródiaszerű, a paródiával szerves kapcsolatot tartó, ám paródiának mégsem minősíthető lírai, epikai és drámai művek sorából vegyük példának Szilágyi Ákos *Szittyá-Szótyár* (1999), Parti Nagy Lajos – azaz: Sárbogárdi Jolán – *A test Angyala* (1990, 1997) és Győrei Zsolt–Schlachtovszky Csaba *Bem, a debreceni gács* (2002) című alkotásait.

Szilágyi *Posztfesztj-körképe* ezzel az alcímmel parodizálja a posztmodern horizontot, de a „szittyá” historizmusnak egy „Fesztys”, konzervatív szólamát is. Ünneputáni (posztfesztj) mű, és *feszt az*. A russzistaként és esztétaként is közismert költő többek között egy szláv (orosz) nyelvi jelenséget, a lányítást kifigurázva teremt variatívan halmozott verssorait. (Mint a hangzó költészet egyik meghatározó képviselője, a kötetéhez mellékel

hanglemezen interpretálja is a ty-kkel, gy-kkel, mássalhangzó-torlódásokkal ékes-élces szöveget). Parodizálja (bár a kötet visszahúzódóbb e téren, mint a 2000 című folyóiratban az első közlés volt) Milorad Pavić *Kazár szótárát*, az 1983-as regényt, mely a szótár-regény-forma új kultúráját, divatját indította el. Nálunk Temesi Ferenc *Por* című regénye (I., II., 1986, 1987) „szótárregény”, noha nem annak – csak regénynek – deklarálja magát (igazi szótár-regényt Zilahy Péter írt: *Az utolsó ablakzsiráf*, 1998); írója, régebbi, mára visszavont önértékelése szerint ez az első magyar posztmodern regény. Asszociatív a *Port* is parodizálja a Szittyta-Szótyár. Versformájából következően torzképe az „ösi” felező nyolcasnak, valamint és közelebről a kiváló fordítások (és a finnugor közösség) folytán „magyar” műként is felfogott, a textusban hivatkozott – „Kale Vala” – *Kalevalá*-nak.

S folytathatnánk. E műben oly szerteágazó, oly komplex a paródiavonatkozások száma, hogy egyetlen műalkotásban vagy jelenségben sem képződik meg az alaptárgy (ha csak nem a magyar történelmi tudat többszörösen hamis – és nyelvileg is meghamisított – volta az). A kép (Feszty-körkép) és a szöveg (szótár), noha nyilvánvalóan reflexív viszonyban vannak egymással, eleve nem feleltethetők meg igazán egymással. A *Szittyta-Szótyár*, minden parodikus felszereltsége ellenére, s parodizáló törekvések összességé-ként, szuverén alkotásként, nem paródiaként határozza meg magát.

Sárbogárdi Jolán *A test anygala* című „regénye” mintegy húsz oldal a Jelenkor 1990. júniusi számában; 90 oldal a szép nagy betűkkel szedett, bőségesen illusztrált kötetkiadásban. A két szöveg különbségéről csak annyit, hogy a Sárbogárdi Jolánt „író” Parti Nagy Lajos ugyan a második változat, a *habszódia* kedvéért sokat finomított a szövegen, de fel is hígította azt, hogy egy kis kötethez elegendően „hosszú” legyen. Az „első Sárbogárdi” autentikusabb léte mellett szól a szerzői név akkori rejtettsége, s hogy – Sárbogárdi levélbeli kérésére – Balassa Péter a *Minden rendbe’ van* című *Levél és Kommentár* tudóskodásával legitímálta Sárbogárdi „kivételes talentumát”, egyben nyelvi kódokat („verbális lórúgást szódával” – vö. Parti Nagy Lajos: *Szódalovaglás*, 1990 stb.) is nyújtott a tényleges szerző esetleges azonosításához. A lila-sárga-rőt-narancssárga borítójú kötet viszont szándékosan giccses illusztrációival és szájbarágó tipográfiai kiemeléseivel felel meg jobban a lányregények, a szerelmes füzetek (a ponyva) paródiájának. Csakhogy Parti Nagy érdeme nem az ilyen-olyan igénytelen sorozatok, a habkönnyű, happy endes mesék, az álepika kifigurázása. *A test anygala* olyan szinkron köznyelvi állapotot rekonstruál – és egyben teremt, s teremtve parodizál –, amelynek eluralkodása majdhogynem lehetetlenné teszi az irodalmi kifejezés, s az irodalom létesítését. A mű nem egy irodalom alatti epikatípusról rántja le a leplet. „Megcsinálja” azt a nyelvet, amelyen az akkor induló, elnyúló évtized Parti Nagy-verse is szól: az immár a *Grafitnesz* (2003) lapjain kiteljesedő-elvesző nyelvet, mely mégis a József Attila-i lírai beszéd *semmiáigán* leng. (Sárbogárdi Jolán kreálása is fontosabb, mint a giccsfüzet-paródia. Igaz, Parti Nagy Lajos maga figyelmeztet rá, hogy ez az „író” Sárbogárdi Jolán, valamint *Az Ibusár* című színdarabban szereplő, némileg hasonlító, vasúti jegykiadó és operettlibrettó-író Sárbogárdi Jolán „nem kompatibilis” egymással. Akárcsak Kovács András Ferencnek Lázáry René Sándor esetében, Parti Nagynak Sárbogárdi esetében komoly alkotói, írói gondjai vannak avval, hogyan „szabaduljon”, váljon meg „túlzottan is” életre kelt alakjától.)

Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba *Rostáltatás a magtárban* (1998) című színműgyűjteménye – melynek bizonyos alakjait vagy darabjait ők maguk játszották színpadon – nyert folytatást a *Bem, a debreceni gács* című *Othello*-paródiában (Színház, 2002. július). A Pitymalló Kesely társulat, melynek a neve is alighanem parodisztikus, jelenleg

felolvasó-színpadi műsoron tartja a *Bem...*-et.) A névjátékoktól, a névparodikumtól jön lendületbe a szöveg (Kossuth – Sokuth, Széchenyi – Csészényi, Rodrigo – Torda Rigó stb.), s ezen az alapon olyan remek fragmentumok keletkezhetnek, mint: „A nemzetnek csak egy Sokuthja van” (a biztonság kedvéért: *egy* sok-útja). Nem a shakespeare-i előzmény követése, nem is az előzmény mind fenegyerekesebb negligálása ragad meg a drámában. Győreiek 1849-re, egy heroikus – illetve heroikusságban parodizált – bukáspillanatra helyezik a kiagyalt magyar Erzsébet-kor megkésett regnálását, másfelől a shakespeare-i világgalotást messze fölébe emelik a tényleges történelemmenetnek. Ebből – az abszurd dráma maradék eszközeivel és a bravúros nyelvjárással megtámogatva – olyan kritikai modell jön létre, amelyet hasonló radikálissággal valószínűleg egyetlen groteszk, történelemkritikai színművünk sem tudott megalkotni.

A *Bem...*-nél figyelhető meg, hogy bár a paródia leválik az alapműről (lásd például Desdemona sorsát, halálát), és leválik a parodizálásról is, nem meri megtenni, hogy ne villantsa fel az *Othello* kvázi valamennyi alapelemét, alapjelenetét, főszereplőjét. Ettől az új darab, a „hamisított” „Othello” irdatlanul hosszú. A terjedelmi probléma a *Szittyá-Szótyárt* is kísérti, és *A test angyalánál* is szóba kellett hoznunk. Mindhárom példaművünk esetében a paródiától elkapott „betegség” a túlnyújtottság. Lényege szerint nem paródiának mondtuk mindhármát. Paródia-kezdeményeiről a kvantitás ellentmondásai árulkodnak (mint rengeteg paródiánál. Karinthy első *Így írtok* tíjében főleg a világirodalmi paródiák bántóan terjengősek).

A Karinthy fémjelezte paródiahagyomány és a másként szerveződő, másként önállósuló paródiamű keveredésére is illene példákat hoznunk, hiszen ebből is sok akad. Érveljünk a *Barguzini versekkel*, melyek *Petőfi is írhatta volna* megszorítással a Parnasszus 2000 tavaszán kiadott tematikus számában kaptak helyet: Margócsy István remek paródia-előszavát, irodalomtörténeti paródiáját részint szabályosabb-hagyományosabb paródiák, részint egy-egy szerző (például Tandori Dezső) jelenlegi pályaszakaszát továbbíró, csak ihletésükben parodisztikus művek követik.

A paródia (műfaj...? ábrázolásmód...?) szakirodalmának uralkodó tézise, hogy az ókortól létezett „klasszikus” – lényegük szerint: műalkotásként önállósuló – paródiáknak, paródiaműveknek a későromantikában befellegzett. Onnantól kezdve az irodalmi tudat, a művekről való tájékozottság, a befogadás módja, a műfajok osztódása stb. nem tette lehetővé ilyen „magas- vagy nagystruktúrák” kivitelezését. (Ilyen értelemben tehát az *Így írtok ti* is a paródiatörténet egy más lapjára tartozik.) Ennek s tézisnek az igazságát valószínűsítve is azt kell gondolnunk, hogy az abszurd irodalom által már amúgy is előkészített terepen, a posztmodernitás során nem csekély számban íródtak – a magyar irodalomban is – olyan paródiaművek, amelyek nem mint paródiák, hanem mint művek kiemelkedtek.

Németh Zoltán

Írónia, paródia, humor a fiatal magyar irodalomban

Írónia és paródia, humor és nonszensz, karikatúra és pastiche: ha a komikum taxonómiájáról szeretnénk kijelentéseket tenni, éppúgy nehéz feladat elé néznénk, mintha a fiatal magyar irodalom fogalmát próbálnánk meghatározni. Az első esetben a terminusok pragmatikai meghatározottsága tűnik elénk: az írónia, a humor vagy a paródia fogalma annak alapján konstituálódik, hogy milyen célra szándékozunk hasznosítani azokat. Linda Hutcheon a paródia fogalmának érvényességét az egész XX. századi irodalomra terjeszti ki *A Theory of Parody* (1985) című munkájában, majd alig tíz év elteltével már az írónia fogalmát tágítja paradigmatickussá, miközben megjegyzi: „Ebben a munkában azt szeretném megmutatni, hogy az írónia éle hogyan és miért ad a paródiának »kritikai« dimenziót a differencia jelzésével a hasonlóság középpontjában.”¹ Azaz írónia és paródia fogalmai nemcsak egyaránt korszakjelző terminusok is lehetnek, de egymásra vonatkozatható, egymásból következő minőségek is (lásd Hutcheon meghatározását, miszerint a paródia „az ironikus ismétlődés struktúrája”²). A cseh Vladimír Borecký a komikumnak mint specifikus diszkurzív megnyilatkozásnak a négy fajtáját különíti el abból a pszichológiai aspektusból, hogy a szubjektum milyen viszonyban áll a komikummal³: A naivitásban a szubjektum nincs tudatában a komikumnak, ezért válik nevetségessé. Az írónia tudatosan irányul egy másik tárgyra, személyre, miközben célja a nevetségessé tevés, a felsőbbrendűség-érzés. A humor önreflexív, ironikus nevetségessé tevés: először saját magára vonatkozik, s csak másodsorban, ezen a prizmán keresztül teszi nevetségessé a másik személyt, azaz a szubjektum reflektál önmaga nevetségességére is. Az abszurdban a komikum általános, az egész világra vonatkozik, mindenki nevetségés, az én is, azaz meghaladja a szubjektum-objektum polarizációt. Mint látható, Borecký számára – elmentében Hutcheonnal – nem a komikumhoz fűződő fogalmak tágítása, hanem szűkítése fontos annak érdekében, hogy saját tárgyában lényeges kijelentéseket tehesen. Mindkét metódus arra figyelmeztet tehát, hogy humor és írónia, paródia és komikum fogalmai a legszűkebb és a legtágabb értelemben is használhatók, s miközben folyton saját természetükre irányítják a figyelmet, a fogalomhasználat ellenőrizhetetlen történeti aspektusából következően egyúttal felül is írják annak lehetőségét, hogy használatuk megegyezés tárgya lehessen.

A komikum-, nevetés- és humorelméletek Platóntól Bergsonig, Hegeltől Attardóig sorjázó szövegei arra utalnak, hogy három fő tendencia különíthető el a témával foglalkozó szakirodalomban⁴. A szuperioritás- vagy inferioritáselmélet szerint a komikum oka és alapja az ellenfél nevetségessé tétele, az agresszió, a felülkerekedés motiválta hatalomszerzés. Ez a meglátás főleg a komikum ironikus aspektusában érhető tetten, míg az effajta agresszió a humornak és az abszurdnak nem alkotóeleme. Az inkongruenciaelmélet szerint a komikum alapja az össze nem illő elemek keveredése, valamilyen kont-

¹Linda Hutcheon: *Irony's edge: the theory and politics of irony*. Routledge, London and New York, 1995. 4.

²Uo. 64.

³Lásd Vladimír Borecký: *Teorie komiky. Nakladatelství Hymek*, Praha, 2000. 40–41.

⁴Vö. Borecký 45–46.

raszt, konfliktus vagy ambivalencia. Harmadszor pedig több teoretikus a komikumnak azt a tulajdonságát emeli ki, hogy egyfajta szabadságélményt tesz lehetővé, sőt felgyülemlett energiákat vezet le, s ezáltal terapeutikus, katartikus hatást képes kiváltani – mindezen téziseket összefoglalóan pszichoanalitikus vagy relaxációs elméleteknek nevezhetjük.

Mindhárom makroelmélet más-más aspektusát emeli ki a vizsgált területnek, s ha Bahtyin nyomán feltételezzük, hogy „a dialogizáltság külsőleg legszembetűnőbb, de durva formái” éppen a vita, a polémia és a paródia⁵, akkor különösen fontos a dialógusban részt vevő felek kilétének tisztázása. Ráadásul a párbeszéd nem csupán két szereplő, szerző (vagy beszélő) és olvasó (hallgató) között játszódik le, hanem azok is részt vesznek benne, „akiknek a szólami felhangokként jelen vannak a szerző által készen talált szóban (hiszen olyan szó, amely senkihez sem tartozik, nem létezik)”, vagyis mindazon szövegek, amelyek a dialógus két résztvevőjének szövegeiben, szövegei mögött állnak, ahogy Bahtyin frappánsan megfogalmazza: „A szó olyan dráma, amelynek három szereplője van...”⁶ Azaz, visszakanyarodva szűkebb értelemben vett témánkhoz, a humoros, ironikus, parodisztikus fiatal magyar irodalom kapcsán rá kell kérdezni egyrészt arra, hogy milyen hangokat szólaltat meg ez az irodalom, másrészt, hogy milyen térben szólal meg, milyen diszkurzusba szól bele (azaz kik a hallgatói), harmadrészt pedig arra is választ lehetne keresni, hogy miképpen képzei el önmagát ez az egységesnek egyáltalán nem nevezhető formáció.

Hogy mit is értünk a fiatal magyar irodalom terminus alatt? A fiatalság toposza olyan formációt feltételez, amelyben a megvalósulhat a szembenállás a ki nem mondott, de a fogalomba beleértett, homogenizált idősebb generációk által képviselt irodalomfelfogásba. A fiatalság ebben a bináris világban természetesen a progresszív minőséget képviseli, és ez a közhely olyan történetet mesél el, amelyben a fiatal irodalom a jövő, pontosabban az érték letéteményesévé válik.

Ennek az eszmefuttatásnak a negációja nem is annyira könnyű, mint első pillanatra látszik. A fiatal irodalom ugyanis a dolgok biológiai rendjéből következően valóban a jövő irodalma, viszont ez valószínűleg nem az a fiatal irodalom lesz, amely az előző generációk rendje által kialakított irodalomfelfogásban bennálló olvasó tekintete felől létrejön, tehát nem az a fiatal irodalom, amely most annak látszik. Ráadásul minden efféle elmélkedés némiképp túl is mutat azon az olvasási tapasztalaton, amely nem azt nézi, hogy fiatal szerző szövege-e az olvasott szöveg, nem az életrajzi szerző kora érdeklí, hanem a szöveg értékei. Valójában a fiatal magyar irodalom kifejezést az irodalomkritikus szakma működteti, hiszen a fogalom egyfajta „bennfentes olvasót” feltételez (Keserű József kifejezése⁷, aki tisztában van a vizsgált szövegéletrajzi szerzőjének korával, az irodalmi élet belső viszonyaival).

Ezek után egyáltalán nem meglepő, ha a fogalom felértékelődése azt vonja maga után, hogy egyre több generációra terjesztik ki a fiatal irodalom fogalmát, s így végképp lehetetlenné teszik használatát⁸. A fogalom használatához mindenképpen az szükségeltetik tehát, hogy a témával foglalkozó irodalmár, ha már ezzel a témával szándékozik

⁵ Bahtyin: *A beszéd és a valóság*. Madách Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, Budapest–Bratislava, 1986. 504.

⁶ Uo. 505.

⁷ Lásd: Keserű József: *Emlékezet és hitelesség*. In: szerk. Benyovszky Krisztián–Keserű József: *Korlatsz/ határok*. Kalligram, Pozsony, 2002. 150–151.

⁸ Lásd Balázs Imre József: *Egy fordulat két oldala (A fiatal irodalom olvasatai)*. Bárka 2001/3.

foglalkozni, önkényesen meghúzzon egy határt, ameddig fiatal irodalomnak nevezi tárgyát, s azon túl nem. Az én javaslatom 1967, vagyis az 1967 után született szerzőket sorolom a fiatal magyar írók közé. Két megfontolásból teszem ezt. Az első a biográfiai aspektust érvényesíti: az 1988–1990 között létrejövő politikai-kulturális váltás idején és után az 1967 utáni korosztályok kerültek először abba a helyzetbe, hogy húszas éveik elején már kötetük, sőt kötetük jelenjenek meg, s egy új mentális-szociokulturális és politikai helyzetben hozzák létre az irodalmi életnek nevezett formációt (gondoljunk csak Térey János indulására). A másik tisztán irodalmi: az 1967 után született nemzedékek íróvá válásának idejére már lezajlott és kész tényévé vált a magyar irodalom posztmodern fordulata, amely a hetvenes évek végétől 1986-ig tartott, s a fordulat után megszólaló generációk már egy egészen más irodalmi térben szólalhattak meg. Többek között Esterházy Péter, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Kovács András Ferenc, Tolnai Ottó, Garaczi László, Podmaniczky Szilárd szövegei alakították ki azt a teret, amely az irónia kiterjesztett érvényességét vonta maga után, s a kilencvenes évek megkerülhetetlen tapasztalatává vált az a kontextus, amelyben a szépirodalom parodisztikus aspektusai váltak láthatóvá a legélesebben.

Mindezek fényében válik világossá, hogy különösen két tapasztalat fontos a fiatal magyar irodalom számára, pontosabban a jelenkori fiatal irodalom e két tapasztalat után megképződő irodalmi (játék)térbe került be. Az egyik az irónia önmagát minden szövegbe beleíró éle, vagyis egy olyan kontextus, amely az irónia működését erősíti fel. Az irónia irónja ott működik minden szépirodalmi szövegben, s főként ott minden olvasásban, amely azt működteti. Egyetlen szöveg (szerző) sem tehet úgy, hogy kívül kerülhetne az irónia által kettészelt szövegen, hiszen olyan diszkurzív és szociokulturális tér veszi körül, amely az irónia működésének melegágya. És mivel az ironikus megnyilatkozás a komikum más diszkurzív megnyilatkozásaival is szoros kapcsolatban áll, ide sorolhatjuk a paródiát, az öníróniát, a humor egyéb formáit is. (Nem véletlen, hogy az irodalmi felolvasások egyik sokat emlegetett kortársi tapasztalata szerint akkor számít sikeresnek a felolvasott szöveg, ha a hallgatóságból kacajt, röhögést vált ki.)

Azok a szövegek sem hagyhatják figyelmen kívül ezt az állapotot, amelyek a komikum helyett más regisztereken kívánnak megszólalni: figyelembe kell vennie az irónia mindent átható erejét, ennek a vírushoz hasonló retorikai alakzatnak a szövegben folyton felbukkanó jelenlétével számolva kell írnia. Az egyetlen útnak az önírónia kínálkozik, amely leginkább érintkezhet az esztétikai jelentésképzés más területeivel.

Az irónia mindent átható jelenléte a kilencvenes évekre vált egyértelművé. Jellemző, hogy Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetében az irónia foglma még nem játszik paradigmátikus szerepet (bár Esterházy korai novellái kapcsán „egyfajta játékos-ironikus elbeszélői mentalitás” megszólaltatásáról beszél.⁹ Az Esterházy-szövegekben már kimutatható ironikus modus Nádasnál nem lép működésbe, így az ironikus, önironikus, parodisztikus elemek mélyebb elemzése voltaképpen nem is kérhető számon az irodalomtörténészen. A lírában Kulcsár Szabó a versszerűtlenséggel hozza kapcsolatba az irónia alakzatát¹⁰, de a szöveg ironikus működésének egyéb kérdéseit nem tárgyalja, pontosabban egy következő irodalomtörténetre bízta. Talán ez lenne az az új lírai köznyelv – az irónia mindent átható alakzatával gazdagítva/megfertőzve –, amelyre sejt-

⁹ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1994. 171.

¹⁰ Uo. 187.

¹¹ Vö. Uő 196.

mesen utal könyve végén¹¹? Ennek az új köznyelvnek a kialakításában Kukorelly, Parti Nagy, Garaczi, Podmaniczky művei vonhatók felelősségre – de míg náluk a kialakítás, a kezdet „heroizmusa” működik, a játék felelőtlenége, addig a fiatal irodalomban inkább az utániség helyzete válik fontossá.

A kilencvenes évek másik fontos tapasztalata az anything goes, amelynek szintén van szociokulturális és retorikai vetülete is. Az első tapasztalat a rendszerváltozás utáni, amikor is szinte nem akadt olyan fiatal író, aki a talán több mint száz „irodalmi” lap közül valahol el nem tudta volna helyezni szövegeit, hirtelen óriási mennyiségű fiatal költő lépett színre. Az érték szóródása relativizálta a műalkotás esztétikáját, az esztétikai ideológiát, amelynek vége szakadt. Ezentúl nem csak az a szöveg vált fontossá, amely esztétikai kategóriákkal leírható és kezelhető, hanem az is, ami érdekes kulturális formáció, érdeklődésre tart számot, ami az irodalom piacán eladható – persze naivítás lenne azt hinni, hogy az esztétikai értéknek nevezett konstrukció abszolút halála lépett volna érvénybe. Ennek ellenére az irodalom is a piac és a medializáció útjára lépett. Bedecs László szerint „illúzió azt állítani, hogy hogy az irodalmi érték, ha egyáltalán van ilyen, a kiadó és a sajtó munkáját önmagáról lepergetve bármikor is, bárhol is megjelenhet. Akármilyen fájó is ez egyeseknek, be kell látnunk, hogy az irodalmi műnek része mindaz, ami direkt vagy indirekt módon körülveszi, és egy-egy adott szöveget ugyanúgy együtt olvasunk a plakátjaival és az ajánlataival, mint az őt körülvevő kortárs művek ugyancsak manipulációval megismert tömegével. Nincs önmagában álló ízlés, ahogy nincs elsőként olvasott szöveg sem. Minden értékpreferencia tanult, és mint ilyen, megváltoztatható, elfelejthető és főleg felcserélhető.”¹²

Milyen tehát ez a posztironikus fiatal irodalom, miben specifikus? Véleményem szerint a megkerülhetetlen ironia (ironikus állapot és ironikus retorikai alakzatok) kiterjesztése, radikalizálódása, legyűrése folyik. Nem véletlenül utaltam Borekőy írására tanulmányom elején: ebből az aspektusból fogom magyarázni a széttartó ironikus alakzatok tevékenységét, osztályozni az ironia létmódját. Mindezt persze egy olyan, az ironia alakzatát kiterjesztő felfogással, amely a szubjektum komikumhoz való viszonyát úgy veszi figyelembe, mint sajátos kommunikatív viszonyt, amely ráadásul az ironia állapotában szólal meg. Ebből a kommunikatív aspektusból közvetkezően a szubjektum szerepét maga a szépirodalmi szöveg, annak létmódja, céljai, egyszóval a textus tölti be, míg a komikum helyzetébe az ironikus irodalmi kontextus kerül. Ebből a szempontból a fiatal magyar irodalom posztironikus pozíciójának öt lehetséges változatát vázolom fel:

1. A naivításelv – különösen két szerző válik fontossá abból a szempontból, hogy a szöveg hogyan játssza el a járatlanság, ártatlanság, primitivizmus illúzióját, s válik így a kontrollálhatatlanul tobzódoó komikus és ironikus alakzatok terepévé. A prózában Hazai Attila nonszensz, a dilettantizmust, bugyutaságot játékba hozó szövegei vetik fel legradikálisabban szöveg, esztétikum és érték viszonyait. Míg Parti Nagy Lajos Sárbovárdi Jolánja A test angyalában egyfajta esztéticista szómágiával működteti a nyelv jelentéstermelő potenciálját, s válnak a barbarizmusok egy újfajta metaforikus nyelv eszközeivé mintegy összekacsintva az olvasóval, addig Hazai Attilánál a nyelv lecsupaszítása egyetemes, a hétköznapi alulretorizált nyelve azt játssza el, hogy nincs se magasirodalom, se esztétikai érték, talán még olvasó sem, csak nyelv sivársága, a logika olcsó fordulatai – viszont éppen ez a naiv pozíció válik meghökkentően ironikussá a mégiscsak létező ironikus magasirodalom mellé olvasva: „Akinek nincs múltja vagy csak mindent elfelej-

¹² Bedecs László: *Kezdetben volt (a Sárkányfű köréről)*. Bárka 2002/2. 84.

tett, vagy eszébe jutnak néha a dolgok, de nincs megelégedve az emlékezetével, a sorsával, a jelenlegi állapotával, annak bizony keserű a pillanatok bágyadt füzére. Leginkább el kell gondolkodni azon, hogy merre megy a világ, merre megy a csapat.” (Hazai Attila: Zebrák és éttermek. In: Uő: Szex a nappaliban. Balassi Kiadó, Budapest, 2000. 102.)

Varró Dániel egyes szövegei mintha szintén azt próbálnák, milyen lehet úgy megszólalni, hogy nincs irodalmi kontextus – legalábbis egy naiv olvasat felől, hiszen még az, hogy mi a vers, kulturális közmegegyezés kérdése, azaz a szerzőnek nagyon is tudatában kell lennie, milyen pozícióba kerül egy olyan strófa, hogy:

„Kíváncsi gyerek volt Péterke,
bedugta orrát az ételbe.
Kiszólt a galuska:
„megrúglak, Petyuska!”
s Péterke elszállt az éterbe.”

(Varró Dániel: Két tanulságos limerik. In: Uő: Bögre azúr. Magvető, Budapest, 1999. 15.)

Ráadásul Varró legtöbb naiv verse fölött műfajmeghatározásokat találunk címként: limerik, szonett, testamentum, verses levél stb. Varrónál a nonszensz általában a ludizmussal, azaz a gyermeki naivitással érintkezik, spontánnak és öncélúnak is olvasható szövegei szintén a komikum létmódjára irányítják a figyelmet, illetve az irónia határait feszegetik.

Havasi Attila szövegei a naiv népiesség komikus dimenzióit szabadítják fel, miközben a szurrealista szövegformálásra emlékeztető távoli képek közti retorikus mozgások, jelentéselcsúszások komikus-ironikus potenciálját aknázzák ki:

„Sipos Béla kemény legény:
dupla vével írja nevét.
Kézfogása erős, tiszta,
Mindig cukor nélkül issza.”

(Havasi Attila: Sipos Béla kemény legény. In: Prae 2001/3–4. 61.)

Ide sorolhatók még a nonszensz költészet fordításai, ill. a nonszensz versek – például Keresztesi József, Képes Gábor szövegei.

2. Agresszív irónia – az irónia egyik alapvető megkülönböztető jegye az irónia által megcélzott áldozat léte, amelyre Douglas Colin Muecke hívta fel a figyelmet, miközben arra is rámutatott, hogy az irónia áldozata egyaránt lehet személy, attitűd, hit, vallás, intézmény, filozófiai rendszer, de akár az egész civilizáció is.¹³ Az agresszív irónia paradigmatiszta művelője Térey János, aki szövegeiben afféle textuális terminátorként számol le elvekkkel, fiktív személyekkel, az ellenséggel, környezettel:

„Pénzt fektet beléd a Postabank
De leüt ma éjjel egy ostoba punk
Agresszív lesz veled – példának okáért
Kibelez téged, te példátlan okádék”

(Térey János: Iskola a tűrészhatáron. In: Uő: Tulajdonosi szemlélet. Palatinus, Budapest, 1997. 106.)

A macho mentalitás, a szexuális képzettársítások és az agresszív irónia kapcsolata intertextuálisan nemcsak a nő, hanem a megidézett költőelőd (illetve az általa képviselt attitűd – legyen az akár irodalmi, akár mint egyfajta férfiidentitás hordozója) ellen is

¹³Vö. D. C. Muecke: *The Compass of Irony*. Methuen Co Ltd, London, 1969. 34.

fordítható, s ezáltal a komikus elem többirányú jelentésképzése figyelhető meg. Legjobb példa erre Orbán János Dénes verse:

„Nem tudom már, milyen volt szőkesége.
Azóta többször festette át haját,
kikúrálta elme- meg vérbaját,
erénnyel súrolt folyosókra lépve.”

(Orbán János Dénes: Anna egy pesti bárban. In: Uő: Párbaj a Grand Hotelben. Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 2000. 181.)

A nemek közötti harc imitációja zajlik a nevetségessé tevéstől egészen a legagresszívabb, metsző iróniáig Farkas Wellmann Endre és Farkas Wellmann Éva verseiben is, miközben a nemi szerepek kerülnek az agresszió mindkét oldalára:

„az asztalnál nem tudtam mért sunyít
hogya bikinit hord-e vagy
hőkezelt fémbugyit”

(Farkas Wellmann Endre: ringyó-mix. In: Uő: kulipendium. Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1999. 23.)

Ugyanez, a férfit megsemmisítő változatban:

„s hited lehetne iszlám –
mégsem kell mást csinálnod,
csak nyald lihegve visszám.”

(Farkas Wellmann Éva: Válasz a Donkihótnak. In: Uő: Itten ma donna választ. Erdélyi Híradó Kiadó–Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár–Budapest, 2002. 34.)

Jónás Tamás szövegeiben az agresszív irónia a közvetlen családtagok ellen fordul, s így teremti meg az interperszonális viszonyok felkavaró képét:

„Lassan pislant édesapám.
Ebből látom, részeg-e már.”

(Jónás Tamás: Szeretkezéseik. In: Uő: Bentlakás. Noran, Budapest, 1999. 47.)

Az ontológiai drámát a rímhelyzetbe hozott szavak komikuma írja felül, s teremt bonyolult vershelyzetet. Poós Zoltán és Sántha Attila szövegei leginkább szintén az irónia agresszív változatát működtetik, Harcos Bálint pedig az agresszív iróniát a nonszensszel együtt mint radikális attitűdöt használja egy sajátos költői világ felépítéséhez:

„Fuss, kicsi, fuss!
– A szívbe ki visz? – kússz,
szifilisz, físzisz, hibiszkusz
a szikamór!”

(Harcos Bálint: A szívem. In: Uő: Harcos Bálint Összes. Palatinus, Budapest, 2002. 53.)

A drámairodalomban Tasnádi István Babelna (Nyelvleckék hala(n)dóknak) (1997) című darabja a magyar történelem olyan szakrális-tragikus eseményeit helyezi ironikus megvilágításba, mint például az 1954-es futballvilágbajnokság döntője. Az irónia agresszivitása kikezdi a nemzeti panteon tabuizált történéseit, s fergeteges komédiává változtatva azt az olcsó nemzeti büszkeség kíméletlen bírálójává válik.

3. Önirónia – az irónia specifikus változata, amikor a versben megszólaló szubjektum önmaga ellen fordítja az irónia életét. Főleg azokban a szövegekben találkozhatunk az önirónia eszközeivel, amelyek szeretnének megszabadulni ugyan az irónia kontextusától, de egyúttal tudatában is vannak ennek a késztetésnek a lehetetlenségével, s az előállt szituációt az önirónia alakzatának működésbe léptetésével oldják fel. Éppen ezért

az öniróniát nem a humor egyik mellékalakzataként fogom fel (szemben Boreckývel), hanem az ironikus kontextus önreflexióban történő feloldásaként. Valóban történő feloldásról van szó, hiszen általában a szöveg szubjektumának (gyakran deszcendens) belső történéseit beszéli el az önirónia alakzatán keresztül. Tóth Krisztina:

„Az Astoria egyik üvegének
fénye mögött bújkálok:
én vagyok
a délutáni pisztráng
az ablakok vizében.”

(Tóth Krisztina: Az éjjeli hal. In: Uő: Porhó. Magvető, Budapest, 2001. 92.)

Szálinger Balázs még ironikusabb, s az öniróniát két síkon működteti Második monológ című versében, hiszen nemcsak a versben megszólaló énrre terjeszti ki, hanem a magáénak tudott kedvesre is:

„Adjunk, játszottunk éjjel hajléktalant,
tévéműsort a Margit-híd alatról!
Folyj majd, dúdolj és gőzölj alatt,
s én fölhajtom a kombinédát akkor.”

(Szálinger Balázs: Második monológ. In: Uő: Első Pesti Vértakaró. Árkád-Palatinus, Budapest, 2002. 48.)

Háy János, Jász Attila, Lövétei Lázár László leggyakrabban éppúgy az önirónia eszközeivel él, mint Hollósvölgyi Iván, aki referenciális utalásokkal tágitja az irónia érvényességi körét:

„Nyáron lelépek Angliába,
előbb azonban Trabant kocsit veszek,
cserélve hét Beatles lemezt dobozgitárra
pengetem, hogy »őszre én már angolul leszek«.”

(Hollósvölgyi Iván: Kamionelhúzás foggal. In: Uő: A Barbie-nők elrablása. Palatinus, Budapest, 2000. 35.)

A Peer Krisztián korai köteteiben található, inkább kifelé irányuló ironikus agresszió mindinkább befelé irányul, s az önirónia eszközeivel a férfiidentitás tapasztalatait közvetíti. Egyik legsikerültebb szövegének lírai alanya egy pókot visz ki az erkélyre, a hőstettel megmentve szerelmét és annak szüleit az első családlátogatás feszélyezett pillanatában. A vers szinte minden sora ironikus és önironikus egyszerre, mígnem az utolsó szakaszban az önirónia az ontológiai eslettség emlékezetes jelenetébe fut:

„Milyen felmérhetetlenül hosszú idő –
merülök el egy pillanatra a gondolataimban
egy stósz tányérral kezemben a konyha felé –
milyen felmérhetetlenül hosszú idő
egy pók életéből,
míg újra betalál ide a melegbe, ha egyáltalán.”

(Peer Krisztián: Ebéd. In: Uő: Hoztam valakit magammal. Palatinus, Budapest, 2002. 8.)

4. A humoros jelentésképzés – a komikum olyan átélése, amikor a szubjektum ön-maga nevetségességének tudatában tesz nevetségessé egy másik szubjektumot, azaz esetünkben egy parodisztikus-ironikus szöveg ön-maga és egy másik szöveg paródiájaként is működik. Az irónia kétirányúsága által meghatározott humoros narrációnak az a sajátossága, hogy eltűnik az agresszív irónia áldozata, ugyanis eltűnik az a pozíció is, amely

önmagára nézve nem ismeri el az iróniát. Így válik a humor a felszabadultság, a szabadság területévé, ahol minden és mindenki nevetségessé válhat, lírai alany és tárgy éppúgy, mint narrátor és szereplő. Vagyis a tér itt már nem a kíméletlen kritikáé, hanem a szórákkoztató, laza, poénos szövegé. Grecsó Krisztián Pletykaanyu című elbeszélése éppen azért sorolható a humoros elbeszélés kategóriájába, mert a szövegben működő irónia nem áll meg a szöveg szereplőinél, hanem a narrátort is célba veszi, sőt: a szöveg éppen a narrátor nevetségessé tételén keresztül teszi a humor tárgyává a többi szereplőt. A varangyokat hajkurászó, félnótás, Trabantot birtokló narrátor nézőpontján keresztül megismert falu más nem is lehet, mint humoros – ennek éppen a narrátor a biztosítéka, hiszen az ő tudatán keresztül ismerjük meg a „Pletykafalut”. (Éppen ezért válik még komikusabbá az a naiv értelmezés, amely konkrét személyeket lát a szöveg alakjai mögé, hiszen ezáltal a félnótás narrátor kijelentéseit érzi magára nézve objektívvá válhatónak.)

Karafiáth Orsolya szintén szerepeinek ironikus pozícióin keresztül láttatja ironikusan a megidézett stílusokat, férfiakat, vagyis ez az önreflexív irónia válik a felszabadult humor terepnumává:

„szerlemem máshol fog romantikázni
máshol szavalja Téreyt Keményt
se bók se csók csupán hideg kurázsí
stip-stop most már foglalt a tóvidék”

(Karafiáth Orsolya: ismét Csopak. In: Uő: Lotte Lenya titkos éneke. Noran, Budapest, 1999. 28.)

Zemlényi Attila a humoros jelentésképzésért cserébe szintén lemond az irónia célzott agresszivitásáról:

„Azóta, holt éji órán
mióta kitértam a beolvadó eget,
s eljött értem a bagolylány,
megeszek minden egeret.
Nem nevetnek a Witman gyerekek.”

(Zemlényi Attila: A bagolylány. In: Uő: Piros arany. Seneca, Budapest, 1999. 16.)

A humorelv kiszélesítéséhez járulnak hozzá az irodalmi paródiák is, amelyek azzal, hogy párbeszédbe lépnek egy másik szöveggel, egyúttal a megidézett szöveg fontosságára is felhívják a figyelmet – Király Levente és Kiss László paródiái egy birtokolt mögöttes kánon szempontjából is vizsgálhatók. Z. Németh István ezzel ellentétben a parodisztikus megszólalás ironikus helyzetéből adódóan írja újra kortársai szövegeit, mintegy saját megszólalásának feltételezettségére utalva ezáltal. Paródiái magának a humornak az akarárásából, s nem a megidézett szövegek belső értékeiből fakadnak, a hatás azonban így is működésbe lép, hiszen a paródia már a dialógus másik résztvevője, egy másik szöveg:

„megszorozhatlak egy disznóval?
pogánypennámba sós tinta kell?
átnyomhatlak egy ösztönszűrőn?
kontaktlencséd is kölcsönadnád?”

(Z. Németh István: Ampullák. In: Uő: Nincs meneqés. AB-ART, Pozsony, 2001. 28.)

5. Abszurd kondíció – az abszurd mint a fiatal magyar irodalom egy lehetséges szituációja, mint állapot, mint a jelen irodalmi történéseinek vakfoltja van jelen. Az ironikus kontextus által felállított kommunikatív modellben az abszurd szövegek megszabadulnak az ironikus és komikus attitűd uralmától, hiszen nem lépnek párbeszédbe, hanem

névtelenségben maradvá, távol a kanonizált irodalmiságtól szövegesülnek. Ezek a szövegek valójában soha nem kerülhetnének be az irodalmi folyamatokba, ha nem lenne jelen az olyan ironikus irodalmi kontextus, mint amilyenről már szó volt. De mivel ennek a kontextusnak szüksége van az önmaga ellen fordítható iróniára, mint a folytonos izgatás eszközüre, ezért újabb és újabb kulturális folyamatokat sajátít ki a maga számára.

Az abszurd állapot azon szövegek sajátja tehát, amelyet névtelen, a magaskultúra által valószínűleg dilettánsnak nevezett szövegelők állítanak elő, s egymás között – a hatalmi pozíciókkal rendelkező irodalmi centrumoktól távol – zajlik a cseréjük. A kilencvenes években ideális helyszínné az internet vált, előtte főleg az emlékkönyvek, verses füzetek, magánkiadásban megjelent kötetek lapjain lehetett találkozni velük. Legjobb darabjaik is teljesen eltérő képet mutatnak, eleve sikertelenségre van ítélve minden igyekezet, amely homogenizálni szeretné – hiszen ez a fajta szövegelés egyrészt nem is létezik mint szép-irodalom, másrészt eklektikája megállíthatatlanul termeli különbségeit: a posztnépies abszurd rigmusoktól a rímtelen nonszenszig, a szürrealista fekete humortól a rap imitációig rengeteg szövegtípussal találkozni. A magasirodalommal való szembeszegülés egyrészt a szubkulturalitás szintjén megy végbe (szleng, életérzés), másrészt az anonimitás, harmadszor pedig a helyesírási szabályok teljes figyelmen kívül hagyása is jelenti e költészet radikalitását.

Az interneten feltűnő, hosszabb-rövidebb ideig regnáló topicok világa, a békaköltészet, répaköltészet, limerickek világa tűnik élénk. Banana In Drive szövege a naivítás és a blőd összekapcsolása:

„Útirányom Sárospatak,
lábam között spórásastak.
Találok ott
szép lányokat,
Szólókat és párosakat.”

(Banana In Drive: Sárospatak. In: Prae 2001/1–2. 96)

Bahn Scoper rigmusa a Békaticpicból vizuálisan is jelentéssé:

„Mocskos BKV,
Változz békává!”

Zseboroszlán Ars caroticája a Répaköltészet topicból:

„Répa vagyok – mit érdekelne
engem a répaság maga?
Belehalnék, ha belehelne
Szakácskönyvek steril illata.”

(Zseboroszlán: Ars carotica. In: Prae 2000/3–4. 122.)

Varró Danika Répa-rapje, Vang So címtelen rapszövege, Beep Re: RAP-je, Jehova Szóda Most én beszélek gecik! című szövegeinek agresszív ironikus dialógusa a netes szövegelés legjobb pillanatit idézik:

„A retekbe ezzel a béna SLEPpel
Itt jön Danika, a répaREPPER
A rettentő Danika, az isteni VARró
Tökös és szövege is tökre BARró”

(Varró Danika: Répa-rap. In: Prae 2000/3–4. 126.)

„Nekünk szósz’be, kis makett?!
foteb’o’ tanuló a rap,
z’ód a füled, szájadon tejf’o’
máccskor hamarább kej fő’”

(VangSo. In: Prae 2000/3–4. 127.)

„Varró Danika szövege »kóser«
Löki, mint bilincs IFA a sódert.
De nem kell ide jó pofi mer’csőrünket bassa,
Letépjük a fejedet, s hajadból lesz raszta.”

(BEEP: Re: RAP. In: Prae 2000/3–4. 128.)

„Ide figyelj Dani, bazmeg nem szólsz be nekem
Csendbe maradsz, érted, mer a fejed leverrem
Nem vagy te rapper, se faszagyerek se király
Nagyot koppansz még mielőtt aszondod »sirály«”

(Jehova Szóda: Most én beszélek gecik! In: Prae 2000/3–4. 129.)

A fiatal irodalom az irónia retorikai alakzatán keresztül jön létre, lép magával párbeszédbe: először el kell jutnia az ironikus leszúrás aktusához, akár önmagával szemben is, a megjátszott naivitás kellékeihez, a humor önreflexív iróniájához, s így az irónia, önirónia, humor, naivitás alakzatán keresztül juthat el csak saját szövegéhez. Ezen az önironikus prizmán keresztül, amely kétségbe vonja saját irodalmiságát, nyilvánulhat meg. Eljátssza, hogy irodalom, miközben tudja, hogy szépirodalom már nincs, csak szövegek, amelyek akadálytalanul generálódnak a mediatizált világban. Elég humoros az egész szituáció, ahogy a szövegek egymás pozícióira törnek, törtetnek.

Erdész Ádám

A Gyulai Várszínház jubileumi évadáról

A Gyulai Várszínház vezetői az idei nyári évadot még a megszokottnál is nagyobb figyelemmel szervezték meg: különlegesen gazdag és színvonalas programmal akarták emlékeztetni a nyári színházak életében igen ritka, 40 éves jubileumot. A kerek évforduló – a visszatekintés és múltidézés mellett – jó alkalmat teremtett arra, hogy a színház megmutassa, hol is tart éppen. A kilencvenes években ugyanis nagyon komoly kihívásokkal kellett szembenéznie az oly sok magyar történelmi drámát színpadra állító teátrumnak. A gazdasági és társadalmi környezet gyökeres átalakulása nyomán először is bizonytalanná vált a finanszírozás. Az új viszonyok között csökkent a metaforákra, áthallásokra épülő, nagyjából tradicionális színházi eszközökkel megjelenített történelmi drámák vonzereje. S nem utolsósorban felértékelődött a közönség: korábban a nyári színházak rövid előadás-szériái időnként jótékonyan elfedték a bukást. A magas kultúra és a popularitás közelítésére – esetleg a magas kultúra határainak átlépésére – pedig semmi nem kényszerítette a színházak irányítóit. Az új körülmények között az a nyári színház számíthatott az első számú mecénás, az önkormányzat érdemleges támogatására, amely produkcióival sok emberhez eljutott. Sok embert pedig a média figyelem nélkül nem lehetett elérni. Miközben a színháznak minden eszközzel küzdenie kellett a széles körű figyelemért, őriznie kellett a szakmai névét, s időről időre friss szellemű, színvonalas darabokkal kellett jelentkeznie.

A csöppet sem egyszerű feladvány megoldására – pár év helybenjárás és bizonytalankodás után – 1996-ban Gedeon József irányítása mellett vállalkozott a Várszínház. Első lépésként a nyári programot, építve az ilyen irányú korábbi kezdeményekre is, összművészeti irányba tolták el. A prózai előadások sorába már korábban beillesztett operaelőadás mellett rendszeressé váltak a tánc- és zenei produkciók. A népzenei-, a jazz-, és dixieland-fesztiválok egy-egy estére a műfaj legjobbjait hozták el Gyulára. Széles közönség érdeklődésére számíthattak a programba ugyancsak rendre beillesztett közismert musicalek. A korábbi lírafesztiválok – egy időben határon túli magyar líra fesztiválja – is megújultak, s a színpadi est tematikáját tárgyaló tudományos emléküléssel kapcsolódtak össze. Az évad rendezvényeit színesítette egy-egy színházi tematikájú kiállítás. Az összművészeti jelleg minél teljesebb tétele mellett a színház törekszik arra, hogy minden korosztálynak kínáljon valamit: elmaradhatatlanná váltak a gyermek- és báb-előadások, megjelentek a különböző fesztiválokon sikert aratott ifjúsági színpadok.

A közönség felé való nyitást sikerült a kilencvenes években páratlan diadalutat bejárt kommersz produktumok beemelése nélkül végrehajtani, azaz a nézők figyelmének megnyerése nem járt színvonalassal. Ez a fontos változás önmagában nem sokat ért volna nívós prózai repertoár nélkül, hiszen szakmai szempontból minden színházat saját bemutatói alapján ítélik meg. A Várszínház e területen is váltott: Gedeon József jól látható tudatossággal teret adott a mozgást, a zenét, a látványt a szöveggel egyenrangú kompozíciós elemnek tekintő színházi irányoknak. Az elmozdulás első jele volt Beatrice Bleont produkcióinak megjelenése. A román rendező először másutt színpadra állított előadását hozta Gyulára, majd a Romeo és Juliát már a Várszínház előadásaként rendezte meg. E vonulatot erősítették Szász János és Vidnyánszky Attila rendezései is. A

váltás szerencsés módon összekapcsolódott a színház hagyományaival, hiszen például Beatrice Bleont éppen a még Sík Ferenc által elindított Shakespeare-sorozatban kapott szerepet.

Az idei, jubileumi évadnak már gyakorlatilag megszilárdult új műsorszerkezettel és megnövekedett respektussal vágott neki a színház. A repertoáron öt prózai darab, köztük három saját bemutató szerepelt. A Várszínház előadásai közül a Vidnyánszky Attila rendezte *Szarvassá változott fiú* és a Bocsárdi László által színpadra állított *Titus Andronicus* a Gedeon József igazgatósága idején előtérbe került új vonalat képviselte. Folytatódott a Ladics-ház udvarán Árkosi Árpád rendezésében az irodalmi szövegekből összeállított színpadi produkciók sorozata: két, Simonyi Imre műveire épített előadás után ezúttal egy Márai interpretáció következett. Vendégként szerepelt a Nemzeti Színház a *Caligula helytartója* című előadásával. Székely János darabjának műsorra tűzése a jubileum alkalmából finom utalás volt a színház egyik legnagyobb sikerére, az 1978-as Harag György rendezte ősbemutatóra. A komédiát a Szegedi Nemzeti Színház hozta el az *Indul a bakterház* című előadással. A prózai darabok közé illesztett fesztiválokon az adott műfaj legkiemelkedőbb képviselői szerepeltek. A *Naplegendát* a Magyar Állami Népi Együttes adta elő, a Markó Iván által rendezett *Romantiáda* című táncrapszódiában maga a rendező és a Magyar Fesztivál Balett is fellépett. A népzenei esten Halmos Béla, a Kalamajka, a Pannonia Klezmer Band és a Besh' O Drom zenéjét hallgathatták a műfaj kedvelői. A zenei programok kiemelkedő eseménye volt a Jazz Fesztivál: az 1992 óta megrendezett jazz koncerteken sok kitűnő zenész megfordult már, de olyan sztár, mint mostani vendég, még soha. A Grensó Kollektíva Plusz és a Dés Lászlóval megerősített Balázs Elemér Group után Al Di Meola lépett fel együttesével. Nem maradt el a szokott dixieland koncert sem, visszatérő vendégként ismét játszott a Benkó Dixieland Band, a Gyulai Big Band, új fellépő volt a Szalóky Classic Jazz Band. A komolyzene híveit a Nemzeti Filharmonikusok ünnepi hangversenye várta. Sokakat csábított színházba az irodalmi humorfesztivál is, a rendre tíz–tizenkét kitűnő író felvonulató felolvasó estek ma már a Gyulai Várszínház egyik specialitásának számítanak. A gyerekeket a Békés Megyei Jókai Színház művészei által előadott *Május harmincötödike* szórakoztatta, elsősorban nekik szólt a Madzag Bábszínház és a Maszk Bábszínház és a Budapesti Utcaszínház előadása is. Nem csalódtak azok sem, akik legszívesebben az operett miatt mennek színházba: számukra Hídvégi Máté rendező-producer társulata Kálmán Imre *Cigányprimás* című darabját adta elő. Az imponálóan gazdag program mellett a szabadtéri színjátszás és a Várszínház múltjának legfontosabb mozzanatait felidéző tudományos emlékülés és egy jubileumi kiállítás jelezte, hogy az idei különleges évad a színház történetében.

A közönség honorálta a Várszínház erőfeszítéseit, az összesen 42 előadást és a hat fesztivált 25 000-en látták: ez azt jelenti, a színház 90 százalékos telítettséget ért el. Az évadzáró sajtótájékoztatón a színház igazgatója arról számolt be, hogy gazdaságilag is jó évet zártak. A siker az egyik oldalon tehát adott, vajon milyennek látszik a negyvenedik évad az új bemutatók alapján?

Az első bemutató, *A szarvassá változott fiú – kiáltás a titkok kapujából*, a Gyulai Várszínház, a Beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház és a Nemzeti Színház közös produkciójaként, Vidnyánszky Attila rendezésében került színpadra. Juhász Ferenc közel negyven éve írta meg az anyától való elszakadás, az elindító közösségből való visszafordíthatatlan kilépés nagy versét. „Fölröpült egy raj, egy nagy számú csapat..., megélték a kiválás, a metamorfózis kínjait, azt a próbát, melynek visszahúzó ereje a szülői ház,

a faluközösség makacs magzatburka, lendítője pedig a megváltozott társadalom elképzelt lehetősége...” – idézte fel később a vers élményanyagát a szerző. Vidnyánszky Attila most, amikor társulatával együtt – mint azt maga elmondta – eljutott a „hogyan tovább” kérdéséhez, Juhász Ferenc versében találta meg azt az alapanyagot, amely alkalmasnak látszott arra, hogy – általános érvénnyel – szembe nézzenek azzal, honnan is szakadnak ki, milyen világba érkeznek, s mit kell magukkal vinni, hogy el ne vesszenek. Míg Juhász poémájában egy folytathatatlan látott süllyedő világ és egy, első látásra, különösen ígéretesnek látszó új univerzum határát lépi át a fiú, addig Vidnyánszky-nál ez a határ tradíció és a modernitás között húzódik. A darab teljes egészében Juhász Ferenc versére épül, ám az eredeti szöveg több ponton kiegészül a rendező különböző forrásból vett betoldásaival.

Vidnyánszky Attila a bemutató előtt említette, hogy közel egy éve gyakorolják a szöveget. A ritkaságszámba menő gondos és aprólékos kidolgozottság az előadás minden mozzanatán meglátszott. A szöveg, a mozgás, a zene, a díszletek és jelmezek, a fények rendkívül pontos összehangolása sokrétegű, intenzív előadást teremtett. A szöveg elvileg az anya (*Töröcsik Mari*) és fiú (*Trill Zsolt*) párbeszédére és a kórus által mondott narrációra épül. Ám már maga a szöveg értelmezési tartománya is megdőbbszöröződik, ugyanis a kórus előmondja, máskor ismétli az anya és a fiú szövegét is. A különböző hanglejtésű ismétlések egyszer nyomatékosítanak, mélyítik a tragikumot, másszor épp azt mutatják meg, a fájdalom milyen könnyen fordul a megszokottság abszurdjába. A verbális szinthez szervesen épülő – vele egyenértékű – látvány (díszlet és jelmez *Belozub Alekszander*) erős metaforák sorozata. Az anya színpad szélén, a játék fősodrától távol és elszigetelten berendezett világa egy földkupac közepén áll, innen ragadja fel azt a rögöt, amivel elvesztett fiát ébreszti. A „történetet” el is játszó kórus tagjai a nyitó jelenetekben könyvekből összefűzött magas kotornuson járnak, kezükben is könyv. A furcsa kotornus egyszerre megemeli a könyvek távoli világába távozottakat, ugyanakkor el is veszi mozgásuk természetességét. A távolság, az idegenség tökéletes megjelenítése az a jelenetsor, amikor az apró, törekeny anya a megmagasított „embererdőben” fiát keresi. A szöveg, a látvány, a mozgás hatását a fények és a zene erősíti fel. Vidnyánszky Attila ezúttal is megmutatja, hogy a különböző színpadi elemek együtthatásában milyen erő van. Ha a szöveg, a mozdulat, a fény kevés, egy zenei részlettel „robbantja fel” a színpadot.

Az egész darab, de különösen az első rész oly gazdagon rétegzett, hogy a gesztusokban, mozdulatokban megjelenő gondolatok összességét egyszerre talán nem is lehet követni. Vagyis a rendező kinyitja az értelmezési mezőt, ki-ki választhat, és mehet az őt legjobban megragadó gesztusok irányába. Juhász Ferenc versének gondolati íve egyértelmű: a fiút kiröptíti közösségéből egy olyan erő, amely azt ígéri, hogy eljut a „mindenség toronycsücskébe”, ott állhat a titkok kapujában, s szarva hegye a csillagokkal játszhat. Bármilyen fájdalmas is a kiszakadás, mégis óriási ígéret és vonzerő a titkok kapujába eljutni. Vidnyánszky Attila ambivalensebb értelmezést ad, s az elválás fájdalmát még hangsúlyosabbá teszi. Miközben a kórus mondja a szöveget, anya és fia a szövegtől függetlenül, sőt azzal ellentétben egy külön drámát játszik el: a keresést, az üzenetet, a találkozást, a visszatérés lehetetlenségének tragédiáját. Az anya levágja fia lábáról az egyik könyvkotornust, de a másikat nem sikerül, a felemás szabadulás szinte nyomorékká teszi őt. Se itt, se ott nem lehet otthon. S hogy még egy töprengésre készítő gondolat társuljon a pillanathoz, az egyszerre megemelő és megbéklyózó könyvgólyalábtól való menekülés közben a fiú óvatos figyelmeztetéssel felfelé mutat. Vajon kitől kell tartani? Lassabb periódusok nélkül, hasonlóan sok szálból szőtt jelenetek pörögnek végig.

Juhász Ferenc szövegét két ponton bontja meg Vidnyánszky Attila: széles optikával megmutatja azt a közeget, ahonnan a fiú kiszakad, s azt a világot is, ami beszippantja. A kibocsátó közeg végtelenül archaikusnak tűnik, sem vonzerő, sem otthonosság nincs benne. Az idő változásától épp csak megérintett falu a mainál egy jó emberöltőnyivel korábbiaknak tűnik. Nem vonzóbb a modernitás tere sem, ez a világ a kontroll eltűnését, az élvezetek középpontba kerülését mutatja, de nincs mit tenni, a fiú – és a többiek is – megmerítkeztek a változás vizében, csak előre, a titkok kapuja felé vezet út. Az utolsó jelenetsor is rendkívül hatásos, a többször felhasznált kevés díszletelem – néhány palló és fémrúd – átalakul a titkok kapujához, a csillagokhoz vezető égi ösvénnyé. A teljesen sötét színpadon csak a fémrudakba illesztett pallótartó szarvak két oldalán lévő égők világítanak. Ezen, a többiek által tartott –mellesleg a szereplők éppen a falusi ruházatot viselik – magas, ingatag csillagúton végighaladva mondja el Trill Zsolt Juhász Ferenc versének utolsó sorait: „...anyám, édesanyám, nem mehetek vissza...” A magával ragadó jelenet közben a nézőnek óhatatlanul az jut eszébe, vajon hogy jön le onnan? Isten ne adja, lezuhan? A premieren egyszerűen odatámasztottak a „csillagösvényhez” egy hosszú fémlétrát, és Trill Zsolt lelépdelt. Ez a gesztus erős distanciát teremtett, azt sugallta, nincs olyan nagy tétje az egésznek. Az utolsó előadáson sötétbe borult a színpad, nem tudjuk, hogy lejt-e a fiú. Ez volt a jó megoldás – nyitva maradt a kérdés, hogy vajon az, aki közösségből kiszakadva eljutott a titkok kapujába, vajon onnan hova léphet. Én úgy hiszem, onnan csak lezuhanni lehet. Vidnyánszky Attila és társulata megrendítően eljátszotta az egyik legnagyobb tragédiát, az anyától, a közösségtől való elszakadás fájdalmát, de ennél van egy nagyságrenddel nagyobb tragédia, ez pedig az, ha valaki nem érti meg a szívből jövő hívó szót: „Gyere vissza édes fiam, ó gyere vissza, / A dolgoknak adj új elrendelést, / ... / Gyere vissza édes fiam, ó gyere vissza, / igazíts el mindent a lélekzeteddel.” Hogy milyen nagy tragédia az, ha valaki a maga és közössége viszonyát fatálisan félreértelmezve azt hiszi, hogy el kell – el szabad – szakadnia, azt legjobban a Juhász Ferenc és nem egy kortársa által átélt nagy „zuhanás” mutatja a legjobban.

Az előadás vonzerejét növelte, hogy a beregszászi színház és Törőcsik Mari most játszott együtt először. Nagyon sikeres találkozás volt, az Illyés Gyula Színház művészei a már megszokott összecsiszolt csapatmunkát nyújtották – *Trill Zsolt, Szűcs Nelli, Kátya Alikina* mellett lehetne sorolni a társulat szinte minden tagjának nevét –, *Törőcsik Mari* pedig a maga dramaturgiailag hangsúlyozott különállásával olykor egymaga jelentette meg a modernitás világának ellenpólusát.

Simonyi Imrét idéző előadások után az idén egy Márai-interpretációval tért vissza a Ladics-ház udvarára *Hehley László, Papp Zoltán* és *Horgas Eszter*. Az *Árkosi Árpád* irányítása alatt álló kis alkalmi társulat ezúttal is olyan darabot keresett, amely valahogyan kötődik az előző évadok bemutatóihoz. Némi töprengés után – Gedeon József javaslatára – a Simonyi Imre számára irányt és mértéket jelentő Márai Sándor szövegei között kezdtek keresgélni, s végül a választás a *Napló* 1984 és 1989 között íródott utolsó kötetére esett.

Az utolsó kötet különös darabja Márai naplófolyamának: úgy indul, mint a többi naplókönyv, a szerző széles látóterébe kerülő különböző irodalmi, politikai vagy éppen hétköznapi eseményekhez fűzi kommentárjait, amelyek az egy mondatos aforizmáktól a pompás miniesszéig futnak. Ám az utolsó években a naplójegyzetek tematikai gazdagsága fokozatosan eltűnik, és egyetlenegy téma nyomakodik előtérbe. A kilencvenedik évéhez közeledő író gondolatait a közelgő halállal való találkozás előkészületei töltik ki. A halál újra és újra megjelenik, sorra távoznak testvérei, átéli felesége hosszú betegségét,

a testi kínokat és a szeretett társ szellemének kihunyását. Majd következik nevelt fiának váratlan halála. „A magány körülöttem már olyan sűrű, mint a téli köd, tapintani lehet. A halálszag már a ruhákból is árad” – írta 1988 júniusában.

Az utolsó négy-öt év naplójegyzetei valóban színpadra állítható, katartikus erejű szöveget alkotnak. A közeli társak távozása, a fizikai és intellektuális gyengülés mellett egy kivételes szellem halállal való szembenézése jelenti az igazi drámát. Ahogy Márai Sándor nem adott alkalmat a kommunista rezsimnek arra, hogy megtörje, ahogy nem adott lehetőséget arra, hogy a Kádár-rendszer régi műveinek itthoni újradiadásával a „demokratizálódás” látszatát keltve nevével manipuláljon, éppen úgy meg akarta őrizni a maga szuverenitását a halállal szemben is. Ez volt a legnehezebb küzdelem, a kommunisták elől lehetett emigrálni, a hazai szírehangoknak könnyű volt ellenállni, a halállal szemben csak a méltóságot lehetett megőrizni. Márai erre tett kísérletet: egyebek mellett azzal, hogy nyolcvanhat éves korában vett egy pisztolyt, elment lőkiképzésre, s azután folyamatosan figyelte, mikor jön el a pillanat, amikor meg kell húznia a ravaszt. A kelletnél egy perccel sem korábban, de a fizikai és szellemi összeomlást sem bevárva.

Ez a naplórész kínálja magát egy monodráamához, ám az Árkosi Árpád vezette kis társulat – mint a korábbi Simonyi-szövegek előadásakor – három személyre szabott játékkeretet keresett. Papp Zoltán színész-dramaturg a naplóból összeállított egy válogatást, amely a szerző 85. születésnapja kapcsán tett bejegyzéssel indul, s a halála előtti utolsó leírt mondattal zárul. E szöveghez a napló gondolataihoz asszociálható Márai-verseket s versrészleteket fűztek.

A Ladics-ház polgári miliőt idéző udvara természetes díszletként szolgált. Helyey László pompásan szólaltatta s formálta meg Márait, egyszerre mutatta meg a szöveg intellektuális és érzelmi erejét. Horgas Eszter fuvolajátéka, színpadi mozgása a naplószövegekben erősen benne lévő, de oly nehezen megjeleníthető érzelmeket tette átélhetővé. A feleség, Lola szenvedéseit, hiányát, azt a különös kapcsolatot, amely közte és férje között halála után is megmaradt. A naplószöveg legmegrendítőbb részletei közé tartoznak azok a bejegyzések, amelyekben Márai arról, ír, hogy éjszaka megszólal a „hot line”, s felesége üzeneteit hozza gyorsan futó betűsorokban, régi pillanatokról, soha el nem mondott vallomásokról s mindenről, ami fontos. Ez lehet a memória tartaléka, de *lehet valami más* – írta a különös jelenségről. Ebből a „valami másból” mutatott meg nem is keveset Horgas Eszter. – Eleve kockázatot rejtett magában a napló és a versek összetársítása, hiszen a naplóban rejlő drámaiságot nehezen lehetne fokozni, a versek ugyanennek az életnek más dimenzióit nyithatták volna meg, de sajnos ezek a dimenziók nagyobbrészt rejtve maradtak. Míg Helyey László egy öregén is nagyformátumú, maga körül intellektuális tágasságot teremtő író formált meg, Papp Zoltán zaklatott hangú, „perlekedő” versmondása nyomán alig-alig lehetett ráismerni a tartózkodó, talán olykor modoros, elegáns kassai polgárra, aki mondandójának inkább adott nyomatékot szünettel, mint emelt hanggal. Lehet, hogy az előző évadok Simonyi-interpretációinak dramaturgiája élt tovább. Azok az előadások egyazon személy két énjének állandó konfrontációjára, a Helyey László által megformált művész és a Papp Zoltán által megjelenített esendő földi ember vitájára épültek. Itt nem kellett volna ellenpontoszni, inkább azt kellett volna megmutatni, hogy az utolsó nagy küzdelem dokumentumai, ugyanazon etikai és művészi minta szerint készültek, mint a korábbi versek.

A Várszínház emlékezetes előadásokat hozó Shakespeare-sorozata az idei évadban a Titus Adronicussal folytatódott. A darabválasztást akár meglepetésnek is tekinthetjük, hiszen nálunk ez a dráma ritkán kerül színpadra. Hogy a rendezők kerülnek a római

császárkor utolsó szakaszát felidéző tragédiát, csöppet sem meglepő: Shakespeare e korai színműve csak előlegezi a későbbi klasszikus drámákat. A Titus Andronicus tulajdonképpen egy horrorisztikus részletekben bővelkedő rémdráma; gyilkosságot bosszú követ, ami természetesen újabb megtorlást vált ki, egészen odáig, hogy a címszereplő Titus a Lady Macbeth előképének tekinthető gonosz császárnőnek gyermekei húsából főzött pástétomot talál föl. A szereplők motivációja egysíkú, a jellemek árnyalatlanok, jellemfejlődésnek nyomát sem találjuk.

Ha egy rendező mégis ezt a drámát választja, az minimum két dologra utal: a rendező magabiztos, meg van győződve arról, hogy az általa birtokolt szakmai eszköztár elég gazdag ahhoz, hogy ezt a nehezen játszható darabot élményt adó előadássá formálja. Másrészt a rendezőnek alighanem határozott aktuális mondanivalója van, hiszen a dramaturgiailag kevésbé kimunkált, nyers anyag több közvetlen lehetőséget ad mondandója előtérbe állítására. *Bocsárdi Lászlónak*, a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház rendezőjének minden oka megvan a magabiztosságra: a sepsiszentgyörgyi színház az ő vezetésével alakult át az elmúlt években friss szellemű színházi műhellyé. A világ élvonalába tartozó román színházi kultúra eszköztárát adaptáló Bocsárdi rendezései az elmúlt években komoly és folyamatos figyelmet váltottak ki a hazai színházi életben, s a magyar és román elismerések sem hiányoztak.

A mostani Titus Andronicus-előadás kereteit és irányát mindenekelőtt a játék színterének műfaji megkettőzése határozza meg. A történet elsődleges színtere a színpad, a játéktér fölött pedig egy nagy kivetítő függ. Az első részben a színpadi játék domináns, a kivetítőn látottak árnyalják, nyomatekösítják a színpadon történeteket. Például *Bartha József* díszletének középpontjában egy sírkamra áll, a kivetítő megmutatja a sírkamra belsejét, máskor egy arc, egy test közelijével egy gesztust hangsúlyoz, egy jellemet nyomatekösít. Ahogy a történet halad, a játék súlypontja fokozatosan elcsúszik a kivetítő felé. Az emberpástétom naturális elkészítését és elfogyasztásának hosszu, mai – húskombinátos – díszletek között felvett jelenetsorát csak a kivetítőn látjuk, azaz a történet a valóságból áttolódik a virtuális térbe, s a jelenbe. Párhuzamosan válunk résztvevőkből nézőkké: az első részben, ha valaki támogatást kért, hangsúlyosan a nézőtér felé fordulva mondta el rómaiaknak szánt szavait, a tragédiásorozat lezárulásaként Titus fiának koronázását a kivetítőn látjuk, hamisítatlan médiaeseményként.

A valóságos és virtuális világ, a jelen és a múlt elmosódó határát tapogató előadásnak az emberi szenvedélyek középpontba állítása adott lendületet. A gátat nem ismerő hatalomvágy, a szerelem, pontosabban a másik ember birtoklását célzó szenvedély, a józan ész szabályait felülíró bosszúvágy, az ok nélküli emberi aljasság bemutatásra egyaránt alkalmat teremtett a Titus Andronicus. A jól összehangolt mozgás – *Liviu Matei* –, a zene – *Könczei Árpád* – s a jó színészi játék hatásos jeleneteket teremtett. *Blaskó Péter* remekül formálta meg a hazájának élő, az együgyűség jóhiszemű és becsületes Titust, aki az elszenvedett sérelmek hatására válik örülten agyafúrt gyilkossá. *Alföldi Róbert* széles, ugyanakkor a hatalom technikáit precízen alkalmazó Saturninus császára ugyancsak maradandó alakítás, éppen úgy, mint *Szorcsik Kriszta* császárnéja. *Pálffy Tibor* az ösgonoszt megtestesítő intrikus Aaronként az előadás egyik kulcsfigurája.

Bocsárdi László sok-sok ötlettel, helyenként – színészeinek és segítőinek köszönhetően – briliáns technikával állította színpadra a darabot; az előadás megmutatta, hogy van víziója a világról s ezt érdekesen meg is tudja mutatni. Gondolatmenete nem zárt, az előadás más nézője e sorok írójának vázlatos interpretációjától lényegesen eltérő értelmezését adhatja a darabnak, kivált, ha az előadásban végig jelen lévő abszurd elemek

kerülnek a középpontba – s mégis azt kell mondanunk, a sok ötlet, hatásos részelem nem állt össze olyan erejű egészé, aminek hatása alól a nézők többsége nem tud szabadulni. Ennek ellenére a Várszínház saját bemutatói közül alighanem ez az előadás váltja ki a legnagyobb szakmai figyelmet.

Tulajdonképpen a saját bemutatók közé sorolhatjuk az irodalmi estet is. Három évvel ezelőtt a korábban lírafesztivál néven futó sorozat új kereteket kapott. A színház a *Békés Megyei Könyvtárral* és a *Bárka* című folyóirattal összefogva kibővítette a rendezvényt. Az új forgatókönyv szerint az előadás napján a megyei könyvtár az esti irodalmi produkció tematikájához kapcsolódó, egész napos tudományos konferenciát rendez, a Bárka pedig teljes terjedelmében megjelenteti a konferencia és a színházi est anyagát. Az idén a humor állott a középpontban: a megyei könyvtár *A humor szerepe a magyar irodalomban* címen rendezett tudományos ülést. A hét kitűnő előadó – *Köszeghy Péter, Szilágyi Márton, Fábri Anna, Balogh Tamás, Tarján Tamás, Németh Zoltán, Sántha Attila* – a téma adta lehetőségeket alaposan kiaknázva megmutatta a népes hallgatóságnak, hogy egy-egy, az irodalomtudomány kritériumainak mindenben megfelelő előadás mennyire szellemes és szórakoztató lehet.

Este került sor a Várszínházban az irodalmi humor fesztiválra. Az idén *Buda Ferenc, Cserna-Szabó András, Garaczi László, Grecsó Krisztián, Grendel Lajos, Hazai Attila, Hizsniai Zoltán, Kiss László, Parti Nagy Lajos, Podmaniczky Szilárd, Temesi Ferenc és Varró Dániel* kapott meghívást. A névsor azt sejteti, hogy az est szerkesztője és a konferencia házigazdája, *Elek Tibor* igen gondosan mérlegelt a szereplők kiválasztásakor. Úgy állította össze a humor iránt fogékony írók és költők névsorát, hogy a jelenlévők a rendkívül sokszínű magyar irodalom minél több ágát képviseljék. S elmondhatjuk, hogy a Várszínház irodalmi produkcióinak egyik különlegessége éppen az, hogy olyan írókat is leültet egymás mellé, akik szinte sohasem szerepelnek együtt. Az est hangulatát két dolog különösen megemelte: mindenkinek még nem publikált, lehetőleg erre az alkalomra írott művel kellett szerepelnie, s az írásokat maguk a szerzők olvasták fel. Ez a szituáció önmagában megteremtette azt a nem kellemetlenül erős, de a produkciónak mégis javára váló feszültséget, amely az írói, költői versenyeket jellemzi. Hisz a publikum értő reagálásaival azonnal jelezte, hogy egy-egy felolvasott szöveg mennyit is ér ezen az estén.

Hallhattunk publicisztikus humort (Temesi Ferenc), ironikus múltidézt (Grendel Lajos), az ötvenéves Parti Nagy Lajost köszöntő intellektuális játékot. Az ünnepelt által írt mesterszonetthez Hizsniai Zoltán írt egy szonettkoszorú töredéket (szonettkosz). Varró Dániel a Boci, boci, tarkára írott új paródiáiból mondott el néhány remek darabot. Nagy sikert aratott Grecsó Krisztián, akinek biztos kézzel formált mai történetei mögül mindenki által ismert nagy mítoszok körvonalai sejlettek fel. Jó fogadtatásra talált Kiss László szövege is. A produkciót a remek előadó Podmaniczky Szilárd zárta, frenetikus hatást kiváltó abszurdjából megtudhattuk, hogy a szupermarket üvegviszaváltójában hogyan is kell, a kiírt utasításnak megfelelően, az üveget fenékkal a gépbe helyezni. Az egymást követő felolvasások egységes keretének megteremtéséről az írókat bemutató Tarján Tamás gondoskodott, *Binder Károly* pedig a felolvasott szövegek hangulatához idomuló virtuóz zongorajátékával emelte meg az estet. Az illeszkedést jellemzi, hogy volt olyan szöveg, amely alatt végig szólt a zongora.

Az elhangzottak kapcsán töprengeni kellene sok-sok kérdésről: például, hogy ha valaki „nagyon előadja” írását, vajon az azért van-e, mert nem bízik eléggé szövegének erejében; megérne egy gondolatfutatot az a felvetés is, hogy a populáris és az irodalmi nyelv között van-e még egyáltalán választóvonal. A résztvevők és a közönség reakcióiból arra

lehet következtetni, hogy a Gyulai Várszínház műsorának összeállítói jó érzékkel rátaláltak az irodalmi kánon egyik jelenlegi mozgásirányára, s bizonyára a nyári kettős rendezvény is hatást gyakorol erre a mozgásra. A sorjázó kérdésekre lesz alkalom visszatérni, mert szerencsére a remek produkció nem egy estére, s nem csak az éppen ott lévő nézőknek szólt, lapunk mostani számában közli a tudományos ülés anyagát és az irodalmi humor fesztiválon elhangzott valamennyi szöveget.

Egy-egy bemutató megítélése – az interpretálók ízlésének, világlátásának különbözősége folytán – nagyon sokféle lehet. A tartalmat érintő kritika amúgy is a diskurzus egyik válfaja, s egy friss, aktuális előadásnak mi más volna a célja: élményt adni, töprengésre késztetni. S ha az egyes előadások elő is hívnak gondolkodást serkentő kritikai megjegyzéseket, a Várszínház idei évadját csak elismerés illeti. A gazdag, kiemelkedő produkciókat is szép számmal adó program méltó volt a negyvenedik évfordulóhoz. S a jubileumi év alkalmából örömmel regisztrálhatjuk, hogy a Gyulai Várszínház az elmúlt esztendőben friss műsorstruktúrát teremtett, megkopott tekintélyét visszaszerezte, sőt növelte. A színház vezetése olyan, a közönség körében népszerű intézményt épített fel, amely Gyulát – Békés megyét – felrajzolja a magas kultúra országos térképére. Ennél többet vidékünkön egy kulturális intézmény aligha tehet.

A nagy verseny (1919, vegyes technika, papír; 220×300 mm; jelzés jobbra lent: Mazán L. 919; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 69.11.)

Szilágyi András

Népi reáliák békéstáji pomádéja

A romantikus népelet groteszk szemlélete

Mazán László képzőművészetében*

Eltűnt képzőművészet nincs, csak megtalált. S ha felfedezünk addig nem ismert műveket, a megkövült hagyományt „lepattintani” nem kis szellemi izgalmat jelent. A képzőművészet mélyén rejlő tartalmak feltárásához és az értelmezés műveléséhez óhatatlanul szükségünk van az előttünk némán, mozdulatlanul álló művek „mozgásba hozására”, sajátos életre keltésére. Hiszen tudjuk – az elmúlt korok műbe foglalt létét, az alkotásokat felépítő ecsetvonások összességét valamikor élő, eleven emberi kéz vitte fel a vászonra. Ebbéli értelmezési törekvésünk esendő, de nem minden remény nélkül való. S bár az esztétikai mineműségű vizuális nyelvi kifejezésnek szükségszerűen vannak megfeythetetlen mozzanatai, mégis meg kell próbálkoznunk a fogalmi szintű elemzéssel.

Különösen akkor, amikor egy olyan grafikus és festő alkotótevékenységének jellemzésével próbálkozunk, aki szakmai vonatkozásban kevésbé volt ismert, viszont ismeret oktató tanár, remek pedagógus volt. Ebből kiindulva célunk is elsősorban az lehet, hogy egy, valamikor itt élt, Békés megye szellemi közegében alkotó ember munkásságát elemző módon újraértelmezzük. Pontosabban, lefejtjük és újrakonstruáljuk az idő által elfedett vizuális rétegeket. Mindezen túlmenően a legtöbb, ha művészi szándékát intuitív módon meg (is) érezzük.

A XVIII. században a szlovákok által újra betelepített Békéscsaba, Európa legnagyobb falujának nevezett település volt. Félféudális életviszonyai, szokásrendszere, sajátosan megőrizte azokat a hétköznapi életben meglévő ellentmondásokat, amelyek lehetőséget kínáltak a képi kifejezésre. *Mazán László* jóindulatú kritikával szemlélte a helyi élet szereplőit, a hely szelleméből következő satirikus jeleneteket. Persze ez a látásmód még a patetikus szemlélet idealizmusában fogant, de *Mazán László* tartalmilag ironikusan viszonyult e hagyományhoz. Ehhez kapcsolódik, hogy a nemzeti romantika nálunk „túlrett” kifejezési formává vált. A XIX. század második felében, a népkultusz feltűnő sajátossága volt, hogy szemléletileg nem a parasztember verejtékes munkáját és nehéz életkörülményeit tükrözte, hanem az idill örömteljes és gond nélküli vasárnapi világát. A csikósok, gulyások, juhászok, pásztorok, halászok egzotikusnak beállított és megkomponált élete, a civilizáció által nem érintett, romlatlan tisztaságot sugározta. Az alföldi tanyák világa és e végtelen rónák szabad vándorai, a békési tanyavilágban is gyakran portyázó *Rózsa Sándor* valóságos legendává nőttek a nép szemében. A magyar(os) viselet egy független nemzet szabadságvágyát testesítette meg a néptudatban. A két világháború között Békéscsaba alig urbanizálódott, mezővárosi település volt, területi, közigazgatási, gazdasági és kulturális központi szerepet akkor még nem, csupán 1952 óta tölt be. Ugyanakkor a szlovák, német, román, bolgár etnikum természetes egymás mellett élése sajátos kulturális kölcsönhatást hozott létre, számos olyan különleges élethelyzetet teremtve a mindennapokban, amelynek feloldására a komikum, a paródia, a karikatúra,

* Mazán László bemutatott munkáinak illusztrációs nyersanyagaként a Munkácsy Mihály Múzeum által kiadott képeslapok szolgáltak. Fotó: Váradi Zoltán

és nem utolsósorban a groteszk igen alkalmas műfajnak tűnt. Mosolyt kelt és kigúnyolja a viselkedésbeli, erkölcsi fogyatékosságokat. Ebből következően, szükségszerűen közösségi, illetve a társas élethez kötött jelenség. *Henri Bergson* a nevetésről írt filozófiai esszéjében valósággal a társas élet kívánságává teszi a mosolyt.

Ebbéli „mosoly” *Mazán László* mindennapi szükséglete volt. *Mazán László* Békéscsabán született, édesapja Mazán János evangélikus tanító, édesanyja Szolár Terézia. Szülőháza ma is áll a Tessedik és Vozárik utca sarkán. A négy elemi elvégzése után szülei az Evangélikus Gimnáziumba írták be 1909-ben, ahol 1917-ben önként frontra jelentkezésként gyorsított érettségit tett. Az I. világháború alatt az olasz frontra vezényelték, ahol egész életét befolyásoló élmények érték. Erről tanúskodnak visszaemlékezései, amelyekben igen szemléletesen írja le a katonai élet megpróbáltatásainak végeláthatatlan sorát. Hazatérése után, az első békeévben, 1920-ban jelentkezik a képzőművészeti főiskola rajztanár szakára. A főiskola elvégzése után, 1925-ben lett a Rudolf Főgimnázium tanára. Szerette a szülővárosában élő embereket. A trianoni békediktátum után a határszéli Békéscsaba, a mesterségek szerinti különböző kultúrák együttélésének színterévé vált. A múlt század harmincas-negyvenes éveiben a város központjában lévő Hunyadi téri piac e vegyes kulturális közeg tanulmányozására lehetőséget adó központ, egyben valóságos antropológiai terep volt. *Mazán László* számára is ez a hely teremtett lehetőséget az itt élő karakterek tanulmányozására. Még 1924-ben illusztrálta *Gyóni Géza* Cézár, én nem megyek címmel kiadott kötetét, majd karikatúristiként vált ismertté szűkebb pátriájában, a kor kívánalma szerinti kirakati plakátok és újságrajzok révén.

Mazán László az Evangélikus Rudolf Reálgimnáziumban, rajz és alaktan tantárgy keretében látáskultúrát és a képzőművészeti kifejezés mesterségét tanította. Az egyéni képességekre alapozva generációk sorával ismertette meg a vizuális nyelv alapismereteit. A teljesség igénye nélkül: *Gulyás Dénes, Jakuba János, Lipták Pál, Máthé Gyula, Mester András, Cs. Pataj Mihály, Schéner Mihály festőművészek, Buzás Árpád, Janáki Viktor, Müller Ilona, Schaffer Judit iparművészek és Mányoki László építész.*

A rajztanári munka mellett végezte alkotótevékenységét. Tényleges szakmai tevékenysége lényegi sajátosságait *Vágréti János* festőművész emlékezete is jól jellemzi: „*Mazán László által vászonra festett emberek mindegyikét személyesen ismerte, s az egyes karakterekre jellemző történetek egész sorát képes volt róluk elmesélni. Ugyanakkor, olyan kedvelt és szeretett pedagógus volt a városban, hogy „egyedül” még hazamenni sem tudott – mindig érdeklődő diákok kísérték!*”

Ehhez kapcsolódóan *Schéner Mihály* Kossuth- és Munkácsy-díjas képzőművész alma materi emlékezésében kiemeli, hogy a tanár úr mindennapi nyelvi leleményeiben (a rá jellemző módon) „*keverte a magyar és a csabai szlovák nyelvjárásban továbbélő kifejezéseket, a sajátos tótot.*” Értelmezésemben ezen alkotás-lélektani attitűd válik meghatározóvá művészetében olyképpen, hogy a népi képi-humor groteszk megjelenítését a vidéki polgári kultúra szemszögéből nézve közelítette meg. Ebből a kitekintésből, ebből a tá-

Csabai parasztok (1930 körül, olaj, vászon; 123×185 cm; jelzés jobbra lent: Mazán László; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 69.9.)

Kalapvásár (1941, tempera, vászon; 120,2×168,5 cm; jelzés jobbra lent: Mazán László 1941.; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.48.1.)

volságtartó horizontból – a saját közvetlen környezetében megfigyelt emberi hibák elé – képes volt úgy torzító tükröt tartani, hogy mindvégig az emberi szeretet, a jobbító szándék motiválta. Sajátos átjárás volt ez a nyelvjárásokra (is) épülő magyar és tót keverésű verbális humor és a képi ábrázolás között. Kezdetben grafikai lapjain, kirakatplakátokon, karikatúráin majd táblaképein is ezt az alkotómódszert fejlesztette tovább. A szóviccek, anekdoták és a rendhagyó képi sajátosságok egymást átható kölcsönhatása biztosította az alkotói készenlét alapját, amelynek érzelmi és értelmi telítettségéből születtek meg a művek. Az étellel való eleven kapcsolat az, ami a magától

értetődő bizalmat megteremti e táblák esetében.

Mazán László nevét hiába keressük, nem találhatjuk meg a képzőművészeti lexikonok lapjain. Bár a hajdani tanítványok *Schéner Mihály, Cs. Pataj Mihály, Gulyás Dénes* megemlékezései bevilágítottak a múlt homályába, mégis elengedhetetlenül szükséges a mindenkori jelenből az értelmezést újra elvégezni. Nem csak azért, mert *Mazán László* festészete még az érdeklődők előtt is ismeretlen, nem is csupán azért, mert a korabeli nagybányai, szolnoki, kecskeméti, vásárhelyi képzőművészeti csoportosulásoktól elkülönülten, elszigetelten alkotott, hanem mert eddig meglévő műveinek alaposabb feldolgozása mindeddig nem történt meg. Művészete annak ellenére feldolgozatlan, hogy több műve – *Mokos József* értékmegőrző tevékenységének köszönhetően – a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban található és megtekinthető.

Nem feledhető, hogy ennek a festészetnek nemcsak nézői, hanem itt élő örökösei is vagyunk, hisz ez a fajta vizuális kultúra történetileg is meghatározott. Ekképp a műértelmezés is csak a forrásokhoz, az eredethez való visszatérés révén lehet eredményes.

Mazán László művészetében egy romantikus népmesei hangulatot idéző vizuális világ tárul elénk, amiben az erőteljes érzelmi megnyilvánulások jellegadó jelenetézése figyelhető meg. A vizuális hagyomány kontextusában egyrészt a XIX. század végi népszínművek anekdotázó képi továbbélése, másrészt az országos terjesztésű polgári élclapok (*Borsszem Jankó, Bolond Istók*) karikatúráinak ironikus szemlélete érvényesül alkotásaiiban.

Vizuális szellemterét az a tótkomlói születésű *Jankó János* látásmódja szocializálta, aki humoros életképeiben a német és osztrák karikatúra-hagyomány folytatója volt, s aki népszerűségét a korabeli lapoknak készített, mintegy hetvenezer (!) rajzzal alapozta meg. A századforduló után, a következő nemzedék tovább élte a humoros rajz (*Vasárnapi Újság*), a szatirikus rajz (*A hét*), a torzító karikatúra (*Az Új Idő*) műfaját.

Persze ez utóbbi megjelenítés eszközrendszere nem mechanikus átvétellel történt *Mazán László* művészetében, hanem a helyi szokások sajátosságainak, azaz az általánostól eltérőnek, kiemelésével, amit a népelettel kapcsolatos romantikus elképzelések groteszk megközelítéseként határoznék meg. Az életművét közvetlenül befolyásoló mesterek közül *Malonyay Dezső* A magyar nép művészete című könyvsorozatát illusztráló *Edvi Illés Aladár* (1870–1958) természetben fürdő népi naturalizmusa, valamint *Aba*

Novák Vilmos (1894–1941) falusi életképeinek (ellentétekre komponált) dinamikus formaképzése is kimutatható.

A szemléletét közvetett úton befolyásoló mester *Pólya Tibor* volt, akinek festészete a faluközösség különböző embertípusainak jellemzésére épült. *Mazán László* a képi hatás elemeit – az ellentétekben való gondolkodás lehetőségére alapozva – a helyi jellegen is túlmutató vizuális szintre tudta emelni. Mindez azért figyelemreméltó, mert a főiskolán őt 1920–1925 között irányító mesterek sem kívánták változtatni

ezen a már korán kialakult, személyisége alapkarakterét meghatározó alkotószemléleten. *Réti István* (1872–1945) sajátos alkonyi képeinek plein air természetközelsége, szürkés-ködös fényatmoszférájú emberábrázolásai meg sem érintették festészetét. *Rudnay Gyula* (1878–1965) romantikus történelmi szemléletű, narratív ábrázolásai viszont még fogékonyabbá tették a népi romantikus világ helyi különösségei iránt, de mindvégig a karikatúrisztikus szemléleti jelleg megtartása mellett végezte alkotótevékenységét. Előbbiekben kívül kimutatható még a korabeli főiskolai rajztanítás akadémikus, de személyes tehető pedagógiai módszertanának hatása is, amit leginkább saját tanítási gyakorlatában igyekezett alkalmazni, biztosítva ezzel a helyi értékrendből fakadó művészeti ízlés szemléleti továbbélését. Ebbéli gyakorlata a rajzoktatás teljes reformját szolgálta, a Nagybányai Iskola vizuális szemléletét az elemi iskolától a felsőoktatásig tanmenetben foglalta össze. Mindez közvetett módon befolyásolta a pontosan végiggondolt lépték- és arányrendszerben kidolgozott kompozíciók grafikai, festészeti megjelenítését is. Egy múlt századi paradigma rendszerében állva mégis a valóság alapos „rajzkontúros” ismerete az, ami lehetővé tette számára a képzelőerő szárnyalását, amiből az is következett, hogy a mesterség alapos birtoklása feltételezte nála az emberi természet pszichológiai, lélektani ismeretét is. A művészet valójában akkor létezik, ha nem a valóság törvényszerűségeiben, hanem a képzelet formájában, pontosabban a képzelőerő és az ész szabad játékában keresi meg a szokatlannak vélt, de általánosan az emberre vonatkoztatható törvényszerűségeket. *Mazán László* műveiből már-már analitikusan levezethető a népi romantika szecessziós ornamentikára alapozott formaképzése. Vizuális szellemterében a szatirizáló hajlam, a groteszk látásmód stilizáltan érvényesíti a valóságot. Alapos szakmai tudás és tudatosan vállalt anakronizmus jellemzi műveit. Ezért néhány kortárs festőművész „alkalmi” festőnek tekintette. Anakronisztikus, hiszen az alkalmazott formanyelv romantikus ornamentikája nem felelt meg a képzőművészet európai áramlatainak, de a rá jellemző groteszk szemlélet mégis képes volt frissen tartani, sajátos vitalitással általános dimenziókat megnyitni a kifejezés számára. Megfigyelhető, hogy kompozíciói minden telítettségük ellenére, mennyire lendületesen szerveződnek, s vonalai milyen játékosak, hajlékonyak. Éppen a rajzi értelemben artikulált fogalmak elbeszélő pontossága teremtette meg műveiben a karakterek képes beszédét. Ennek a kifejezésnek a forrása a népi historikus életkép-szemléletből eredeztethető, amit a rá jellemző temperamentum-jegyek differenciáltan színeznék. Az ábrázolt karakterek életkép-mozgásai, az atmoszféra a békési élethez köthető, de mégis túlmutat önmagán. E groteszk ábrázolások a *Garay*

A vaskereszt története (1942, tempera, vásznon; 118,5×200,3 cm; jelzés balra lent: Mazán László; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.49.1.)

Disznótör (1944, vegyes technika, papír;
304×430 mm; jelzés balra lent: Mazán L.;
Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 88.53.1.)

János által elbeszéli világ továbbélését osztorozzák, nevetésben és olykor kacagásban feloldva, de nem elsősorban a hatalmi viszonyok érzékeltetésével, nem a szegénység, a nyomorúság kihangsúlyozásával, hanem a hétköznapi szokások és magatartásformák ironikus életvilágát kritizálva. A templomból hazatérő anyókák és apókák vonulása, hónuk alatt a híres rézveretes énekeskönyvet, a *Tranoscinst*¹ szorongatva. *A csabai parasztok* című képen, a rangjukat és méltóságukat viseletben és testtartásban is kifejező típusok sorakoznak. A háttérben falusi házak, s a tárgyi világ stilizált formái tűnnek elő, míg az előtérben a különböző originális embertípusok láthatók.

Amíg a kép arányaihoz képest a figurák a háttérben egyre kisebbek és tömegesedettebbek, addig az előtérben csupa egyénien jellemzett karakter fiziognómiája és mozdulatgyűjteménye figyelhető meg. Nem véletlen a fabulák, a közmondások lényegszerű egyszerűsége, amire önkéntelenül asszociálunk, s nem véletlenül állította példának maga elé *Mazán László id. Pieter Brueghel* festészetét, hiszen az archetípusok különösségei a népi életformákban tovább élnek. Hangsúlyozottak a kompozíciókban a népviselet jellegzetes helyi darabjai (aránytalan nagy csizma, bő nadrág, díszes mellény), amelyeket részletező gazdagsággal ábrázol. *Mazán László* rajzolt és olajjal festett életkép-színjátékának szereplői egy historikus, de ironikus életérzés megjelenítését szolgálják (*Planétahúzó*). Éppen ez az, ami frissen tartja a műveket, és nem engedi beleszűzni a fülledt zsánerjelenetek hamis illúziójába (*A vaskereszt története*, 1942). Az illusztratív karikatúrán túllépő groteszk szemlélete nemcsak a történelmi képekben, hanem sokalakos, falusi jelenetet ábrázoló műveiben is tetten érhető (*Kalapvásár*, 1941). *Mazán László* a falusi élet jellegadó és különös jeleneteit szellemíti át, minden rejtett és álszent magatartásformának játékosan hadat üzenve. A disznótör mindenkit megmozgató eseménye inkább hasonlít egy nevetető színjátékhoz, mint egy nehéz fizikai művelethez (*Disznótör*, 1944). Nevető és nevetető egy személyben. Régi és új szellemi magatartás figyelhető meg esetében. Régi a népies adomák, sejtetések, célzások, a karikatúrát meghaladó műfaji közelítésben, újszerű viszont a népélet mítoszaiból átemelt ironikus szemlélet (*Vendégvárás*), valamint a könnyed, ellenpontoszó humor eszközeinek mindvégig való megtartása. *Mazán László* alkotásait elsősorban barátainak mutatta meg, nem volt rendszeres kiállító. 1936-ban *Kerekes György* pedagógus-festővel együtt a Munkácsy Mihály Múzeumban állított ki, amikor *gróf Eszterházy Móricz* egy teljes kollekciót vásárolt tőle magángyűjteménye számára. 1938-ban mintegy hatvan akvarellt és grafikát mutatott be *Karikatúrák a mindennapi életből* címmel. Néhány alkalommal a harmincas években – *Edvi Illés Aladár* biztatására – részt vett műveivel a Nemzeti Szalon tematikus kiállításain is, ahol 1939-ben *Halmos Izidor-díjban* részesült a *Falusi torreadorok*” (*Disznótör*) címmel festett kompozíció. Ebbéli siker eredményeképpen került négy műve a bécsi Eszterházy-gyűjteménybe, majd egy másik kiállítás után két alkotása a debreceni Déri Múzeumba.

¹ Préselt és roncsolt rézveretekkel díszített, bőrrel vagy bársonnyal bevont keménypapír kötésű evangélikus énekeskönyv (A szerk.).

Az országos tekintéllyel bíró Képzőművészeti Társulat 1940-ben választja tagjai sorába, minek következtében szakmai szinten is visszaigazolást nyer képzőművész státusza. A külső megerősítés hatására még következetesebben valósítja meg alkotói programját, s a II. világháború időszakában is folyamatosan alkot. Ekkor születtek legjelentősebb alkotásai. A VII. Nemzetközi Képzőművészeti Kiállításon *Lóvásár* című műve kiemelt méltatásban részesült a Budapesti Hírlap hasábjain. 1944-ben az orosz katonai alakulat bevonulása elől nyugatra menekült feleségével együtt. A háború után hazatérve, a művészeti élet helyi bénultságán szakmai intelligenciával még túl tudott lépni, de az 1949-ben megalakuló Magyar Képző- és Iparművészeti Szövetség helyi munkájában – gyógyíthatatlan betegsége miatt – már nem vehetett részt. Rövid szenvedés után 1949. május 16-án hunyt el Budapesten. Sírja a békéscsabai vasúti temetőben található.

Végezetül megállapítható, *Mazán László* alkotó képzeletének rajzolt és festett figurái, groteszk karakterei félreérthetetlenül újrafogalmazzák a népi humor ősrétegeit a békési életvilág társadalmi valóságából merítve. Az eltelt idő némasága mégsem lehet oka annak, hogy egy későbbi kor felejtése betemesse művészetét. A 2002-ben megrendezett kamaratárlat csupán érzékeltette, hogy egy „kismester” feldolgozatlan életműve milyen organikusan épült be a békési régió festészetének vizuális szellemterébe, de az itt élő humán értelmiség szellemi-etikai feladata ápolni e kiemelt fontosságú hagyatékot². *Mazán László* groteszk, szatirikus rajzain és képein – az általa élt kor elrajzolásában – nemcsak bemutatni tudta a népi élet ünnepi „viseletes” életmódját, hanem játékosan „színezte” is e pomádés viselet alól „előtüremkedő” emberi karakterek lélekrajzát.

² A kiállítás a Békéscsabai Evangélikus Gimnáziumban 2002. november 6–10-ig volt látható.

Boldog húsvéti ünnepeket! Nem tudok én neked csak virágot adni! (1920, vegyes technika, papír; 300×220 mm; jelzés jobbra lent: Mazán 920; Munkácsy Mihály Múzeum, ltsz.: 69.15.)

E számunk szerzői

Balogh Tamás (Gyoma, 1975) – Szeged
 Buda Ferenc (Debrecen, 1936) – Tiszakécske
 Cserna-Szabó András (Szentés, 1974) – Vác
 Erdész Ádám (Mezőberény, 1956) – Gyula
 Fábri Anna (Kaposvár, 1945) – Budapest
 Garaczi László (Budapest, 1956) – Budapest
 Grecsó Krisztián (Szegvár, 1976) – Békéscsaba
 Grendel Lajos (Léva, 1948) – Pozsony
 Hazai Attila (Budapest, 1967) – Budapest
 Hiznyai Zoltán (Rimaszombat, 1953) – Pozsony
 Kiss László (Gyula, 1976) – Gyula
 Kőszeghy Péter (Budapest, 1951) – Budapest
 Németh Zoltán (Érsekújvár, 1970) – Ipolybalog
 Parti Nagy Lajos (Szekszárd, 1953) – Budapest
 Podmaniczky Szilárd (Cegléd, 1963) – Szeged
 Sántha Attila (Kézdivásárhely, 1968) – Kolozsvár
 Szilágyi András (Békéscsaba, 1954) – Békéscsaba
 Szilágyi Márton (Gyula, 1965) – Budapest
 Tarján Tamás (Budapest, 1949) – Budapest
 Temesi Ferenc (Szeged, 1949) – Budapest
 Varró Dániel (Budapest, 1977) – Budapest

Bárka 2003/5.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.
 Telefon és fax: 66/454-354/106. E-mail cím: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztőségi fogadóórak: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,
 Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),
 †Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*Kéziratokat nem őrzünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.
 Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.*

Az előző számunk tartalmából

Nagy Gáspár, Gergely Ágnes, Tandori Dezső, Balázs Imre József, Jenei Gyula, Vörös István, Both Balázs, Mizser Attila, Nagy Mihály Tibor, Lackfi János, Buda Ferenc versei

Podmaniczky Szilárd, Balogh Tamás, Poós Zoltán, Grendel Lajos prózái

Elek Tibor beszélgetése Buda Ferencsel

Császtvay Tünde, Benyovszky Krisztián, Héja Julianna Erika, Fábri Anna tanulmánya

Banner Zoltán Fajó János művészetéről

Kritikák Grendel Lajos, Nagy Gáspár, Szirák Péter, Görömbei András, Jenei Gyula, Héja Julianna Erika kötetéről

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsse ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény:

Thuróczy Katalin

A Gyulai Várszínház „Sík-korszaka” (1973–94)

Sík Ferenc Békéscsabán született 1931-ben, itt is érettségizett A háború után Fėja Géza lett a könyvtár vezetője, ő adta először kezébe a nevesebb magyar szerzők műveit. Gimnáziumi osztályfőnöke Rábai Miklós – a Magyar Állami Népiegyüttes későbbi vezetője – hatására kezdett táncolni, és lett tagja a neves táncegyüttesnek. Ebben az időben ismerkedett meg Kodály Zoltánnal, akinek szellemi hatása végigkíséri életén. Elvégzi az ELTE BTK magyar-történelem-francia szakát, majd 1963-ra a Színművészeti Főiskolát is, ahol Nádasy Kálmán tanítványa, 1963–65-ig Egerben rendez, 1965–82-ig a Pécsi Nemzeti Színházban rendező, később főrendező. Szoros alkotói kapcsolatba kerül Illyés Gyulával, és innen már egyenes út vezet a neves magyar írókig, Sütő Andrásig, Székely Jánosig. 1973-tól a Gyulai Várszínház művészeti vezetője, 1982-től a budapesti Nemzeti Színház rendezője, 1991-től főrendezője. Munkáját 1970-ben Jászai-díjjal ismerik el, 1975-ben érdemes, 1985-ben kiváló művész, 1988-ban A Magyar Művészetért Díj-at, 1994-ben életműéért Kossuth-díjat kap. 1995-ben hal meg váratlanul.

1988. Új Tükör (Csáki Judit: *Negyedszázad* – interjú Sík Ferencsel)

„Ráment az életem a magyar drámára... de hát én ragaszkodtam a magyar drámához. Néhányszor „igazoltam”, de mindenkor keservesen. Szívós küzdelmet folytattam azért, hogy a magyar színház is létrehozza azt, ami az elmúlt időszakban szerintem elengedhetetlen feladata volt. Azt, amit a filmeseknél ugyanez a nemzedék csoportba verődve vagy egyenként megcsinált: jelenünket és múltunkat sikerrel emelte be a kultúrába. A prózaírók érintett generációja is teljesítette ezt a hivatását - a színház, pontosabban benne az én nemzedékem nem.

– A magyar színházi kultúra kiemelkedő értékei csak nagyon ritkán épültek be a magyar kultúra szellemiségébe; és nem forrtak össze azzal... a küldetészerűen vállalt, fontosnak tartott magyar drámákból sokszor gyenge előadások születtek – nemegyszer az én közreműködésemmel –; a kiemelkedő színházi produkciók, esztétikai felsőfokok viszont nem azokból a művekből jöttek létre, amelyek nekünk és rólunk szólnak.

– Nem tudom mért van ez így, csak azt tudom, hogy valami végleg elmaradt a magyar színházban. A mi nemzedékünk... nem végezte el ezt a hivatását... ennek a bizonyos esélynek - nevezhetjük színházművészeti küldetésnek is – a kihagyása azért fáj, mert időközben a helyzet más lett, s a kihívások is változtak. Az az esély tehát végleg elveszett.

– Gyulán sem valósult meg, kár lenne áltatni magunkat. De ott legalább markánsan látszik a küzdelem, s én állandóan felelni próbáltam a kihívásra – persze az utókor ezt aligha fogja értékelni...

– ...Az én szerepem: a váltóórré. Segíteni, hogy simán menjen a vonat, megakadályozni a kisiklást, a vakvágányt... Én szépen, folyamatosan szeretném; megőrizni az eredményt, a bukások tanulságait, megtartani a használhatót és kidobni, ami nem kell...

...a számok tükrében: 1973 és 94 között a Gyulai Várszínház 82 darabot mutatott – be és ebbe nem számoltam bele a gyerek-előadásokat, operákat, kisebb nagyobb versműsorokat, hangversenyeket, csupán a szó klasszikus értelmében vett színpadi műveket 0¾ ezek közül 51-et akkori kortárs szerző írt.

1973-ban vette át Sík Ferenc a Várszínház vezetését. Akkor már csaknem kilenc éve a Pécsi Nemzeti Színház rendezője, főrendezője volt. A magyar színházak történetében először, céljaul a kortárs magyar drámák előtérbe helyezését, játszását tűzte ki. Méltó segítőtársa volt ebben Czimer József - ő hozta össze Illyés Gyulával, és hármójuk közös munkájának nem maradt el az eredménye, az addig közepesen polgári pécsi színház a figyelem középpontjába került, sorozatban születtek az Illyés bemutatók.

Gyulára kerülve – figyelembe véve a vár történelmi hangulatát –, megkísérelte itt is kortárs szerzők darabjait színpadra állíttatni, bővítve a határon túli magyar írók műveivel. A Sík Ferenc nevével jelzett korszak első bemutatója a Miszlay István rendezte **Hunyadi** – Darvas József darabja. Darvas akkoriban az elismert írók közé tartozott, aki drámaíróként is jelentős sikereket mondhatott magának: a *Kormos ég* (1959), a *Hajnali tűz* (1961) és a *Részeg eső* (1964) után két történelmi drámát is írt, a *Zrínyit* 1967-ben, és Gyulai Várszínházban bemutatott *Hunyadit*, amelyben a történelemben felelősen szerepet vállaló ember cselekedeteinek politikai és morális vetületeit vizsgálta. A nagyszabású, látványos produkció sikert aratott, noha a színház műszaki feltételei akkor még nem feleltek meg az igényesebb produkciók támasztotta követelményeknek.

Az ugyanebben az évben színpadra kerülő **Pathelin mester** bemutatója – amelyhez Hubay Miklós írt előjátékot – például technikai hibák miatt összeomlott:

„... kétszer akadt meg az áramellátás, a transzformátor kiégett, a műszaki ellenőrzés készségét ellátó autó valahogyan eltűnt, az ügyeletes szerelő nem tudott megbirkózni a bajjal... A villanyincidens mindenekelőtt a Hubay Miklós által írott (s az 1955-ben született, majd most a szabadtéri előadás igényeire átformált) Előjátékot érintette és szakította félbe kétszer is.” (1973. Magyar Hírlap, Geszti Pál „Pathelin mester”)

Maga az előadás sikert aratott, lévén kellőképpen profán, szemtelen, mulattató, elnyerte mind a közönség, mind a kritikusok szimpátiáját.

1974-ben már határozottabban körvonalazódik Sík elképzelése. Ugyan a két nagyszínpadi produkció közül az egyik, Tirso de Molina: *Zöldnadrágos lovag* című bájos történelmi vígjátéka, de a másik, a Sík rendezte darab, súlyos történelmi tragédia. Ha ismerjük a kor – azóta sajnos ismét divatba jött – nézeteit, tudhatjuk, mekkora merészséget jelentett a hagyományok megtörése, az hogy nyári, szabadtéri előadáson nem vígjátékot, komédiát, igénytelen, könnyű műfajú művet, hanem katartikus élményt nyújtó tragédiát mutat be egy színház.

„Évek óta ingerült viták parázslanak föl a fővárosi szabadtéri színpadok nyári műsorairól. Sokan úgy vélik, hogy a kánikula fölös számban csalja elő kulturális életünk szeplőit, a habkönnyű, suta, együgyű vígjátékokat, az olcsó sablonokkal mulattató operetteket. A közönség érdeklődésére, megváltott jegyekben kifejezett szavazataira, a forráságra hivatkoznak a programok szervezői. (Úgy vélik, hogy a melegben – a fizika törvényeivel ellentétben – összezsugorodik, kisebbedik az igényes szórakozást igénylők tábora és a színvonalas művek befogadásának képessége...) A vitázók figyelmét tisztelettel fölhívom Gyulára... Július elején magyar történelmi drámával nyitnak. Ösbemutatóval, ha megfelelő mű találtatik. A nehézszeretű, meggondolkoztató, tragikus históriai játékot könnyebb, oldottabb, csendes mosolyt fakasztó, vidámságra hangoló darab követi.”

(1974. Petőfi Népe, Heltai Nándor: Színészek a várban)

Nos, találtatott megfelelő mű, Száraz György: *A nagyszerű halál* című drámája. A választott téma előrevetíti a mű hangulatát: az aradi tizenháromról, a magyar történelem tragikus sorsú mártírjairól szól a darab. Az író gondolati síkon végigjárja a halára ítélték szenvedéseinek, kételyeinek valamennyi stációját, a felcsillanó és szertefoszló re-

ményt: talán mégsem kell meghalni, vitáikat, terveiket, amelyek már nem valósulhatnak meg, gyakorta gyűlölségeiket, hiszen ők is emberek, telve felgyülemlett indulattal, végül a hősi halál vállalását, belátva csak ily módon őrizhetik meg magukat, hitüket, emberségüket, csak így maradhatnak hűek esküjükhöz.

A szerző, Száraz György, így nyilatkozott a darabról: *„Az aradi tizenhárom ötnegyed évszázada egységes szoborcsoportozatot alkot a nemzeti emlékezet panteonjában. De ha nekiket kérdezzük, kiderül, hogy a műveltebbek is csak négyet-ötöt tudnak összekotorni emlékezetük legaljáról. De minek is? Hiszen ők: a tizenhárom aradi vértanú. Nincs arcuk, nincs egyéniségük, nincs nevük. Előéletük sincs, tetteik feledésbe merültek... Gyáva nem akadt köztük, mind szépen haltak meg... De nem voltak forradalmárok. Politizáltak, pártot ütöttek, intrikáltak és féltékenykedtek; egykalapba ráztak kasztszellemet és katonai öntudatot, barátságot és nemzeti érdeket... nekik kellett fizetni mindenért és mindenki helyett... (1974. Pesti Műsor Száraz György: A szerző a darabról)*

Sík balladai hangulatot teremtve, oratorisztikusan értelmezte a darabot. A várfokra állított bitófák sora, a gyertyás halottsirató asszonyok sorfala, a színpadon bútorként használt koporsók csak fokozták a drámai légkört. A siker nem maradt el – a nézők cáfolták azt a megalapozatlan feltevést, miszerint nyáron csak könnyű műfajú darabokat érdemes játszani –, és kezdetét vette egy páratlan színházi kísérlet, olyan amilyen sem addig, sem azóta nem volt Magyarországon: évente új és új kortárs szerzők által írt történelmi drámák sorozatos bemutatója.

1975-ben Gyula városa és a nyári játékok vezetői közösen, meghívásos drámapályázatot hirdettek, ezzel is serkentve az írókat: írnanak a várszínpadra történelmi darabokat. Nem tudom szám szerint hány pályamű érkezett, de kettő közülük színpadra kerülhetett. A nyári szezon első bemutatója Veress Dániel határon túli magyar író *Véres farsang*-ja lett. A történelmi dráma főhőse Báthory Zsigmond, Erdély XIV. században élt fejedelme. A darab szemlélete meglepő: azt bizonyítja, vezeti végig, hogy a fejedelem nem saját elhatározásából lett véres kezű zsarnokká, hanem tehetségtelenségből. Rémtetteinek fő motiválója saját tehetetlensége: nem képes a rá bízott országot vezetni, nem képes megoldani a történelmi helyzetet, amelynek – akaratán kívül – főszereplője. A mellékszereplő két Báthory: a nőfaló Boldizsár és a bíborosi széket uralkodói trónra cserélő András, Zsigmondhoz hasonlóan, csúfosan elveszíti a játszmat. A darab bár tehetséggel íratott, sok hiányossággal küzdött, amelyeken még a rutinos rendező, Sík sem tudott változtatni. A cselekmény fonalán csomók, hurkok és bogok keletkeztek, nehezen követhetővé vált a történet. Ami dicséretre méltó: a szándék, a kísérletező kedv, amely lehetővé tette a nézőknek, alkotóknak egyaránt, hogy új gondolati utakat járjanak be.

A másik nagyszabású várbéli produkció ugyancsak a drámapályázatra érkezett, Görgey Gábor *Törököt fogtunk* című gunyoros-szellemes darabja. Alapötletét egy Gyuláról szóló históriás énekből merítette a szerző, amely szerint a XVI. század végére lanyhult a háborús kedv, törökök és magyarok kevesebb kedvvel kaszabolták egymást. A képzeletbeli Gyapjas várában – amolyan harmadosztályú végvárcskáról lévén szó – a katonák nem teljesítik a király által előírt „normát”, ezért nem kapják meg az őket illető zsoldot. Török fejek kellene hát, de ezeket nehéz beszerezni, mert a muzulmán hadak nagy ívben elkerülik a várat. A vár élelmes ispánja egyezséget köt a szemben álló ellenséges hadak parancsnokával, hogy az a túlbuzgó, karrierista törököket átküldi a várba, így két legyet ütnek egy csapásra: meglesz a kellő számú levágott fej a magyaroknál, a török vezér pedig megszabadul kellemetlenné váló katonáitól. Remekül működik az üzlet,

mígnem egy Tinódi Lantos Sebestyénhez hasonló vándor dalnok fel nem buzdítja a vár népét, akik gatyába rázott lelkiismerettel le nem kaszabolják a szerződés megújítására érkező török küldöttséget.

A darab második része itt is kuszábbra sikerült, Görgy próbált műfajt váltani, gúnyoros-szellemes abszurdból melodramatikussá forgatva a cselekményt. A rendező, Sándor János sem tudott mit kezdeni a helyzettel, így sikeres, de nem maradéktalanul jó előadás született. Ami érdeme, sikerült olyan nagy neveket lecsábítani a várba, mint Cserhalmi György, Pécsi Ildikó, Körmendi János.

A Várszínház programja bővült: hangverseny és két részes „folklor játék” színesítette, táncgyüttesek, népi zenekarok fellépésével.

1976-ra a Gyulai Várszínház a szabadtéri rendezvények legrangosabbjává lépett elő. Megtartva az előző év populárisabb rendezvényeit: folklor-játék táncgyüttesekkel, zenés irodalmi séta, Ex Antiquis koncert – két nagy, és két kisebb színpadi produkcióhozott létre, mind a négy élő magyar szerző műve.

A Várszínházon Marton Endre rendezésében, Sinkovits Imrének, Kálmán Györgynek, Kállai Ferencnek és a Nemzeti Színház legjobbainak közreműködésével bemutatták Keresztury Dezső *Nehéz méltóság* című, Zrínyi Miklósról szóló történelmi drámáját. *„Egy Zrínyi-dráma fő kérdése csak ez lehet: miként képes élni, küzdeni és meghalni az az ember, aki a helyzet kilátástalanságát mindenkinél jobban látja s mindenkinél mélyebben átérzi. És hogy ez az ember, minden más lehetőséget elvetve, megmaradt önmagának és magyarnak, nem alkudott, hanem élt és meghalt szerencsétlen hazájáért: ez teszi Zrínyi Miklóst nemzeti hőssé, és ez teszi drámái hőssé is. Keresztury Dezső... koncepciója e felismerést öltözteti drámái formába. Hiszen ezért választotta cselekménye idejéül az utolsó esztendőt, ezért zárta be a sokat utazott hőst a csáktornyai várba... Erre az utolsó évre már megkoptak, elhullottak az illúziók, és maradt a szembenézés a póre, borzongató valósággal.”* (1976. Színház. Szántó Judit: A drámaíró nehéz méltósága)

Az előadás valódi, nagy siker. Közönség és színészek együtt ünnepelnek. Nagyformátumú alakítások, elegáns, nagystílusú rendezés – Gyula a magyar színházi élet középpontjába került.

A tragédiát vígjáték követi – Illyés Gyula: *Dániel az övéi között...* ugyancsak parádés szereposztással, a főszerepeket Mensáros László, Halász Judit, Jordán Tamás játssza, a darabot Sík Ferenc rendezi. Talán még sosem alakult ki író és rendező között ilyen bensőséges munkakapcsolat, mint Illyés és Sík között. Az akkor már nem fiatal író sorozatban írja a pécsi színháznak a darabokat, ahol évente be is mutatják azokat. A magát dunántúlinak valló író, aki Ozorát tartja az ország közepének, ebben a művében a békési, Gyula környéki protestáns falvak múltját fürkészi. Nem kell túl mélyre nyúlnia emlékezetében, hiszen anyai ágon egyik őse ezen a környéken szolgált, mint protestáns pap, és itt épített templomot falujának. *„Nagyatyai emlékektől még előbbi nagyatyai emlékekhez haladva már az ezerhatszáz éves békési tájain gyalogoltam, én, a dunántúli jöttment. Amikor ez a táj még lápvilág volt, akár a Sárrét: mocsárlakó pákászokkal, szegénylegényekkel, hitvallókkal... A legmélyebb múltba várt a legelőbb jelen. Ritkán tudtam így magamról beszélni, mint e vígjáték hőseinek, a világmentő sárréti prédikátornak a nyelvével...”* Innen tehát a darab alapötlete: Dánielt a sárréti fiatalembert községe angliai tanulmányútra küldte – a darab indulásakor éppen hazafelé készülődik. A vígjáték klasszikus szabályai szerint vikáriusának lánya, Deborah beleszeret, és vállalja, hogy elkíséri a vadregényes magyar pusztára. Az angolok elborzadva menekülnek vissza csendes polgári hazájukba,

látván a sárréti viszonyokat, Dániel természetesen marad, és paticsból építi meg a maga templomát Isten nagyobb dicsőségére és az egyszerű, szegény emberek épülésére.

Az előadás valódi sikert arat, nemcsak a nézők előtt, hanem kényes ízlésű szakmai körökben is. A kritikusok kénytelenek elismerni, a könnyedség és a magas művészi színvonal nem zárja ki egymást.

Síknak még ez sem volt elég, a vár mögötti nádas szélen, éjszakai előadásban mutatta be Lászlóffy Csaba *Nappali virrasztás* című háromszemélyes kamaradarabját, amely 1849-ben játszódik, és a bujdosásban találkozó Bajzáról és Vörösmartyról szól. Mintha filmen elevenedett volna meg a valóság a nézők körül, tüzek lobogtak, közeledő lódobogás jelezte: fegyveresek keresik a bujdosókat, s mindezt a csillagos ég alatt, a környékbeli békák zenei aláfestésével. Varázslatos előadás született – olyan nagy sikerrel, hogy – szokásától eltérően – a következő évben is műsoron tartotta a Várszínház.

A választékot bővítette Kocsis István *Bolyai János* című monodrámája, amelyet Piróth Gyula adott elő a vár lovagtermében.

1977-ben pedig mintha a sokat is tetézni akarná Sík, a három új magyar darab mellett, passiójátékot, monodrámát és neves színészek előadóestjeit is műsorra tűzi.

Az első bemutató Hernádi Gyula *Szép magyar tragédiá*-ja. *„Megtisztultuk, hogy Gyulán olyan együttessel szerveződnek, amelyek a színház teremtőit, az írókat, a rendezőket, a színészt, a szcenikust nem egymás előtt, egymás kárára akarják érvényesíteni... – kezdi kritikáját Illés Jenő – Hernádi Gyula Szép magyar tragédia című darabja olyan színszerű, fordulatos, látványosságra csábító színpadi mutató, amelyben a groteszk, a tragikus, sőt bohózat elem a reális lélekrajzi villanásokkal elegyedik, látomás a történelemről és a történelemben helyét, célját kereső emberről...”* (1977. Film Színház Muzsika Illés Jenő: A szabadságharc utóéletei).

A darab középpontjában két emigráns áll, akik 1849-es kudarccal harcostársakból ellenfelekké válnak. Egyikük forradalmár marad és Mexikóba utazik harcolni a népszabadságért, másikuk itthon építi légvárát, hazaszeretetre hivatkozva szövöttek a reakciós hatalmakkal, árulásait érzélgős, hazafias mázzal vonva be. Hernádi világosan és pontosan rajzolja meg a két utat: azt amelyben az egykori szabadsághős személyes karrierjét építve behódol a zsarnokoknak, és a másikat, a nehezebbet, amely az egyetemes függetlenség kivívásától reméli a magyar ügyek megoldását is. Az előadást Szinetár Miklós rendezte, árnyaltan, biztos kézzel, elegánsan. Ami kuriózum: a darab songjait Bereményi Géza szövegeire Cseh Tamás írta és énekelte.

Az évad második bemutatója a Garai Gábor írta költői mű, az *Orfeusz átváltozásai*. A vár melletti tó vizén, a parton és a két szigeten játszódik a cselekmény. A nézők maguk is a vízen lebegnek pontonokból összeállított nézőtérben. A látvány páratlan: vízitündér szalad a víz felszínén (Bakó József szcenikus találmánya a vízfelszín alatti palló) Charon szuszogva evez ladikján az innenső- és az alvilág között, a Hold tányérja tükröződik és békák száza szolgáltatják a háttérzenét. A Pécsi Balett táncosai, mintegy megkettőzve a főszereplők személyiségét, tánccal kísérik a színészek játékát. A baj csak az volt, hogy Garai bensőséges költői szövegét elnyomta a flóra és fauna. A látvány és a mikrofonnal kierősített színészi hang nem vált egységessé. Nagyszerű próbálkozás volt, amelynek tanulságait levonta a rendező, Sík Ferenc. A siker természetesen így sem maradt el, és a szokatlan előadás még több nézőt vonzott a Várjátékokra.

Eközben a Gróza-parkban a Ruszt József rendezte *Magyar Passió*ban olyan színészek játszanak, mint Jordán Tamás, Kézdy György, Szakácsi Sándor.

„Még bizonyára sok meglepetést tartogat számunkra a „csillagszínházak” szezonja, de az

máris megállapítható, hogy Páskándi Géza *Távollévők* című tragikomikus bohózatának előadása a nyári évad egyik legizgalmasabb eseménye...” írja Tiszai Lajos a Békésmegyei Népújságban. „... Valló Péter rendezői felfogásában nem időhöz kötött mű. A törökök – mint ellenség – exponálása csak fikció, amennyire a másik tábor is vegyes: a kalapos királytól a markotányos nőn, a K.u.K katonán keresztül ott van Páskándi különösen szerkesztett „hadseregében” a hadfivá sose váló polgár, és businessman is... Nincs szükség olyan győzelemre, amelyben mind a két fél elpusztul, mondja Páskándi összefonódó gondolatainak egyik láncszeménél...” A siker – annak ellenére, hogy a második rész kuszább szerkesztésű a kettőnél – nagy.

Az 1978-as évad oly bőséges programokban, hogy a pusztá felsorolása is sok. A várszínpadon a szokottnál korábban, már június 30-án megtörtént az első bemutató: Sárospataki István *Körmives Kelemennéje* került színre Rakovszky Tibor rendezésében – a főszerepet Ronyecz Mária játszotta –, közben a strandon Hegedűs Géze *Febérlőfia* című mesejátékát mutatják be Nagy András László rendezésében. A vár mögötti parkban *Kocsonya Mihály házassága*, és a Mocsár Gábor írta *Az özvegyi hűség*, A Vár lovagtermében román és szlovák nyelvű előadások, A Groza-parkban Madách Imre *A civilizátor*-a. Utcai bábjátékok, folklórműsor, monodrámák szerb nyelven...

Eközben a Vár színpadán Székely János *Caligula helytartója* című, legendássá vált előadását próbálja Harag György. A darab azóta a magyar klasszikusok közé emelkedett, akkor új volt és pontos, fegyelmezett gondolkodásával, letisztult gondolataival, kristálytisza dialógusokba szerkesztett filozófiai eszmefuttatásaival a zsarnokság és szabadság határaitól – sokkolóan hatott a közönségre. „Színpadainkon ritkán látni ilyen tiszta, a néző figyelmét a mélység felé vonzó értelmezést. Harag György előadása... salak és sallangmentes. Elméletben eddig is közhelynek számított az, hogy az irodalom és a színház szembeállítását ál-ellentét. E hitünk és tudásunk jeles gyakorlati bizonyítéka ez a gyulai Székely-bemutató” (1978 Színház, Szekrényesi Júlia: Az erkölcs helytartója)

Bármennyire érdekes is volt az utána következő bemutató, Gobby-Fehér Gyula jugoszláviai magyar író műve, az 1302 és 1307 között játszódó, a tatárdúlás és IV. Béla király halála utáni zűrzavaros időszakban játszódó *A budaiak szabadsága* a Caligula sikerével nem vehette fel a versenyt.

Az 1979 -es nyári évad ugyanolyan bőséges, mint az előző. Nyolc produkció került színre, ebből négy kortárs, történelmi dráma. Műfajilag is igen változatosan: monodrámától (Maróti Lajos: *A számkivetett* - Sinkovits Imrével Dante szerepében, és a Bethlen Miklós *Önéletírásából* Nemeskürthy István által összeállított: *Noé galambja* Bánffy György előadásában) a nagyszínpadi monstre produkcióig mindent megtalálhatunk benne. „Mellékprogramként” az akkor már világhírű Pécsi Balett táncolt a Tószínpadon három este Bach, Monteverdi és Orff zenéjére, a Várfürdőben pedig ismét gyerekelőadás készült - nemes anyagból. Olyan kitűnő színészek előadásában, mint Tyll Attila, Káldy Nóra Koncz Gábor láthatták a nézők Tamási Áron *Öldögölés* című mesejátékát.

A Várszínpadon először Nemeskürthy István *Szép ének a gyulai vitézekről* című drámáját mutatták be Szász Péter rendezésében, a neves filmrendező ritka színházi kirándulásainak egyikeként. „Ha jól belegondolunk – írja Sass Ervin, a Békés Megyei Népújságban – egyszerűen érthetetlen, hogy a várszínház 15 éves fennállása óta csak mostanra jusson eszébe valakinek, hogy drámát írjon az 1566-os tragikus végű várvédelemről, a gyulai vitézekről és az ugyanúgy tragikus sorsú főkapitányról, Kerecsényi Lászlóról... Kerecsényi László magatartása, szerepe az 1566-os bukásban évszázadok óta tisztázatlan; történetírásunk sokszor homlokegyenest ellenkező dolgokat állít róla, még halálának körülményei sem bizonyosak.”

Nemeskürthy a hiányos-hézagos történelmi lejegyzéseken kívül csak az 1556–66 között született históriás énekre támaszkodhatott, amelyet ismeretlen szerző jegyzett le. Kritikus vélemény szerint a mű nem elég érett, a rendezés kapkodó, a nézők ezzel szemben szeretik.

A másik várszínpadi mű, Illyés Gyula *Homokzsák, avagy nevetni könnyebb* című darabja is változó hangú kritikákat kapott. A szereposztás kitűnő: Ronyecz Mária, Sinkovits Imre, Pásztor Erzsébet, Hernádi Judit, Vári Éva, Papp Éva, a rendező pedig Sík Ferenc. Talán a darabválasztás volt elhibázott – a zárt, szabadíszletet igénylő darabhoz sehogy sem illett a festői, ám hangsúlyozottan történelmi környezet, a két világháború között játszódó polgári hangvételű darab nehezen illeszkedett a rusztikus környezethez, ki tudja. Sík is érezhette, pótolni kéne valamivel a hiányzó hangulatot: előadás előtt, és utána a vár körül lacikonyhás multság részesei lehettek a nézők, szünetben édesbús régi slágereket hallgathattak, de mindez együttvéve sem érte el az előző év veretes sikerét.

Talán az előző év tanulságait levonva, 1980-ban kevésbé bőséges műsorral állt elő a Várszínház.

A Kodály-esten túl (a *Székelyfonót* és a *Psalmus Hungarikus*-t adták olyan első osztályú énekesek előadásában, mint Melis György, Komlóssy Erzsébet, Korondi György, Palcsó Sándor), mindössze három, neves és elismert írók által írott színdarab került bemutatásra. Az első közülük a Nemzeti Színház társulata által játszott, Marton Endre rendezte, *Az a szép fényes nap* volt. A Budapesten 1976-ban már játszott Szabó Magda darab csaknem változatlan formában került a gyulai vár színpadára – Kálmán György egykori szerepét Szersén Gyula játszotta – és ugyanolyan magas színvonalúnak mutatkozott, mint eredeti környezetében – sőt jót tett a valódi történelmi háttér.

A másik bemutató, a *Hugenották*, szerzője Székely János. A darab kevésbé merész gondolati íven mozog, mit a nagysikerű *Caligula*. A történet a XVIII. században játszódik a protestáns Grenier-fivéerekről szól, akiket hitükért a toulouse-i várbörtönben tartanak fogva. Vitában állnak a világgal, egymással, a korrallal, amelyben élnek, a hatalommal, hasonlóan a székely drámahősökhöz. A Szinetár Miklós által rendezett előadás fegyelmezettre és pontosra sikerült, de hiányzott belőle az a tűz, az lobogó belső hit, amely a Harag György által színre hozott *Caligulát* feledhetetlenné tette.

A Gróza-parkban színre kerülő Teleki László darab, a *Kegyenc* nem kortárs szerző műve, talán ezért igyekezett Katona Imre, a rendező korban közelebb hozni a római korban játszódó darabot. „*Quintus Maro, a kitűnő szakács palacsintát süt. Palackos gáztűzhelyen... A még ide-oda kószáló, csellengő színészek esznek-isznak... A gáztűzhely lángja a magasba vág... Katona Imre rendezése minden köntörfalazás nélkül erre teszi a hangsúlyt: a fogyasztói társadalom viszonyai közepette, a felborult, hibás értékrendszerben önmaguk ellenkezőjébe fordulnak a tettek, nem érnek célt a szándékok, mindent a pusztulás fenyeget... Nincs egyetlen eleme a produkciónak, ami ne volna indokolható, ne lenne tartalmas. Csak együtt indokolatlanok, tartalmatlanok. Kioltják egymást.*” (1980 Színház, Tarján Tamás: Tűzek Gyulán) Az Universitas Együttes előadása sikeres, fiatalok játsszák fiataloknak, de nem eléggé újszerű és izgalmas. Másutt már látott színházi elemek, eszközök paneljaiból épülő.

Annál izgalmasabb Jancsó Miklós rendezése, állandó alkotópatnere, Hernádi Gyula *V.N.H.M.* című darabja.

„*E látszólag féktelen, örült komédiában ugyanaz a komoly kérdés foglalkoztatja az író, mint ünnepies-patetikus „rekviemjeiben”:* életében azonos-e önmagával (korábbi és későbbi énjeivel) az ember – s halálával megszűnik-e léte?... A zsarnokok, népnézók, világegyetők

egymás gyermekei – ez Hernádi jelképből színpadi cselekményvalósággá fordított alapgondata. Ezúttal – a Julius Caesar – Napóleon-féle családja után – az I. Károly (Comwell) – Ferenc József – Horthy Miklós – Hitler & Co. – Szálasi – Farkas Mihály sort vázolja föl... A Jancsó Miklós rendezte előadásnak sok olyan hozadéka van, ami a túlságosan méltóságteljes, sokszor humortalan és görcsös magyar színházművészetre pezsdítő hatással lehet... Bizonyára sokan hajlanak... a lehetőségre: Hernádi darabjának nemcsak eszköze és formája blöddli, hanem a tartalma is: ne keressünk benne értelmet, ne hánytorgassuk fel a torzított történelmi tényeket és viszonyokat...” (1980. Színház, Tarján Tamás: Felüdít a dupla buborék)

Az 1981-es nyári színházi évad ismét Illyés darabbal – sőt, darabokkal – kezdődik Gyulán. A nagy hármast, Illyés, Sík és a pécsi színház neves dramaturgja, Czimer József tiszteletreméltó együttműködésnek eredménye a két darab születése. A *Bolhabál* (Rencz Antal rendezésében) vérbő népi komédia a békéscsabai társulat előadásában, a *Sorsválasztókat* Sík állította színpadra. Az akkor hetvennyolc éves író saját korának problémáira kereste a választ. Modern társadalmi dráma született, amelyet nem segített a történelmi környezet. A következő bemutató, Hubay Miklós *Tússzedő*ke ugyancsak kuriózumnak számított, hiszen a szerzőnek több mint öt éve nem volt magyarországi bemutatója. A drámát Euripidesz ihlette, főszereplői Oresztész, Elektra, és a klasszikus történet többi ismert alakja. Az író így foglalja össze darabja cselekményét: „képmutató nagybácsi, hogy megszerezze magának unokaöccse és -húga országát, igyekszik őket a törvény erejével öngyilkosságra kényszeríteni; a halálraítélt fiatalok bosszúból elfogják álnok nagybátyjuk világszép feleségét és kislányát...” A darabból külsőségeiben – kiégett autórönccs, high-tech hanghatások – és szellemiségében is modern előadás születik. Főszereplője az akkor friss diplomás Bubik István...

A nyári évad legizgalmasabb előadása mégis Filadelfi Mihály *Torzó Messiása* lett. Nem csak a parádés szereposztás miatt – Mécs Károly, Bodrogi Gyula, Szacsвай László, Óze Lajos játszották a főbb szerepeket – hanem aktualitása miatt is. A cselekmény ugyan korábban, 1911-ben játszódik... „1911 május 17-én Békéscsabán a visszafojtott indulatok iszonyata megbénította a levegőt. A város urai sohasem rettegtek annyira, mint most, ebben a csendben... A déli harangszó után megindult a feketeruhás áradat. Jött a vezéret gyászoló nép...” A meggyilkolt parasztvezér, Áchim András élete kelt életre hetven évvel később. Azé az emberé, aki hatékonyan képviselte a kisemmizetteket, képviselőként bejutott a parlamentbe is, de sem pénzzel, sem politikai nyomással nem lehetett álláspontja feladására kényszeríteni. Csak fegyverrel. Sík látványos és korhű tablóa ágyazta a történetet, nagyszabású előadást hozva létre.

Na és persze nem szabad elfeledkeznünk a Bartók centenáriumról: a Vár- és a Tószínpadon öt estén keresztül hallgathatták-láthatták a nézők Bartók műveiből *A kékszakállú herceg várát*, a *Magyar parasztdalokat*, és a *Cantata Profanát*

1982-ben lett Sík Ferenc a Nemzeti Színház rendezője. Talán a túlzott megterhelés az oka, hogy ebben az évben nem rendez Gyulán. A nyári évad is szegényesebbre sikerül, mint az előző években, mindössze egy kortárs darab kerülhetett színre, az immár háziszerezőnek számító Székely János *Vak Béla királya* Marton László rendezésében, többségében vígszínházi művészek előadásában. Mint a Székely darabok többsége, ez is szigorú mértékkel mérő, állhatatosan politikai darab. „... úgy vizsgálja a pártpolitika és a nemzeti egységpolitika közötti viszonyt, bonyolult kapcsolatrendszert, hogy abban lehetetlen nem felismernünk századunk tapasztalatait, lehetetlen nem éreznünk a szektás elzárkózás, a kirekesztés koncepciójával való vitát... A vak király és a szemeként is funkcionáló Gellért látják világosan, hogy a veszélyhelyzetben az egység politikáját kellene még erőteljesebben

folytatni, s éppen nem a pártok közötti leszámolásra kellene felhasználni a válságot...” (1982. Népszabadság, Zappe László: Székely János: Vak Béla király)

A gyulai nyár másik izgalmas produkciója a különös sorsú *Oroszlánok Aquincumban* című Jékely Zoltán darab volt. A sors tragikus szeszélye, hogy csakúgy, mint a költő apjának, Áprily Lajosnak *A bíboros* című drámája, ez is posztumusz bemutatott lett. A darab hosszú ideig kallódott, első változata 1964-65 körül készült el, és színpadra kerülését már nem élhette meg a szerző, aki a költő-főszereplő alakjában, Lupuszban valamilyen önportrét rajzol meg: az antik kultúra utolsó képviselőjét egy barbár korban. Az Iglódi István rendezte előadásnak voltak gyengéi és erősségei. Erősségének az olyan neves színészek szerepeltetése mondható, mint Óze Lajos, Igó Éva, Szerencsi Éva, gyengéje pedig, hogy a „dramaturgiailag letisztított” darab éppen költészetét veszítette el. A rendező látványos megoldással próbálta ellensúlyozni a veszteséget: az első részt a Várszínpadon, a másodikat a Tószínpadon láthatta a közönség.

A Várszínpadon bemutatott musical, a *Tévedések vígjátéka* – Shakespeare nyomán – az első ilyen kísérlet – sikeresnek mondható, az évadot a Várfürdőben játszott Csukás István mesedarab, a *Gyalogsillag*, és a Kodály-centenárium ünneplésére előadott *Székely fonó*, és *Psalmus Hungaricus* tette teljessé.

1983 ismét a bőség éve. A évad Kolozsvári Garnpierre Emil vígjátékával, a *Párbaj az árnyékkal* kezdődik, amelyet Csiszár Imre rendez. „Az elbeszélte történet valahol és valamikor a Horthy-Magyarországon, vármegyei urak és szolgálatukban vergődő újdondászok között játszódik. Egy olyan „fenn az ernyő, nincsen kas” világban, amelyben ki-ki a maga módján, a maga kisszerű praktikáival keresi a boldogulás útját...” (1983. Nők Lapja, Földes Anna: Gyulán láttuk) A darab szellemes, a rendező nagy gyakorlattal rendezte meg, A színészek jók – kiemelkedik közülük Igó Éva alakítása – mindent összevetve kellemes, szórakoztató este kerekedett belőle.

Mindegy az önfeledt szórakozást ellensúlyozandó került színpadra Németh László drámája, a *Sámson*. A darab ugyan 1945-ben íródott, de köldökzsinórja Békéshez kapcsolja a szerzőt, ahol a rizsföldeken kénytelen dolgozni. „Ott írtam meg, a Holt-Körös partján, az egyetlen verses színdarabomat. Sámsonról szólt, a visszatérő erőről – az én márciusi megújulásom dörömbölt, kérkedett benne, holott mikor írtam, ez a Sámson már megint vissza volt kötözve.” (Németh László: Óraadók királysága) A dráma nem is annyira a visszanyert erőről, sokkal inkább az írórt ért megaláztatásokról szól.

A harmadik, immár Sík rendezte előadás, Hubay Miklós *Különös nyáréjszaka* című darabjából készült. Az író érdekes-abszurd gondolati kísérletének lehettek részesei a nézők: mi lett volna, ha Ferenc József és Sigmund Freud találkoznak az első világháború kirobbanása előtt? Mire ment volna a mindenre nyitott gondolkodó a végletekig konzervatív, kő-agyú császárral? Megakadályozható lett volna az I. világháború kirobbanása? A válasz épp oly sokrétű, mint a kérdések sorozata. A rendező végigjárja a kérdés valamennyi rétegét, együttgondolkodásra készítette a nézőket.

Kiegészítőként a Várfürdőben Illyés Gyula *Szélkötő Kalamonáját* játsszák

Az 1984-es év valódi meglepetéssel szolgál. Fialat szerző darabját rendezi meg Sík a Várszínpadon, Nagy András *Báthory Erzsébetét*. A darab különlegessége, hogy – a szokástól és hagyománytól eltérően – nem sokszereplős monstre produkció, hanem mindössze három szereplős. Nagy András nem ad teret a látványosságoknak, moralizáló történelmi tragédiája gondolkodásra ösztökél. A mohácsi csatavesztés után nyolcvannégy évvel játszódik a darab cselekménye: a szétszakadt ország vére menő politikai csatározások színtere. Az erdélyi fejedelmek és Habsburgok birodalmának határvidékén áll a Csejtei

vár, a vár, úrnője Báthory Erzsébet, rokonának, Báthory Gábornak feltétlen híve, aki megelégtelve a Habsburgok önkényeskedéseit „...*elhatározta; várainak fegyvereseivel is segíti a királyi Magyarország megszerzésére törekvő fejedelmet... ezt a lépést fia - pontosabban annak nevelője - és vejei nem nézték tétlenül. Rávettek Thurzó György nádort: fogassa el az úton lévő asszonyt és kíséretét. A politikai bűn eltussolására pedig kifundálták a jobbágylányokkal való kegyetlenkedés történetét, amiért nem járt főszeztés és birtokelkobzás...*” A darab mennyiben fikció, és mennyiben dokumentum-dráma, nehéz lenne meghatározni. Nagy András szinte valamennyi darabjában szívesen moralizál. Itt sem dönti el, Báthory Erzsébet valóban leányok vérében fürdő szörny volt, vagy korabeli koncepció per áldozata, amely arra irányult, hogy hatalmas birtokait a „családi-udvari-nádori maffia” megszerezze. Sík Ferenc rendezése látványelemekkel is megsegítette a tragikus hangulatot, gyertyákkal vonuló lányokkal, siratóasszonyokkal fokozta. Méltán aratott nagy sikert az előadás, amelyből a két színész, Béres Ilona és Avar István alaposan kivette részét.

A szigorú, majdnem puritán előadás után Jancsó Miklós vette át a színpadot, Gyurkó László *Faustus doktor boldogságos pokoljárása* című darabját rendezve. Jancsó-Gyurkó előadását hagyományos dramaturgiai szemlélettel lehetetlenség megközelíteni. A laza szerkezetű, improvizálásra mindig lehetőséget nyújtó darab történelmi kaleidoszkóp-ként működik. „...*Jancsó állapotrajzot ad: ilyenek voltunk, ilyenek vagyunk. Olyan országban élünk, ahol az édesbús operettekbe feledkeznek milliók, ahol a dzsentris magyar nóta árnyékában ma is sorvad a magyar dal, ahol a munkás harci dal is kuplévá silányulhat... tudatosan idéznek „történelmi alulnézetből” szinte mindnyájunkban emlékeket ébresztő dalokat, vicceket, frázisokat, igazságokat, közhelyeket. Oly gyorsan pereg az előadás, hogy csak másodsorra, harmadszorra érzékelhető, fejthető meg valamennyi, önmagánál többet jelentő mozzanatot.*” (1984. Petőfi Népe, Heltai Nándor: *Faustus doktor boldogságos pokoljárása.*)

A két nagyszabású produkció között, a Városi Tanács udvarán Katona Imre játszott társulatával misztériumjátékot.

A harmadik Várszínház produkció – ismét csak Sík rendezésében Módos Péter történelmi drámája, az *...és itt, a földön is*. A magyar drámairodalom sokszor földolgozott témájához nyúlt a szerző: István király és a régi, pogány vallást és társadalmi rendet követő lázadók összecsapásait vitte színpadra. Az ország legjobb színészeiből válogathatót Sík, főszereplő, Óze Lajos, de a kisebb szerepeket is kiváló színészek játszották – Benedek Miklós például egy spiont. Látványos, hatásos és sikeres előadás lett belőle.

A könnyebb műfaj Fekete Sándor bohózata, a Bodrogi Gyula által rendezett *A Lilla villa titka* képviselte.

Az 1985-ös nyári évad visszafogottabb ugyan, de nem vész ki belőle teljesen a kísérletező kedv. Az első bemutató a magyar drámairodalom régi, újból fölfedezett rétegéből emelte ki Szigeti József *A vén bakancsos és fia a huszár* című népszínművét. A budapesti Játékszínnel közös vállalkozásban készült a mű „*A népszínmű, abban az alakjában, melyben azt a nagy népszínműírók tették kedvelté, napjainkban már élvezhetetlen*” – írta 1899-ben Ady Endre. Azóta a helyzet mit sem változott. Történnék ugyan kísérletek a műfaj felélesztésére, a közönség jól szórakozik rajta. Többnyire a kritikusok is.

Ez az évad sem szűkölködött kuriózumokban. Két kortárs szerző darabja is színpadra került. Az első, Szabó György történelmi drámája, a *Kun László szerelmei* Ács János rendezésében, címszerepét a fiatal színész, Máté Gábor játszotta. A darab a tizenharmadik századba nyúl vissza, főszereplője a magyar történelem egyik tragikus sorsú királya. A történelmi helyzet – mikor nem az – válságos: 1277 augusztus 26-án a morvamezei

csatában a tizenöt éves IV. László és az idős Habsburg Rudolf seregei szétverik a cseh Ottokár hadait. Ez a harci tett nagykorúsítja a félig kun, félig Árpád-vére fiatal királyt, aki úgy érzi hatalmát demonstrálnia kell, és megölet egy magyar nemest. Ez a dráma kiindulópontja. A fiatal, gyöngye jellemű király nem tudja eldönteni hova tartozik, szilaj kun vére hajtja (a kunokat IV. Béla telepítette be a tatárjárás után elnéptelenedett Duna–Tisza-közbe, a barbár, kegyetlen, letelepedni nem hajlandó nép 40.000 lovassal komoly haderőt jelentett az ország közepén), kun szeretője is tüzezi, végül saját kunjai ölik meg.

A darab első része a történelmi tragédiák szabályai szerint zajlik, a második része azonban átcsúszik valamiféle furcsa komédiába, persziflázsba. Ács János nehezen küzd meg az írói bukfencsel, de sikerrel, – végül is érdekes előadás kerekedik a darabból.

A másik eredeti alkotás Gosztonyi János *Festett királya*. A rendezést Darvas Iván vállalta el, már maga ez a tény is minősíti a darabot. Gosztonyi pompás szellemességgel festi meg a Mohács utáni Magyarország képét. „*Tragikomédiának nevezi a szerző ezt a mélyen tragikus történelmi szatíráját. A szemünk előtt többséyles mérkőzés folyik a hatalomért, melynek során a résztvevők ételben talán válogatósak, de eszközökben nem. Már-már követhetetlen a „ki kit csap be” társasjáték, a marakodósi a koncert. A játékevezető – a pillanatnyi érdekviszony – meghatározza, hogy ki kivel szövetkezzék ideiglenesen a harmadik ellen, s ezalatt az ország lassan, de biztosan omlik össze, süllyed el.*” (1985. Új Tükör, Stuber Andrea: Kórkép csata után)

Az évadot az immár hagyománnyá vált várfürdői gyerekelőadás teszi teljessé: Benedek Elek *Többsincs királyfi*-ját rendezzi meg Katona Imre.

1986-os évad négy figyelmet érdemlő bemutatóval rukkolt elő: Vészi Endre *Don Quijote utolsó kalandja* a Tószínpadon került bemutatásra. Rendezője Kerényi Imre, főszerepét Gelley Kornél játszotta. Az előadás a veszprémi Petőfi Színház, a székesfehérvári Vörösmarty Színház és a Gyulai Várszínház közös produkciója. A közönség élvezi az előadást, a kritika nem: „*Kétségtelenül történelmi tapasztalatunk a normasértő intellektuél és a varmarokkal simogató hatalom konfliktusa, ám ennek tipikus szereplői minden korban igen erős morális bázisról indulva – vagy ide érkezve – tudtak hőssé növekedni. Vészi Endre Don Quijotéjának viszont éppen a morális tartása hiányzik, így a döntő pillanatban végül is nincs mit megtagadnia sem.*” (1986. Pesti Hírlap, Pallagi Ferenc: Búsképű lovag a tavon)

A Várszínpadon A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház vendégszerepelt Gyurkovics Tibor új drámájával, a *Bombatólcsérrel* – amelyet tekinthetünk elő-bemutatónak is. A cím jelképes, többszörösen is. A helyszín, a kiskocsmá egy régen volt bombatólcsérbe épült, ahova le kell menni annak aki testi vagy lelki szomjúságát csillapítani szeretné. Léner Péter rendezése mértéktartó, finoman cizellált – néha válik csak harsányabba, de ez valószínűleg a tér nagyságának tudható be.

Sík Ferenc ebben az évben Háy Gyula *Attila éjszakái* című darabját állította színpadra. „*Mintha első drámájával jelentkezne az ifjú és tehetséges szerző. Minden együtt van ebben a darabban. Talán több is, mint amennyi belefér: a hatalom ideiglenes nagysága, a lehetetlen háborúk és a lehetetlen béke viszonya, a rendre vágyó és kétéllyel megáldott emberiség és a biztos titkot tudó hangyavilág találkozása, férfi és nő kapcsolat, és mindenekelőtt a mindent kinevető, mindenre érvénytelen pecsétet ütő idő és szükségszerűt kicsúfoló véletlen...*” (1986. Film Színház Muzsika, Bérczes László: Attila éjszakái) Talányos előadás születik, a közönség szereti, a kritika húzza. Ami fontos, Sík megkísérelte egy jó szerző darabját színre vinni. Kinek volt igaza, a tapsoló nézőknek vagy a fanyalgó kritikusoknak, ki tudja, egy biztos: a magyar drámairodalom nyert a bemutatóval.

Az évad sikere, Gyárfás Miklós komédiája, a *Császári futam*, hőse egy mai vígjátékíró, aki szereplői helyébe képzelettel magát, és végigéli a maga alkotta képtelennél képtelenebb szituációkat – ez esetben Marcus Aurelius császár életét. Tordy Géza igaz színészi beleérzéssel rendezte meg a darabot.

A rövid hullámvölgy után, úgy tűnt a színház, visszanyeri régi lendületét, az 1987-es évben újból gazdag választékot kínált a nézőknek. Sánta Ferenc *Éjszaka* című drámája és Szentmihályi Szabó Péter Mikszáth adaptációja – az *Új zrínyiász* (áltörténelmi zenés játék) – után, Háy Gyula nagyszabású történelmi drámája, a *Mohács* került színre, Szirtes Tamás rendezésében. A pontosan szerkesztett, jól megírt dráma hűen fejezi ki a korabeli – és itt nem csak Mohácsra gondolok, hanem az ország zűrzavaros időszakaira egyaránt – politikai- és közviszonyokat. „*Ha harminchat évvel a (megölt?) Mátyás virágzó birodalma után oda jut egy ország, hogy vezetői egymást rabolják, egymást fosztogatják és játsszák ki a „nagypolitikában”; ha oda jut a köznép, hogy Budán a magyarok „szinte újjászületnek” a mohácsi csatavesztés hírére, ott rettenetesen nagy a baj. Az ilyen ország túlélte önmagát, az ilyen országnak törvényszerűen pusztulnia kell... Mert azt azért mégse mondhatjuk, hogy ez a vezető réteg válogatás nélkül oktondi, buta, szűklátókörű, hiú és önző volt, és a pusztulásra ezért is megérett. Háy Gyula Mohács című tragédiájában ezeket a megközelítési pontokat keresi, ezekből építi fel a dráma szövetét, mely feszültségében, konfliktushelyzeteinek kibontakozásában túlzás nélkül mondhatóan – remekmű.* (1987. Békésmegyei Népújság, Sass Ervin: Mi történt Mohács előtt?)

A második nagyszínpadi bemutató, Sütő András *Álomkommandó* című darabja – annak ellenére, hogy remekmű – nem aratott osztatlan sikert. Az Auschwitzban játszódó történetnek ellenállt a vár idilli környezete, hiába próbálta a rendező, Sík Ferenc elidegeníteni azt, hiába a falak tetején feszülő szögesdrót, a díszlet nem volt képes azt az iszonyatot sugallni, amelyre a darabnak szüksége lett volna. Fontos előadás született pedig, szükség van rá, hogy az embereket szembesítsük a történelem szégyenletes pontjaival, hogy ne hagyjuk elfelejteni, a haláltáborok létezése óta ott leselkedik ránk alattomosan az újratörténelem veszélye.

Mint minden nyáron, bemutatásra került vígjáték is, nevezetesen Vaszary Gábor *Az ördög nem alszik* című, zenés bohózata, a Vidám Színpad művészeinek előadásában – és a Pécsi Balett új műsora is a szokásos sikert aratta.

Az 1988-as évad túl sokat markolt és roppant keveset fogott. Mindenféle műsor és program töltötte be a város összes játszható helyét: a Tószínpadon és a várban Kodály-Rábai: *Kállai kettős*, *Ecseri lakodalmas*, Kodály *Székely fonója* (a valaha maga is néptáncos Sík rendezésében) az Eck Imre koreografálta Bartók *Csodálatos mandarin* és Orff *Carmina burana*, *Betlehemes játék* és Rab Ráby adaptáció, Csurka István darabja és Görgey Gábor *Szexbogyó* című bohózata, fesztivál, amelyen megismerhettük a határon túli líra gyöngyszemeit, de valódi, maradandó élményt nyújtó színházi előadás egyetlen akadt csak: Gosztonyi János *Andrássy út 60*-ja. Vitát indító és lelket felkavaró dráma ez, „...publikuma két táborra oszlik. Az egyikbe azok tartoznak, akik a témáról részint személyes élményanyaguk, részint átlagon felüli olvasottságuk jóvoltából legalább annyit, vagy még többet is tudnak az inkriminált és sajnálatos ötvenes évekbéli eseményekről, mint a drámaíró. A másik csoportba azok sorolhatók, akik viszont éveik száma és átlagos tájékozottságuk miatt rácsodálkoznak a produkcióra... Ennek megfelelően a közönség egy része relatíve csalódott... Míg a témában járatlan, zömmel fiatal nézők nem firtatják a dramaturgiai kérdéseket, mert nekik az a fontos amit itt és most tudnak meg... (1988. Magyar Hírlap, Mászáros Tamás: Egy épület legendája.) A díszletet Menczel Róbert tervezte – bravúro-

san – úgy alakítva a színpadteret földalatti labirintussá, hogy fölötte ott érezhették a nézők a több emeletes épületet.

Az 1989-es évadban a színház talán kevesebbet markol, de többet fog. Száraz György *Megközelíthetetlenje* – sajnos posztumusz ősbemutató – a rendszerváltás évének sajátos levegőjét sugározza. A főszereplő, Robespierre vesztét – a szerző szerint – ugyanis nem aljas indok, ellenkezőleg etikai megfontolásból elkövetett gyilkosságok sorozata, a politikai hajlékonyság tökéletes hiánya okozta. „*Szabadság és egyeduralom, törvényesség és mérsárlás - az ellentmondások ugyanis népeink történetében szintén felbukkannak; a rideg ész diktálta forradalmi következetesség és a szív diktálta, megalkuvás nélküli hajlékonyság antitéziseit úgy látszik a nagy előkép óta ismételjük (csak cinikusabban)*” (1989. Magyar Hírlap, Lukácsy András: Robespierre – kettős tükörben.) Mégis, ez az egyetlen olyan előadás ebben az évadban, amely igényt tarthat az emlékezetre.

A Thália Színházzal közös produkcióban készült Tamási Áron előadás, az *Ördögölő Józsiás* kissé avíttasra sikerült, de a nézők szerették és Vinkó József bohózata a *Justitia kombinében* – jól tölti be szerepét – nevetett, Eörsi István kíváncsian várt bemutatója a *Jolán és a férfiak* minden rendezői igyekezet ellenére (Ács János vállalta a kilátástalan-nak tűnő munkát) gyöngére sikerült – a féligkész szobadarabot csak zavarta a vár oda nem illő környezete.

A Sík által újrarendezett, Száraz György írta *Nagyszerű halál* – színvonalas, a várt mértékben komoly és komor előadás lett.

1990-re mintha elfáradt volna Sík Ferenc. Kapkodó, színes, de súlytalan évad következett. Két vígopera: Mozart *A színigazgató* és Pergolesi *Az úrhatnám szolgáló*, Tersánszky *Kakukk Marcija* Sík rendezésében, Praxl zenés bohózata a *Hölgyeim elég volt*, líra és népzenei fesztivál szórakoztatta a nézőket. Az egyetlen mérhető fajsúlyú előadás Márai Sándor *A kassai polgárok* című drámája volt, parádés szereposztással, Bessenyei Ferenc, Béres Ilona, Rubold Ödön, Götz Anna, Kállai Ferenc, Agárdi Gábor szereplésével. Az előadás Sík régi, nagy rendezéseinek fényét idézte vissza. Magát a darabot 1942 decemberében mutatták be, azóta nem játszották – több szempontból is ünnep volt tehát az este.

1991-re – úgy tűnik végleg – megváltozott a Gyulai Várszínház profilja. Magas szintű klasszikus drámák, operák kerültek színre, kiszorult a kortárs dráma, noha soha ekkora szüksége nem volt még játszóhelyre, segítségre. Elegáns, klasszikus repertoár, csupa kiváló művész közreműködésével: Herczeg Ferenc *A Gyurkovics lányok* – rendezte Léner Péter, Shakespeare *Antonius és Kleopátra* – Sík, Erkel Ferenc *Hunyadi László* – Szinberger Sándor, Móríc *Légy jó mindhalálig* – (musical változat) – Pincés István rendezésében.

Az egyetlen bemutatott kortárs mű, az akkor már hetven fölötti Székely János *Mórok* című darabja, amely a spanyolországi mór közösségek széthullását az erdélyi magyarság széthullásával vonja párhuzamba. A sajátos dramaturgiával épült, két helyszínen és korban játszódó darab nehezen állt össze eggyé, ezt a gondot még a kolozsvári rendező, Tompa Gábor sem tudta megoldani maradéktalanul, talán azért, mert a különböző helyről érkező színészek más-más felfogásban játszva csak ritkán kerültek összhangba partnerükkel, szerepükkel és a rendezővel.

Az 1992-es évad egyértelművé teszi, az új irány nem véletlen, hanem koncepció. Ebben az évadban Páskándi Géza *Tornyot választok* című színműve az egyetlen kortárs darab, amelyet a '60-as évek végén írt. A darab ugyan elveszítette akkori politikai élet, de aktualitását nem. Mindig új pártcsaták jönnek a régi helyett, és bár ma már senki sem

dobathat ki valakit a toronyból eltérő politikai nézetei miatt, de gyakorta szívesen megmenté.

Az évad amúgy igen magas művészi színvonalú, Shakespeare *Macbeth*je Sík rendezésében, *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* Gali László rendezésében – a Nemzeti élvonalbeli színészeivel, Erkel Ferenc *Bán bánja* a Kolozsvári Magyar Operával közös produkcióban, Kacsoh–Heltai *János vitéze* kiváló énekesekkel, jazz-fesztivál ugyancsak a műfaj legjobbjáival.

Az 1993-as évad kiemelkedő eseménye Sütő András *Ugató madár* című darabjának ősbemutatója, amelyen a szerző is megjelenhetett, közösen ünnepelhetett a művészekkel, a közönséggel.

A Várszínhádon Shakespeare *Hamlet*je Sík rendezésében – első osztályú szereposztásban.

Erkel Ferenc halálának centenáriumát ünneplendő, két operája is bemutatásra került, a ritkábban játszott *Brankovics György* és a gyakrabban műsorra tűzött *Bánk bán*, mindkettő a kolozsvári operával közös kiállításban, mulattatónak pedig Johann Strauss *Cigánybárója* Szinetár Miklós szakszerű rendezésében, a Tószínhádon. A fiatalságot a színiiskolák találkozója képviseli.

Csupa jólfésült évad. 1994-ben Erkel operák, Goldoni *Csetepaté Chioggiában*, a Nemzeti Színház vendégjátékában, *Mária evangéliuma* A Madách Színház vendégjátéka, *Lear király*, Sík rendezésében, mulattatóul *Gül baba* a Tószínhádon, fesztiválok – lírai és jazz... Az egyetlen ami különleges Pilinszky János *Urbi et Orbi* címmel előadott műve, Iglódi István rendezésében.

Úgy tűnhet, mintha az utolsó évek történetét kapkodva állítottam volna össze. Nem így van. Szinte minden előadásról elmondhattam, leírhattam volna, hogy jól sikerültek, mestermunkák. Egy valami tűnt el. A kereső szellem, az új darabok – amelyek néha tökéletlenek voltak, néha szellemi izgalmat kiváltók, de mindig újak, frissek. A Gyulai Várszínház kis időre otthont és támaszt adott a kortárs magyar szerzőknek. Ez az idő elmúlt. Készülhetnek szakmailag kiváló előadások, az a színház, amelyik elutasítja, illetve nem keresi a kapcsolatot az élő írókkal, halott színházzá válik. Remélem, a Gyulai Várszínház nem lesz az.

Elek Tibor

A minőségi színházi és összművészeti szórakoztatás fellegvára

A Gyulai Várszínház 1995–2003

Éppen húsz évvel ezelőtt, a színház eddigi történetének félidejekor, 1983-ban Hubay Miklós, az írószövetség akkori elnöke „a magyar nemzeti színjátszás végvárának” nevezte a Gyulai Várszínházat. Arról azonban, hogy működésének első évtizedeiben milyen szerepet töltött be a Gyulai Várszínház a magyar színjátszásban Zappe László és Thuróczy Katalin már részletesen szóltak. Csak azért idéztem mégis Hubay Miklóst, mert ez az ítélet széles körökben rögzült a későbbiekben is, másrészt vitathatatlan, hogy a Várszínháznak rangot, elismertséget elsősorban a klasszikus és kortárs magyar drámák, magyar történelmi drámák bemutatása szerzett, ezért lehetett vita tárgya kezdetben az elmúlt évtizedben kiformalódott látványos és színes összművészeti fesztiválprogram, illetve a régi dicsőség iránt mindmáig ható nosztalgikus vágyaknak is ez a magyarázata.

Nem előzmények nélküli pedig a Gyulai Várszínházban a repertoár kibővülése fesztiválemekkel, másrészt összefügg a kilencvenes évek elején lezajlott politikai, társadalmi, gazdasági változásokkal, a piaci viszonyok létrejöttével, a kultúrát, azon belül a színházat ért külső hatásokkal, a hazai szabadtéri színjátszáson belüli általános trendekkel. Nem véletlen, hogy ma már többé-kevésbé minden nyári színházunk hasonló jellegű programsorozattal várja nézőit. A gyulai előzményekre néhány példa: itt már 1973-ban, 1974-ben volt ún. „Régi magyar muzsika”, illetve Várhangverseny például a Bakfart Consort Együttes közreműködésével; 1974-től, 1975-től rendre sor került különböző folklórjátékokra, néptáncgálákra és -fesztiválokra; 1977-ben már Kemény Henriknek önálló bábműsora volt és 1987-ben már nemzetközi bábfesztivált rendeztek; 1981-ben volt az első Magyar líra fesztivál; 1992-től indultak a Jazz fesztiválok; s ebben az évben zajlott le az első népzenei fesztivál is. Ha Sík Ferenc utolsó, az 1994-es gyulai színházi évadára megpróbálunk visszaemlékezni, akkor is azt láthatjuk, hogy a későbbi összművészeti fesztiválprogram számos eleme jelen volt már akkor. Két operával szerepelt a Kolozsvári Magyar Állami Opera társulata, amellyel a máig tartó egyedülálló együttműködés 1991-től indult az Erkel-operák bemutatása érdekében; szintén a kolozsváriak egy táncjátékot is előadtak, de egy spanyol táncegyüttes folklór estjére is sor került; volt rockopera és romantikus daljáték is (Mária evangéliuma, Gül baba), de színiakadémiások bemutatkozása, jazz fesztivál és líra fesztivál is, – természetesen mindez a drámai bemutatók mellett.

Épp ezért az 1995 utáni korszakot én nem tekintem radikális fordulatnak, a hagyományokkal való szakításnak a színház történetében. Jóllehet a Sík Ferenc halála után kinevezett művészeti vezető, Csizsár Imre és az új megbízott igazgató, Cs. Tóth János egy a korábbiaknál sokkal gazdagabb, színesebb, látványosabb, jóllehet eklektikus programmal lepte meg a helyi és az itt üdülő, ide látogató közönséget. Valószínűleg épp azért, mert miközben számot vetettek a társadalmi-gazdasági-kulturális környezet korábban említett átalakulásával, a nézői elvárások megváltozásával, felismerték azt is, hogy Gyula fürdővárosi, üdülővárosi jellege, idegenforgalmi központ volta, a vár környezete

szinte egyszerre kínálja és igényli a fesztiválprogramot. 1995-ben a hagyományos színházi előadások mellett rendeztek számos gyermekprogramot (Halász Judit, Levente Péter, a Kolibri Színház előadásai, különböző bábelőadások), a Honvéd Táncszínház mellett fellépett az Alexia Mozgásszínház és Bozsik Yvette is, harmadszor került sor a Minden Magyarok Táncfesztiváljára, előadói esttel szerepelt Cseh Tamás és Másik János, a L'art pour l'art Társulat, bemutatták Eperjes Károly filmjeit, a várszínpadon tartotta a Lyukasóra című televíziós műsor a foglalkozását, megrendeztek egy színház és képzőművészeti kiállítást, egy kűrhangversenyt, a Nemzeti Filharmónia koncertjei is a program részévé váltak, de még egy nemzetközi happening találkozóra is sor került – mindezek után talán nem is csoda, ha a saját bemutatókra (Hubay Miklós: A cethal hátán, Shaw: Szent Johanna) nem jutott elegendő figyelem. Ez az évad minden közönségszárny jellege ellenére sem aratott egyöntetű elismerést sem a közönség, sem a szakma körében. A hangsúly eltolódása a fesztiválemekre sokak számára – minden általam említett előzmény ellenére – váratlan, túlzottan merész fordulatnak, a program túlzottan eklektikusnak és pénzügyileg is megalapozatlannak tűnt, meg is ismételte az előző évek gazdasági deficitjét.

1996-tól a színház új igazgatót kapott Gedeon József személyében, aki 2-3 év alatt nemcsak az összművészeti fesztiválprogram létjogosultságát bizonyította be, de a széleskörű siker feltételeit is megteremtette. Tudatosan nagy figyelmet fordított a propagandára, a fokozottan közönségszárny színházarculat megformálására. Ezt szolgálták például a színes, látványos, jelmezes felvonulások, ágyúüörgéses megnyitók, az előadások előtti hangulatteremtő muzsikálások, a színházi jelmezekbe öltöztetett kedves jegyesedők, a sajtó munkáját elősegítő rendszeres sajtótájékoztatók, az alkalmanként viszonylag széles körben kiosztott tiszteletjegyek, a színházbaráti kör megszervezése. A megfontolt tervezésnek és a szigorúan takarékos gazdálkodásnak köszönhetően (amiben az igazgató mellett nyilván a gazdasági vezetőnek, Ábrahám Györgynek is nagy szerepe volt és van) rövid idő alatt a költségvetés egyensúlya is helyreállt. Gedeon József ugyanakkor a minden szálát egy kézben tartó, határozott, egyszemélyi vezetés híve, mellette Csiszár Imre szerepe fokozatosan a tanácsadásra korlátozódott csupán.

Az 1996-os évad az előzőhöz képest még egy jóval szerényebb, takarékosabb programot kínált, de láthatóan a különböző nézői igények kielégítésének útján haladt tovább: a saját bemutatók (Nagy András: Báthory Erzsébet, Kodály: Hary János) és az Erkel-opera mellett ismét volt balettest, operettgála, színházi plakátkiállítás, jazz fesztivál, néptánc fesztivál, bábfesztivál, zenés lírafesztivál. Az új igazgató tanult a várszínház három évtizedes múltjából, de a közvetlenül megelőző évad tapasztalataiból is, számos múltbeli kezdeményezést megőrzött (például a kolozsváriakkal való együttműködést, ami az Erkel-operák mellett egy-egy másik opera bemutatására is kiterjed – Dehel Gábor rendező és Hary Béla karmester szerepe mindebben elvülhetetlen –, 2000-ben például a Nabuccot, 2002-ben a Sevillai borbélyt is előadták), illetve feltámasztott (például a Sík Ferenc által a kilencvenes évek elején elindított Shakespeare-sorozatot), néhány új programelemet is kitalált, és az egész másfél hónapos rendezvénysorozatot megpróbálta egységes keretbe foglalni, jellegadó, új összművészeti színházi arculattá formálni.

Az ezredfordulóra már meg is teremtődtek a színház új hagyományai, az egymást követő évadok állandó programelemei. Ilyenek a jazz fesztivál, a népzenei fesztivál, a néptánc fesztivál, a dixieland fesztivál, az év legrangosabb diákszínjátós fesztiváljai győzteseinek bemutatkozása, a bábelőadások, a Békés Megyei Jókai Színház mesejátéka, valamely operett előadás, színházzal kapcsolatos képzőművészeti kiállítás, két évente a ko-

lozsváriak Erkel-opera bemutatója. Ezekhez a panelekhez rendre társult néhány vendég-színházi előadás, általában másutt már bizonyított, kiugró minőségű produkció, mint például 1997-ben a Rock Színház Jézus Krisztus Szupersztárja, a Zsámbéki Szombatok Nyári Színház Mester és Margaritája, a Craiovai Nemzeti Színház Phaedra előadása, 1998-ban a Bárka Színház Szentivánéji álom előadása, 1999-ben a Madách Színház Macskák musicalje, 2000-ben az Új Színház Chioggiai csetepatéja, a Nemzeti Színház István, a király, 2001-ben a Fialok Színháza Hairje.

Végül, de nem utolsó sorban az új várszínházi karakterhez természetesen hozzájárulnak az ún. saját, önálló bemutatók (még ha ezek általában más színházakkal való összefogások eredményei is), sőt, talán nem kell nagy merészség annak kijelentéséhez, hogy nemcsak egy-egy évad sikere, de az egész színház rangja, elismertsége ezek minőségén áll vagy bukik. Egy nem színházi előadásokból álló, sőt, akár egy vendégszínházi produkciókkal tarkított, különböző műfajú kulturális fesztiválprogramot ugyanis elvileg egy tájékozott, felkészült programszervező iroda is képes lehet megszervezni, ahhoz nem kell várszínház. Az eső miatt időnként a művelődési házba szorult rendezvények is jól szemléltetik, hogy a fesztiválprogram egy része mennyire nem színházfüggő, még ha más is a hangulatuk a várban vagy a tószínpadon. A vendéglőadásokhoz a Gyulai Várszínháznak nem sokkal volt és van több köze nyáron, mint télen a kamaraszínházi produkciókhoz. (A Gyulai Várszínház Kamaratermének programja ezzel együtt külön ismertetést és elemzést érdemelne, ugyanis 1996-tól kezdődően gyakorlatilag ősztől tavaszig kiterjeszti a színházi évadot Gyulán, az adott év legizgalmasabb kamaraszínházi produkcióit teszi elérhetővé a régióban élők vagy az itt üdülők számára, a különböző nemzeti estjeivel egyfajta missziót is felvállal, könnyű és komoly zenei programjaival pedig fiatalok és idősebbek számára egyaránt kínál zenei csemegéket.) A színes, változatos műfajú, különböző nézői igényeket kielégítő fesztiválprogram iránt az idegenforgalmat kiemelten kezelő egymást váltó városvezetések is rendre megfogalmazzák igényeiket és a közönség is hálás érte, de a színház szakmai rangját ez önmagában azért sem teremthetné meg, mert a többi, kiemelt központi támogatást kapó szabadtéri színház (Szabad Tér Színház, Ferencvárosi Ünnepi Játékok, Kisvárdai, Esztergom, Kőszeg, Szeged, Szentendre, Zsámbék) is, ha nem is ilyen gazdag és színvonalas, de hasonló fesztiválprogrammal szórakoztatja közönségét, miközben egy-két önálló produkciót is létrehoz. Az első évadok után felismerte ezt a Gyulai Várszínház új vezetése is, és egyre nagyobb figyelmet fordított a saját bemutatókra. 1996-ban és 1997-ben már a Csiszár Imre rendezte Báthory Erzsébetnek és Az ember tragédiájának is lett volna esélye a szakmai elismerésre is, mivel mindkettő az eredeti művekben rejlő lehetőségeket gazdagon kibontó, művészileg pontosan megvalósított, a közönség számára is élvezetes előadás volt, mellesleg a Gyulai Várszínház legrégebbi hagyományát (nemzeti dráma, történelmi dráma bemutatása) is folytatta, csakhogy Csiszár jó tíz évvel korábbi rendezéseit ismételte meg velük, amit volt, aki a fejére is olvasott. A színház története szempontjából így értékesebb az 1998-as Énekes madár és a 2001-es Bánk bán előadása, amik szintén illeszkedtek a hagyományokhoz és szakmailag nem kevésbé izgalmas és szép bemutatók voltak. Az 1998-as és 1999-es évad legemlékezetesebb előadásának a Szász János rendezte Baal és Marat/Sade bizonyult, ugyan az öntörvényű művész a hagyományokkal nem sokat törődve, még a várból is kilépett (az egyik produkciót a Gyulai Várfürdő Lovarda épületében, a másikat egy üzemen kívüli üzemcsarnokban valósította meg), de ötletgazdag, invenciózus rendezése épp rendhagyó volta miatt lehetett felszabadító hatással mind a színháziakra, mind a közönségre.

A Várszínház igazgatóját dicséri, hogy előszeretettel ad megbízatást fiatal, tehetséges, már másutt is bizonyított rendezőknek elképzeléseik megvalósítására, így ma már a színház karakteréhez az is hozzátartozik, hogy rendre láthatók itt egészen eredeti, a legmodernebb színházi törekvések szellemében született, szórakoztatva intellektuális élményt nyújtó produkciók is. Az említett Szász János előadások mellett ide sorolhatjuk Kiss Csaba 1999-es Othelloját, Beatrice Bleont 2000-es Rómeo és Júliáját, Alföldi Róbert 2001-es Makrancos Katáját, Sopsits Árpád 2002-es Falstaffja, Novák Eszter 2002-es Ibusárát. Hasonló meg gondolásból kaphat 1999 óta meghívást minden évben Gyulára Vidnyánszky Attila és a lelkesedése, hozzáértése és művészi alázata miatt a Kárpát-medence egyik legszeretettreméltóbb társulata, a beregszászi Illyés Gyula Színház. Előbb a vendégprodukcióikkal, majd 2002-ben és 2003-ban már a Gyulai Várszínházzal közös bemutatójukkal, a Karnyónéval és a Szarvassá változott fiú kiáltozásával részesítették rendkívüli élményben a gyulai közönséget. Aki látta a tegnapi bemutatót, bizonyára megerősít engem ebben. S várhatóan ebbe a sorba illeszkedik majd az idei évadból Bocsárdi László rendezésében a Titus Andronicus előadás is.

A legutóbbi évadok fontos eseményei voltak az egykor Gyulán élt költő, Simonyi Imre alkotásaiból készített bemutatók (2001: Dramoettek; 2002: Természetes halál), mert a Papp Zoltán, Helyey László, Horgas Eszter trió, Árkosi Árpád rendezésében nemcsak a lokálpatrióta költészetbarátok szívét megdobogtató előadásokat hozott létre a XIX. századi polgárház, a Ladics-ház udvarán, hanem olyan általános érvényű művészi kompozíciókat, melyek maradandó értéként vonulhatnak be a Várszínház történetébe.

Az említett saját bemutatók nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a Gyulai Várszínház a kilencvenes évek közepén lezajlott változások után nem lett egyike csupán a jórészt befogadószínházként működő, fesztiválprogramot szervező szabadtéri színházaknak, hogy közülük nemcsak a saját bemutatói számával (2002-ben például, ha részben másokkal közösen is, ötöt könyvelhetett el), de azok esetenként színház történeti eseményszámba menő művészi rangjával is kiemelkedik. Ebben természetesen a rendezők mellett a többi színházi szakembernek is szerepe van, nem beszélve a kitűnő színészekről. A Gyulai Várszínház hagyományaihoz tartozott, hogy az ország legjobb színészei rendre megfordultak itt, az elmúlt évtizedben ezt is sikerült megőrizni, sőt a határon túliakra is kiterjeszteni. A sok kiváló művészi alakítás közül, idő hiányában, engedtessek meg, hogy az én szubjektív élményeim alapján csak a következőket emeljem ki: Boér Ferenc Luciferjét 1997-ből, Tóth Ildikó Gondos Magdolnáját és Őze Áron Kömény Mókáját az 1998-as Énekes madárból, Gáspár Sándor 1999-es Othelloját, Derzsi János alakításait a Szász János rendezte előadásokból, Eperjes Károly emberét és Nagy-Kálózy Eszter asszonyát a 2000-es Taub János rendezte Himnuszából, Czintos József 2002-es Falstaffját, Udvaros Dorottya 2002-es Sárbogárdi Jolánját és Amálját és végül, de nem utolsó sorban Trill Zsolt minden szerepmegvalósítását a beregszásziak előadásaiból.

A Gyulai Várszínház napjainkban egy minden ízében közönségbarát, sokféle érdeklődést és ízlést kielégítő, az emlékezetes saját bemutatóival, de a zenei és egyéb fesztiváljainak, vendégelőadásainak, kamaraszínházi programjainak minőségével, szakmai színvonalával is széleskörű elismerést kivívó intézmény, amelyre ma már Hubay Miklós húsz évvel ezelőtti megállapítása helyett talán érvényesebb lenne egy efféle: A Gyulai Várszínház a minőségi színházi és összművészeti szórakoztatás fellegvára.

Zappe László

A Gyulai Várszínház és a szabadtéri színhátszás

Az első tíz év, 1964–1973

Mentegetőzéssel kell kezdenem. Nevezhetném módszertani bevezetésnek is, de valóban egy szegény előadó panaszait kell elősorolnom. Amikor fölfogtam, hogy itt, Gyulán a magyarországi szabadtéri színhátszás tárgyában egy tudományos ülésen kell előadást tartanom, megrémültem. Ilyen diszciplína ugyanis, mintha nem létezne. A Magyar Színházművészeti Lexikonban (Akadémiai Kiadó, 1994) ugyan tömör és értelmes szócikk olvasható róla, ennek magyar irodalomjegyzéke azonban mindössze két tételből áll: egy a szegedi szabadtéri játékok történetéről és egy A budai Nyári Színköréről szóló művet tartalmaz. A Budai Nyári Színkör azonban, mint ugyanebben a lexikonban a megfelelő szócikknél is látható, fedett épület volt. Nyári színház volt, de nem szabadtéri. Ugyanez a lexikon nem tud a hetvenes–nyolcvanas években már igencsak működő kisvárdai, kőszegi, egri, egervári, boglárlellel, székesfehérvári, tác–gorsiumi, diósgyőri, soproni, szombathelyi, tettyei, győri, visegrádi, tatai, esztergomi, szolnoki állandó vagy alkalmi nyári szabadtéri játszóhelyekről. Kisvárdá különösen jellemző példa, a határon túli színházak fesztiváljánál ugyanis szerepel a Várszínház, önálló szócikként, azonban még utalás formájában sem. Azt az egy sort pedig megérdemelte volna talán, már csak a teljesség kedvéért is.

De nem hibáztathatjuk a lexikon szerkesztőit. A színháztörténeti kézikönyvekben sem találtam önálló fejezetként a szabadtéri játékokat. Azokat mindenféle egyéb szempontok szerint tagolják, a helyszín jellege mintha közömbös volna.

Az okok tekintetében nem szeretnék találgatni. Bizonyára van a tudományosságnak ebben a magatartásában lebecsülés is. Az, hogy a szabad teret főképp a művészileg értéktelen szórakoztatóipar, a hakniipar helyszínének véli a közfelfogás – minden ezt cáfoló tény ellenére is. Van azonban egy érdekesebb vonatkozása is a kérdésnek. Cenner Mihály írt ugyanis egy tanulmányt *A magyarországi szabadtéri színhátszás rövid története* címmel a Margitszigeti Szabadtéri Színpad történetét bemutató kötet számára. Ennek első hivatkozása fölöttébb tudományos műre vonatkozik: a *Pesti Műsorra*. Igaz, a szöveget Hegedűs Géza írta. Ebből pedig az derül ki – ha máshonnan nem tudnánk –, hogy „A XVII. századig a színház maga egy értelmű a szabadtéri vagy ahhoz igen közeli szabad ég alatti színházzal.” A történeti részleteket most elhagyom. A lényeg az, hogy a színház mindössze néhány évszázada költözött be épületekbe, csak néhány évszázada építenek számára külön fedett termeket, és még később költözött a játék kimondottan e célra kialakított üzemszerű létesítményekbe. Ez nyilvánvalóan az élet és a színház polgárosodásával, kapitalizálódásával párhuzamosan ment végbe. Mint ahogy a polgárosodás egy következő szakaszával, a turizmus, a nyaralási, a fürdőkultúra térhódításával költözött ki ismét a színház a szabad térre, nyáresti kikapcsolódást, szórakozást kínálva. És ez persze nem lehet már ugyanaz a színház, mint amelyik egykor beköltözött kisebb-nagyobb színházi üzemekbe.

Cenner Mihály tanulmánya egyébként kissé telefonkönyvszerű, időrendben felsorol-

ja a szabadtéri színházakat, előadásokat. Értelemszerűen kerülnek ide az első hazai színházi emlékek, amelyek szükségképpen szabadtéri játékokról tudósítottak, majd főúri parkok és iskolai színjátszók produkciói következnek, s mihelyt megjelennek a kőszínházak, rögtön el is kezdik a színházi emberek keresni a kitérés lehetőségeit. A mai értelemben vehető szabadtéri színjátszás előzményei azonban alighanem csak a húszas–harmincas évek fordulójától számíthatók. Szegeden ekkor indultak meg a Szabadtéri Játékok. A fővárosban sok alkalmi szabadtéri produkció mellett az Állatkertben 1934-től, a Margitszigeten pedig 1938-tól létesült állandó játszóhely. Tatán ugyancsak voltak ünnepi játékok 1933–37 között. Ezeknek a nyári játékoknak a műsora egyáltalán nem mondható igénytelennek. Mindenki tudja, hogy szeged attrakciója *Az ember tragédiája* volt. A budapesti Állatkertben a *Jedermann*t, a *Peer Gynt*t adták elő, Tatán Oláh Gusztáv rendezett, Ferencsik vezényelt, ment a *Csongor és Tünde* balett-változata (Weiner Leó–Márkus László), Wagner-operák, a *Fidelio*, Dohnányi-táncjáték.

A szabadtéri színjátszás igazi fellendülése azonban a hatvanas években kezdődött, a hetvenes–nyolcvanas években folytatódott, azóta pedig stabilizálódni látszik a helyzet. A hatvanas években több tényező is ösztönözhetette a szabadtéri játszóhelyek keresését. Nem hagyhatjuk említetlenül a kádári konszolidációt annak összes társadalmi és színházi következményével együtt. A hatvanas évek kiegyezése, a reformtörekvések, a háztáji-ban gazdagodó parasztoktól az új gazdasági mechanizmus ígéretéig, az életforma egyfajta sajátos polgárosodását hozták. A turizmus, a SZOT-üdülés, a Trabant–Lada–Wartburg–Skoda motorizáció, a zsebkendőnyi hétvégi telkek sokasodása nyáron megmozdította a lakosság nem csekély hányadát. Ez nyilvánvalóan megteremtette az igényt a nyár esti szórakozásra. Mégpedig országszerte. Másfelől a színházak sajátos helyzete is a nyári lehetőségek keresésére ösztökélt. Nem a nyári mellékkereset lehetőségére gondolok természetesen, bár a nyaralással egybekötött pénzkereset lehetősége talán akkor sem volt egészen elhanyagolható, noha akkoriban rengeteg film és tévéjáték is nyújtott mellékes kereseti lehetőséget, hanem ennél talán még fontosabb lehetett egy sajátosan művészi szempont. A nyári játékok lehetőséget nyújtottak a nagy társulatok merev rendszerének, a máig sokat gyalázott struktúrának a kijátszására. A korabeli sajtóban ha nyári szabadtéri játékokról esett szó, biztosan lehetett számítani színészek örvendő nyilatkozataira arról, hogy milyen öröm olyan kollégákkal játszani, akiket évek óta nem láttak, milyen lehetőség, más partnerekkel találkozni, mint a megszokottak. Szóval a nyári néhány hét egy egészen másfajta struktúrát kínált, mint a rendes évad. Szinte staggione-rendszert, en-suite játszást. Ezért lehetett, hogy csaknem minden várrom mellett, minden valamirevaló vízparton, barlangban vagy ép palotaudvarban megpróbáltak nyaranta színházat csinálni. Találkozott a színházi szakma és a közönség igénye.

Cenner Mihály adatai szerint a következő helyeken indultak ekkoriban nyári játszóhelyek, játékok, fesztiválok: Gyulai Várszínház, 1963, Szentendrei teátrum, 1969, Szombathelyi Isis-szentély, Tác-Gorsium, 1974, Agria Játékok – Eger 1975, Győri Vízi Színpad, 1975, Pécs Tettye 1976, Diósgyőri Várszínház 1976, Egervári Esték 1978, Visegrádi Vári Játékok 1979, Székesfehérvári Utcaszínház (majd Bányató Vízi Színpad) 1979–80, Boglárlelle 1979, Tata 1979, Kisvárdai Várszínház 1981, Kőszegi Várszínház 1982, Sárvári Játékszín 1982, Zsámbéki Szombatok 1983, Esztergomi Várszínház 1986. Szabadtéri színpad van még Siófokon, Hatvanban, Pápán, Gyöngyösön, Debrecenben a Nagyerdőn, Miskolcon, Sopronban (Fertőrákosi Barlangszínház), Majkon. És színházi produkciók is meg-megfordulnak a Kapolcsi Napokból mostanra Művészetek Völgyévé terebélyesedett rendezvényesorozaton.

Ezekon a játszóhelyeken az igényesebb és igénytelenebb szórakoztatás mellett folyamatosan jelen voltak a kísérletek, hogy kipróbálják mindazt, amit télen, kőszínházban lehetetlen. Természetesen rengeteg volt ezek között a formális próbálkozás. Lovak, lovas hintók, kutyák, no meg autók, motorbiciklik színre hozása például. Székesfehérváron a Bánya-tónál a Csongor és Tünde musical-változatában az ördögfiak motoroztak, Szentendrén, ha jól emlékszem, Shake-speare-hősök. A római romok természetesen klasszikus darabok játszására ösztönöztek, a várakban ugyancsak régi korok jeleníthetők meg a legjobban. S a nyári kis szériák ismeretlenebb, kevésbé játszott, elfeledett művek felfedezésére is készítették a rendezőket, szervezőket. Magyarországon egy egész műfaj is tulajdonképpen ilyen nyári kísérletezésből született meg. A Rock Színház a *Sztárcsinálókat* a győri sportcsarnokban, az Evitát pedig a margitszigeti Vörösmarty Kertmoziban adta elő először, az *István, a királyt* pedig a Királydombon a Városligetben adta elő először.

Ebben a sorban különös helyet foglal el a Gyulai Várszínház, amely most ugyan negyvenedik évadát tartja, de valójában azért még nincs negyvenéves, hiszen egy színház születését mégiscsak az első bemutatótól kellene számítani. Ez pedig, az *Hernani* bemutatója, 1964-ben volt.

Az eszme, hogy az akkoriban kiépülő fürdőhelyen, a várban színház legyen, Miszlai Istvántól eredt, aki a békéscsabai Jókai Színház főrendezője volt. Az ötlet születését így beszélte el később, másfél évtized múltán a Gyulai Várszínház 15 éve című kötet számára készült interjúban: „1961 és 1963 között folyamatosan ért a szerencse, hogy sorra látogathattam a nagy európai fesztiválok: Dubrovnikot, Versailles-t, Avignont, Krakót, Salzburgot. Mindezek valamilyen, történeti jelentőségű várhoz vagy ahhoz is kapcsolódtak. Elsősorban Dubrovnik és Krakó példája ragadta meg képzeletemet.” A célkitűzésekre pedig így emlékezett: „Olyan fesztiválról álmodtam, amely egyszerre lehel életet az ősi falakba és ugyanakkor a színházat is új létformára kelti; amellet «kitörési lehetőséget» is kívántam teremteni a békéscsabai társulatnak, amelyet, úgy véltem, országos viszonylatban kevesebb figyelem kísér, mint amennyire rászolgálna.” A gyakorlati tevékenység pedig a következőképpen nézett ki: „Összesen harminchatszor jártam meg kis Trabantommal a fővárost, kilincseltem minisztériumról minisztériumra, tervrajzokért, vasért, fáért, engedélyekért, győzködtem a műemlék-felügyelőséget: higgyék el, egy színház sem tesz nagyobb kárt a történelmi becsű falakban, mintha szálloda vagy borharapó működne közöttük.” A nyitódarab kiválasztását pedig így indokolta Miszlai: „Amellet, hogy a mű Magyarországon kevésbé ismert, szabadtéren eszményien megvalósítható és nagyszerű szerepeket kínált a csabai társulat vezető művészeinek, volt a választásnak egy szimbolikusabb indoka is. Mindenki hallott a híres «Hernani-csatáról», arról a viharos összeütközésről, amely az 1830-as ősbemutaton dűlt a konzervatívok és a művészileg-politikailag egyaránt haladó romantikusok között. Nos, úttörő vállalkozásról lévén szó, amelynek akadtak ellenfelei is, szkeptikus elsíratói pedig még többen, az Hernanit afféle csatakiáltásnak is szántuk.”

Nincs hírünk arról, hogy Gyulán 1964-ben újabb Hernani-csata tört volna ki, sőt, tíz év múltán, a Várszínház sikeres indulását hangoztató, összefoglaló írásában Csík István arról is beszámol, hogy az első bemutónál „inkább a vár dominált: a történelmi kulissza, a látvány, hangulat és atmoszféra. Ez határozta meg a darabválasztást, ez sorakoztatta fel a produkció köré a különféle, jó értelemben vett látványosságokat. Így született meg az előadást bevezető játékok ötlete: a kapu felé vezető úton fáklyával világító alabárdosok sorfala, a park fái alatt szobormereven álló lovasok csoportja, a bástyafalon

lezajló őrségváltás, az előadás kezdetét jelző ágyúlövés, s az időről időre felcsendülő fanfár, Erkel Ferenc melódiája” (Színház, 1973/10.)

Szóval a szabad tér, a vár nyújtotta lehetőségek külsődleges kihasználásának a mámoráról számol be elsősorban az emlékező. És a Gyulai Várszínház igazi arculata, sajátossága, jelentősége valóban alighanem a következő években formálódott meg igazán. Ez pedig alapjában a magyar történelmi drámák fölfedezésében, leporolásában, színpadra vitelében valósult meg. Ehhez járult azután 1966-tól egy-egy klasszikus, hogy úgy mondjam, mediterrán vígjáték előadása is. A magyar dráma szerepe a Gyulai Várszínházban ugyan Dobák Lívia témája lesz, de hát a Gyulai Várszínházról, s főképp annak első tíz esztendejéről lehetetlen az itt bemutatott régi és újabb magyar drámák nélkül beszélni. Ezekről lett Gyula az, ami, ezek adták karakterét, ezek szabták meg jelentőségét. Megpróbálok hát fordítani a dolgon: nem arról beszélnék, milyen volt a magyar drámák szerepe Gyulán, hanem milyen volt Gyula szerepe a hatvanas–hetvenes évek magyar drámafelfogásában, a magyar drámáról akkoriban kialakult képünkben, s mindez együtt hogyan kapcsolódott a kor szellemiségéhez, színházi fejlődéséhez.

Az imént azt mondtam, Gyulán nem tört ki Hernani-csata. De mégis fontos helye lett a magyar színházi életnek. Mégpedig az egésznek, nemcsak a nyárinak, a szabadtérnek. A gyulai előadásokat lényegében a magyar országos sajtó teljes figyelme kísérte, a bemutatókról érdemi kritikát közölt valamennyi országos napilap, a *Film, Színház, Muzsika*, az *Élet és Irodalom*, olykor évad-összefoglalókat adott a *Színház*. A Gyulán leporolt, megújított és végre színpadra segített régi darabok, valamint az újabban született történelmi drámák bemutatói a kor legfontosabb szellemi folyamataival voltak szinkronban. A történelmi dráma a Kádár-kor egyik kibeszélési lehetősége volt. Folytak is viták a történelmi parabola lehetőségeiről, érvényéről. Egy út volt az akkor még létező, bár már lényegében döglött szocialista realizmus követelményének megkerülésére. A Gyulán bemutatott magyar történelmi drámák mindenképpen túlléptek két dolgon: a történelmi környezet külsőségeinek pusztá kiaknázásán és a hazafias közhelyek ismételtetésén. A recepcióból, a korabeli visszhangokból az tűnik ki, hogy a maga színházi módján a korabeli történelemszemléleti vitákat tükrözték ezek a bemutatók, a kortársak ezeket pontosan kihallották belőlük.

Az 1965-től követett gyulai várszínházi program azért is kézenfekvőnek tetszhetett, mert a magyar történelmi dráma a magyar színpadokon képtelen volt meghonosodni. Nagy részük könyvben maradt, vagy egy bemutató után elfelejtődött. Bőséges, sok évadra elegendő tárháznak tetszhetett tehát a nemzeti romantikától a kortárs írók műveiig terjedő, a múltat megidéző színi irodalom. És nagy szolgálatnak is érezhették munkálkodásukat a fölfedezők, a fölfedezésben részt vevők. Az egyes ilyen nyári akciókat a kritika többnyire visszaigazolta, a bemutatókat sikeresnek mondta, örült, hogy ismét került egy játszható magyar történelmi dráma. Hogy azután mégis minden maradt a régiben, hogy a Gyulán fölfedezett darabok többsége mégsem támadt új színpadi életre, az nyilván nem a gyulai bemutatón múlt. Nem azon a nyolc bemutatón, amely az első tíz évben volt, sem a későbbiekben, azon a harmincnál több produkción, amikor magyar történelmi drámát játszottak a Várszínházban. Gyula összességében ugyanis mintegy negyven régi és újra fölfedezett vagy éppen új magyar történelmi drámával kínálta meg a közönséget és a magyar színjátszást.

Az első fölfedezés, 1965-ben Sárközi György *Dózsája* volt, ezt is Mislay rendezte, mint az *Hernanit*, és azután valamennyi történelmi drámát 1973-ig. Ezek között volt Szigligeti Ede két műve, a *Béldi Pál* 1966-ban és *A trónkereső* 1970-ben, Madáchtól a

Csák végnapjai 1967-ben, Kós Károlytól az *István király* 1971-ben, Jékely Zoltántól *A fejedelmi vendég* 1969-ben, Áprily Lajostól *A bíboros* 1972-ben és Darvas Józseftől a *Hunyadi* 1973-ban. 1967-ben a *Bánk bán*t játszották a történelmi drámák sorozatában – ez nyilván nem számított fölfedezésnek, bár akadt kritika, amely ebben is talált újdonságot, történetesen Tiborc értelmezésében. („Horváth Sándor nagyszerű Tiborca nem öreg, érzelmekre ható, siránkozó koldus volt, hanem indulatában megcsontosodott, lázadó paraszt, aki nemcsak elsőhajtotta-elszipogta panaszát, hanem vádolt és ítélkezett” – írta Csík István már idézett cikkében.)

Amúgy a korszellem már a *Béldi Pél* fogadtatásában is felbukkan. Az egyik kritika szerint: „Miszlay István... okosan húzott a darabból, központba állított két problémát, a törvényesség megsértésének és az igazság kérelmelhetetlen akarásának problémáját, és máris megtalálták a mával a kapcsolatot.” Ezen túl a „dezilluzionizmust, a magyar nemzeti politikusok talajtalanságát, perspektívtalanságát” tartják említendőnek a kritikusok (Berkes Erzsébet és Bögel József – *Kritika*, 1966/11.). Jékely darabjával kapcsolatban a történelem ironikus szemléletét említi Koltai Tamás (*Népszabadság*), Szekrényesi Júlia szerint pedig a darab hősei „józan kisemberek, illúziókergetők és számítók” (*Esti Hírlap*). Szóval az ötvenes évek közepén született darabból jellegzetesen a hatvanas évek történelemszemlélete szólt ki. Kós Károly *István király*a Szalontay Mihály szerint „a reálpolitikusnak képét erősítette, a korábbi szent királlyal szemben” (*Népszava*). És éppen a reálpolitikusi adottságok, elszánások hiányát olvassák ki a bírálók Áprily Lajos *A bíboros*ából: „A címszereplő Báthori András, a művelt humanista, aki Erdély fejedelmeként csak a jót tudja gyakorolni, ahhoz azonban nem ért, hogy politikusán, agyafúrtnan, számítóan gyakorolja, így aztán hiába szereti Erdélyt rajongva, hiába óvna meg a havasok felett összecsapó hatalmaktól, határozatlansága miatt népe meghasonlik és székelyei őt magát is megölik” (Spiró György – *Népszabadság*). A hasonló észrevételeket még hosszan sorolhatnám a Várszínház produkcióinak korabeli kritikai visszhangjából. Hogy ez a fogadtatása az egyes előadásoknak mennyiben folyt magukból a produkciókból, és mennyiben a korszellemből, azt persze látatlanban utólag nemigen tudom megállapítani. Biztos, hogy a kritikus sokszor azt látja, amit vár, illetve amit várnak tőle, de gondolom, a színház sem szabadulhat egészen a korszellemtől meg az elvárásoktól. Úgy gondolom, Lukácsy Andrásnak is igaza lehet, aki történetesen a *Bánk bán* előadásáról azt írta: „Miszlay Istvánnak láthatóan nem volt újszerű koncepciója Katona drámájával kapcsolatban, egyszerűen *szabadtéri* Bánkot akart rendezni – egyébként az *első* *szabadtéri* Bánkot –, és arra ügyelt, hogy a játék stílusa megfeleljen a szokatlan környezetnek, hogy a cselekményt a vár falai közé transzponálja.” Nem szeretném tehát azt állítani, de még csak sugallni sem, hogy Miszlay szándékosan, tudatosan alakította volna amolyan aktualizáló-politizáló parabolasorozattá a gyulai történelmi drámaprogramot, mindössze annyit gondolok, hogy az elkerülhetetlenül magára öltött ilyen vonásokat is.

Különben a legjellegzetesebb ebből a szempontból a *Csák végnapjainak* előadása. Erről maga az átdolgozó, Keresztury Dezső is beismeri, hogy lényegében a visszájára fordította Madách darabjának tartalmát: „Az idegenek ellen támadó parttalan monológ helyére a régi és új világ küzdelme került. Csák Máté alakja (...) úgy tűnik fel, mint annak a régi, a maga korában igaz és érdemes világnak a képviselője, amely felett eljárt az idő... Róbert Károly pedig az új világ képviselője. A világpolitikai hatalmak ültették a magyar trónra, de ő függetlenedett tőlük; 'akarataiba veszi fel sorsa kényszerűségét', hivatásának, egész életre elkötelező kötelességének tudja azt, hogy békében egyesítse és felvirágoztassa a feudális anarchiában szétesett nemzetet.” (*Film, Színház, Muzsika*) Az ilyen monda-

tok olvastán 1968-ban nem lehetett nem Kádár Jánosra gondolni, akiről persze akkoriban még dicséretképpen sem lehetett volna ilyeneket egyenesben írni vagy nyilvánosan mondani. Az átdolgozónak ezt a törekvését valamennyi kritika vissza is igazolta: „Ez a dráma aktuálisabb, fontosabb mondanivalót közöl, mint az eredeti” – írta Rideg Gábor a *Magyar Hírlap*ban, „Az új dráma vezérszelleme Róbert Károly, aki a kor parancsát megértve, leszámol az egyesített országot szétbomlasztással fenyegető Csák Mátéval. Ez a történet régi és új eszmények összecsapásának története.” – írta Sándor Iván a *Film, Színház, Muzsikában*. Koltai Tamás szerint Keresztury „a történelmi valóságnak és a társadalmi igazságnak megfelelően állította helyre a drámát, megtartotta a mű szerkezeti vázát, de mai gondolatokkal oltotta be elkorhadtt szellemiségét”. Majd Csák és Róbert Károly alakjának jellemzéséből arra a következtetésre jut, hogy „kettejük konfliktusa történelemszemléletünk realizmusáról folyó vitáinkat gazdagítja” (*Népszabadság*). Vita tulajdonképpen egyetlen ponton támad ezúttal. Koltai szerint: „Nem Madách drámája ez már, szögezzük le mégis: Keresztury munkáját nem érezzük szentségtörésnek. Nemcsak azért, mert megőrizte a Madách-mű erényeit (...), hanem azért sem, mert szándéka azonos Madáchéval: történelmi párhuzammal szólni a kortársakhoz.” Ezzel szemben Rideg Gábor így írt: „Vitatható, hogy a beavatkozásnak ilyen mértéke megengedhető-e vagy sem, érdemes volt-e felkutatni drámairodalmunknak ezt az emlékét, ha színpadra vitele csak így volt lehetséges. Vitás kérdés az is, vajon a mű szempontjából mi a lényegesebb? – az alkotó költői igazsága vagy az ábrázolt korra érvényes történelmi igazság” (*Magyar Hírlap*). Létay Vera pedig úgy látja: „Madáchnak tulajdonítani azonban – miképp a színlap teszi – olyan elgondolásokat, amelyeknek éppen az ellenkezőjét akarta kifejezni, a nemes és tiszteletre méltó indíték ellenére is, vitatható” (*Élet és Irodalom*). Valójában ez utóbbi mondatok nem az átirással vitáznak igazán, hanem a színlappal, mégis ezek is tükrözik a hatvanas évek szellemi életének egyik központi problémáját: miképpen szabad vagy illik, vagy kell bánnunk a klasszikusokkal. A korszerűsítés, az aktualizálás jelenik itt meg – ekkor még problémaképpen.

A Várjátékok történelmi drámasorozata tehát – ismétlem – mindenképpen benne volt a kor szellemi életének fő áramlataiban. A tizedik évadban azonban már talán joggal vetődött fel a kérdés: meddig lehet ezt csinálni? A kezdetben talán végtelennek tetsző tárház mintha máris kimerült volna. Évfordulós cikkében Csik István már arról értekezik, hogy „egyre kevésbé látszik valószínűnek, hogy könyvtárak mélyéről, a különböző gyűjteményekben porosodó kéziratokból további kész drámák bukkannak fel (...) Annak pedig, hogy a századvégi »műemlékvédelemhez« hasonlóan, cirádás-cikornyás drámairodalmat hamisítsunk magunknak, semmi értelme” (*Színház* – 1973/10). És ebben az évben, 1973-ban már nem is a könyvtárakban kereskedik a Várszínház, hanem pályázatot hirdet, és az erre beérkezett művet, Darvas József regényadaptációját, a *Hunyadit* mutatja be, a következő nyáron pedig Száraz György darabját, *A nagyszerű halált*. Ez azonban már a következő történet.

Az első tíz esztendőéhez hozzátartozik még egy nagyon fontos vonulat. A harmadik évadtól kezdve minden nyáron előadtak egy-egy klasszikus vígjátékot is. 1966-ban *A néma leventét* Vass Károly rendezte, 1967-ben a *Huncut kísértetet* Both Béla, 1968-ban *A fogadósnét* (azaz a *Mirandolinát*) Békés András, 1969-ben Lope de Vega darabját, *A furfangos menyasszonyt* Giricz Mátyás. A következő három évadban pedig Sándor János rendezte a vígjátékokat, Calderóntól a *Két szék között a pad alatt*-ot, Moreto Augustintól a *Donna Dianát*, Racine-tól pedig *A pereskedőket*. A felfedező szándék ebben a sorozatban is tetten érhető, a kritikákból pedig főképp az olvasható ki, hogy ekkoriban elsősor-

ban Sándor János rendezései keltettek feltűnést. Barta András szerint: „Ha Sándor Jánosnak és a gyulai alkalmi társulatnak ez most nem sikerült, akkor ennek oka alighanem az, hogy mindenáron többet vagy úgy is mondhatnánk *mást* akartak, mint amit a választott mű kínál. A Szerb Antal által nagyon pontosan társalgási vígjátéknak minősített darabot helyenként vaskos komédiának, a bevezető játékban pedig *commedia dell'arté*nek vették” (*Magyar Nemzet*). A harsány játékmódot, a túl sok ötletet mások is kárhoztatták, általában elismerték viszont a környezethez való alkalmazkodás igyekezetét: „Sándor Jánosnak az a szándéka, hogy környezetet teremtsen az előadott darabnak, már a *Két szék között a pad alatt* című Calderón-komédia tavalyi bemutatóján is megmutatkozott. Ott sikerült a rendezőnek olyan eleven életet teremtenie a darab világán belül, amely szervesen illeszkedett a vár hangulatához. Az élmény jelezte a gyulai várjátékok legjobb lehetőségeit: amit látunk, pontosabban, amiben *részt veszünk*, színház is, látványos nép-ünnepély is, kor- és színháztörténet is” (*Népszabadság*). Sándor János rendezéseiben alighanem a hetvenes években megújuló magyar színjátszás új stiláris törekvéseivel is találkozhattak a nézők.

Befejezésül magam sem mondhatok mást: Gyula első tíz éve, de jobbára a többi harminc is, részt vett a magyar szellemi életben, annak fontos szereplője volt, és színház-történetet is írt.

Dobák Lívია

A magyar dráma szerepe a gyulai várszínházban

Óh, ti férfiak, lajbis ördögök, mindig csak a csata, csak a csata, a szabadság vándormadara. – Összegezhetnénk profánul a tavaly Gyulán bemutatott magyar dráma, az *Ibusár* főszereplőnőjének szövegét idézve, miről is szóltak az elmúlt negyven év alatt azok a drámák, melyek bemutatásra kerültek itt a várszínházban.

De fogalmazhatunk komolyabban is: hatalom, szabadság, egyén és közösségi felelőség gondolatkörét igyekeztek drámai formába foglalni az itt bemutatott magyar művek, emberség és embertelenség példáival tanítani minket, késői utódokat.

Mindenekelőtt engedjék meg, hogy mély tisztelettel adózzam a gyulai várszínház negyven éve előtt, különös tekintettel arra a tekintélyt parancsoló tényre, miszerint itt Gyulán, az elmúlt négy évtized alatt, több magyar drámát mutattak be, mint bárhol az országban, s hogy ezeknek a színpadi műveknek nem csupán elsőrangú alkotógárdája, de elsőrangú értő közönsége is volt-van, s mindannyiunk reménye szerint ez a jövőben sem változik meg.

Nehéz helyzetben vagyok, hiszen a várszínház különböző történeti periódusait taglaló előadások során már sok dicséret, konkrétum elhangzott e nyári játékhely múltjáról, de egyben mégis könnyű a dolgom, hiszen ily gazdag „drámairodalomban” különleges öröm mazsoláznia a magamfajta magyar dráma iránt elkötelezett dramaturgnak.

Először is arra emlékeztetném a konferencia résztvevőit, hogy a Gyulai Várszínház negyven éves fennállása alatt a 20. század utolsó harmadának legrangosabb magyar drámaírói – kevés kivételtől eltekintve – jelen voltak legalább egy, néhányan több színpadi művükkel Erkel-városának színi deszkáin.

(Tamási Áron, Szabó Magda, Gáspár Margit, Illyés Gyula, Németh László, Kós Károly, Páskándi Géza, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Darvas József, Keresztury Dezső, Hubay Miklós, Vészi Endre, Sánta Ferenc, Száraz György, Nemeskürty István, Csurka István, Hernádi Gyula, Gyurkovics Tibor, Görgy Gábor, Lászlóffy Csaba, Gyurkó László, Gyárfás Miklós, Hegedűs Géza, Garai Gábor, Csukás István, Eörsi István, Ratkó József, Kolozsvári Grandpierre Emil, Gosztonyi János, Szentmihályi Szabó Péter, Módos Péter, Mocsár Gábor, Sárospatak István, Nagy András, Parti Nagy Lajos).

A magyar drámaíró értelemszerűen nem korlátozódott a magyarországi szerzőkre, hiszen erdélyi, vajdasági, szórvány magyar, disszidens író drámája egyaránt színpadra kerülhetett (Székely János, Sütő András, Háy Gyula, Gobby Fehér Gyula, Veress Dániel).

A Gyulai Várszínház megalapítója és ötletadója, Miszlay István a dubrovniki példát követve, elsősorban előadatlan, vagy rég játszott művek bemutatása mellett, a magyar drámák otthonává szerette volna tenni Gyulát. Miszlay elsősorban olyan drámákat kívánt bemutatni – tudjuk ezt nem csupán Miszlay, hanem Havasi István nyilatkozataiból is –, melyek várban játszódnak, nem csúfítják és zárják el szabadíszletükkel a várfalak adta természetes közeget, egyben esetleg helyi vonatkozásúak is. Mindezek értelmében nem véletlen, hogy Sárközi György *Dózsa* című drámájával indult el a történelmi drá-

mák sora, melyek az első évtizedben, szoros értelemben a magyar történelemből merítették témájukat, sokszor, mint Sárközi drámájában is a történet nagy része magában a gyulai várban játszódott, ahol a 17. századi parasztzvezér hadai hosszabb pihenőt tartottak. A későbbiek során több drámában szerepelt a várépítő Róbert Károly alakja is.

Egy színház műsorának gerincét magyar drámákra alapozni igen tiszteletre méltó, ám nagyon nehéz vállalkozás, nemhogy egy nyári várszínház lehetőségei, előnyei és hátrányai szerint válogatni a kész színpadi művek közül, illetve új – ráadásul történelmi drámákat – íratatni. A gyulai egykori igazgatói- művészeti igazgató nyilatkozatok tanúsága szerint is, többször nem, vagy csak később készült el a megrendelt mű. Mindezek miatt, nagyon bölcs döntésként, a hetvenes évek elején meghívásos drámapályázatot hirdetett a várszínház, amely ismerve a meghívottak nevét és a későbbi drámák, bemutatók is ezt bizonyították, azóta is az egyik legeredményesebb drámapályázatok közül való.

Gondoljuk csak el, a drámapályázat ihlette Áprily Lajost *A bíboros* című drámájának megírására. Darvas József *Hunyadi* című művével jelentkezett, míg a nyertes Száraz György lett *A nagyszerű halál* című darabjával, amely a tizenhárom mártír tábornokról szólt, akik közül tizenketten Gyulán raboskodtak.

Amidőn Sík Ferenc átvette a várszínház művészeti irányítását, kitágította, de megőrizte a dubrovniki ihletést, mint a történelmi műfaj középpontba állítását, de őt elsősorban a kortárs írók történelem szemlélete izgatta. A korábbi nemzeti sorstragédiák, példázta konkrét magyar történelmi eseményektől, személyektől elmozdul szélesebb értelemben vett történelmi dráma, amely a drámai szituáció analógiája nyomán köthető jelen problémáinkhoz, valamint az előzőek emeltebb, pátoszosabb hangvételéhez képest egy ironikus, groteszk hangnemet használ.

Sík Ferenc történelem, mítosz, folklór hármasságában elképzelt műsorkoncepciója, a magyar drámák tematikájának és szerzőinek „kiszélesítését” követte; a Duna-menti népek történelmi sorsközössége és mai együttműködésének eszméjére épült.

Mindezek nem jelentik azt, hogy megtörtént, vagy valós magyar személyekhez kapcsolható hagyományos értelemben vett történelmi drámát nem mutattak be a hetvenes évek közepén, Gyulán, hiszen 1975-ben bemutatták a sepsiszentgyörgyi, Veress Dániel Véres farsang című művét, aki témáját a 16. századi Erdély legdrámaibb eseményeiből merítette. Bátori Zsigmondról, a nemzedékeken keresztül tündöklő Báthori család utolsó beteg hajtásáról szóló dráma nem csupán arról szól, hogy a kiszámíthatatlan és zsarnok Zsigmond törvényes eljárás nélkül megölette az útjában álló rokonokat, hanem arról, hogy a fejedelem véres farsangjának valódi áldozata a sokajkú erdélyi nép volt. Míg Veress Dániel valóban megtörtént eseményt dolgoz fel, vagy Keresztury Dezső Nehéz méltóság című műve a magyar történelem egyik kiválóságáról, Zrínyi Miklósról szól, addig Görgy Gábor *Törököt fogtunk* című tragikus komédiája már egy kitalált történetet használ drámája cselekményeként. Az ugyancsak a 16. századba helyezett mű, kitalált helyszínen történik, nevezetesen Gyapjas várában, amely természetesen a gyulai várat jelenti. A valójában vidám történet lényege, hogy a várkapitány és serege régen várt ütközetre éheznek, hősként szeretnének megküzdeni a török hadakkal. A királyi biztos egy tallért ígér egy török fejért, így a harcra éhes magyar várkapitány megegyezik a törökkel, hogy a számukra „nélkülözhető” törököket küldjék időnként őrzőjára, a várhoz. Így a törökök is megszabadulnak a felesleges elemektől, és az éhező várnép is jól jár.

Később egy valódi török ütközet nyomán a várból kitörő magyarok mind egy szálig hősként esnek el a csatamezőn.

A magyar történelmi dráma a hetvenes években igen jelentős helyet foglalt el dráma-

irodalmunkban és színházkultúránkban, s hogy ki-ki másként és másként értelmezte, mutatja az a cikk is, amely, a Tanácskozás Gyulán a magyar történelmi drámáról címmel jelent meg. A cikk írója a konferencián felszólalók hozzászólásaiból idézett: „...Z.D. is utalt a történelmi tematika eluralkodásának nem egy veszélyes kérdőjelére. Így például arra, hogy alapvető fontosságú az, hogy a történelmi drámák a cselekvő ember alternatív lehetőségekkel bíró dramaturgiáját teremtik-e meg, vagy a rezignáció, a katasztrófasorozat, a vak végzet dramaturgiáját.”

Szabó Magda annak a véleményének adott hangot, hogy a történelmet komolyan kell venni, az író csak akkor nyúljon a történelem adta témához, ha emberi, írói élményének legadekvátabb megformálási lehetőségét érzi benne, s ne pusztán a divatossá vált téma irányítsa az alkotói odafordulást. Az egyik hozzászóló szerint ez a drámatípus egyfajta összegzést jelent, míg mások úgy ítélték, hogy miért nem jelen idejű történetben fogalmazta meg az író a művet. Maróti Lajos úgy vélte, hogy gondolati értelemben mai történelmi drámák nem léteznek, csak drámák vannak, amelyeknek esetleg múltban lejátszódó eseménytörténetük van. Siklós Olga dramaturg véleménye az volt, hogy a jellemrajzot a történelmi drámában sem lehet kikerülni, míg a színikritikus Földes Anna a történelmi dráma érvényességét a mai történelemmel való találkozásban látta.

Úgy vélem, ezeknek a megnyilatkozásoknak a háttérében, a magyar történelmi drámával szembeni elvárás húzódott, nevezetesen az, hogy a történelmi dráma definícióját szorosan a magyar történelem adott szituációira és szereplőire értették, s a fiktív vagy más közegben játszódó műveket elutasították. Nem véletlen, hogy egy évvel később Szántó Judit színikritikus felidézte egyik írásában az Almási Miklós által megfogalmazott történelmi drámatípusokat: „Az egyik drámatípus lazább, ironikusabb módon kezeli a történelmet, s a tények szabadabb kezelésével modellhelyzetet teremt: a másik az ismert tények igazi arculatát tárja fel, egzakt kemény oknyomozással.

A Gyulán bemutatott, szélesebb értelemben használt, történelmi drámákkal kapcsolatos ellenérzések odáig fajultak, hogy – amint Havasi István fogalmazza egy interjúban – Illyés Gyula emelt szót a várszínház műsorpolitikája védelmében. Illyés úgy fogalmazott, hogy meg kell tanulni a történelmi dráma fogalmát, kitégítani, tudomásul kell vennünk, hogy antik környezetben és témával is beszélhetünk a legsúlyosabb sorskérdésekről, azon kívül a történelmi dráma nem csupán a régmúltat ábrázolhatja: helyet kell kapnia a mítosznak, a mondavilágnak.

Megjegyzendő, hogy Illyés Gyula megnyilatkozásai az akkori közéletben igen erős hatásúak voltak. Egyébként Illyés több művével szerepelt a várszínházban: *Dániel az övéi között*, *Homokzsák*, *Szélkötő Kalamona*, *Sorsválasztók*.

A fenti megjegyzés mintha előszele lett volna a gyulai várjátékok egyik legnagyobb sikerének, melyet akkor Harag György rendezett, idén pedig a Nemzeti Színház vendéjátékként látható, Taub János rendezésében.

Székely János immár klasszikusnak mondható művét még megelőzte 1976-ban Lászlóffy Csaba *Nappali virrasztás* című műve, amely még a konzervatívabb történelmi dráma-rajongóknak elfogadható lehetett, hiszen a szabadságharc bukása után játszódik. Két bujdosó hőse, a szenvedélyes hazaszeret mártírja.

Hernádi Gyula *Szép magyar komédiájának* hőse kitalált személy, a cél érdekében minden aljasságra kész emigráns antihős, kisszerű törtetés jellemzi, melyet negyvennyolcas nosztalgiaikba és hazafias ábrándokba csomagol. Sokan Hernádi egyik legsziporkázóbb és legigazibb darabjának tartják, nem úgy mint a néhány évvel később szintén Gyulán bemutatott V. N. H. M. című történelmi bohózatát.

Harag György 1978-ban megrendezte a várszínházban Székely János *Caligula helytartója* című drámáját, amelyet a források még ma is a legsikeresebb gyulai produkcióként emlegetnek. Székely János néhány évvel korábban már bemutatkozott Gyulán, hiszen Dózsáról szóló monodramáját a sepsiszentgyörgyi színház művésze, Nemes Levente itt is eljátszotta. A *Caligula* bemutatója előtt még senki sem gondolhatta volna, hogy az erdélyi író, drámaíró későbbi színpadi műveit először mindig Gyulán mutatják be. (*Hugenották, Vak Béla király, Mórok*).

Székely János egy interjúban így nyilatkozott erről a drámáról: „...két kultúra konfrontációja jön létre – addig, amíg egy óriási jellem vállalja a vértanúságot –, azért, mert a másoknak is igaza van. Publius Petronius helytartó belátja, hogy Barrakiásnak és népének igaza van, a maga kultúráján belül van igaza – és neki a magáéban. Nem fordul szembe Caligulával, mert nem vállalhatja, hogy polgárháborút robbant ki ebben az ügyben, mert ebbe nem csak a saját kultúrája rokkanna bele, a római birodalommal együtt, hanem a zsidó kultúra is. Miről is van szó itt tulajdonképpen: népiértásról, mint egy erkölcsi, egyben hatalmi és kulturális dilemma megoldási módjáról, vagy magának az erkölcsnek a válságáról.”

Székely János drámájának ismeretében értékelődik fel, értődik meg igazából a korábbi történelmi drámával kapcsolatos illyési megjegyzés. S mi sem jelzi jobban, hogy a Petronius mögötti láthatatlan hatalom, amelyet az általa sem kedvelt Caligula testesít meg, s a Barrakiás mögötti „egész nép” a későbbiekben is megihletett rendezőket.

Taub János, a mostani előadás rendezője, a mű gondolatisága, a nyelvezete, az eleganciája folytán, oly tisztának és szépnek látja, akár egy könnycsepp.

A gyulai művészeti vezetés, a hagyományt nem megtagadva, hanem szelíden ráépítkezve arra, strukturálta át a kortárs magyar dráma helyét műsorában. Sík Ferenc nem csupán drámaíróknak adott lehetőséget, indítékot műveik megírására – ahogy ez egy színházi műhelyhez illik – hanem a játszóhelyek bővítésével, különböző színházi csoportokat, bábszínházi, gyerekszínházi előadásokat „fogadott be, melyek közül néhányan szerves részévé váltak a gyulai nyárnak, gazdagítva, kiszélesítve a gyulai magyar drámapalettát.

A Katona Imre átdolgozó-rendező nevével fémjelzett Universitas együttes, mely később Gropius Társulat néven működött, jó néhány magyar klasszikust játszott utcákon, tereken, és más egyéb kisebb játszóhelyeken. Magyar klasszikus drámák bemutatását, vállalta ugyan többször is a várszínház, de az Universitas új, kortárs műveket hozott létre, többek között Kosztolányi bábjátékából, Teleki László Kegycencéből, Madách *Civilizátor* című művét is bemutatták, valamint Magyar Passió címen játszották Katona Imre összeállítását, melyet maga Ruszt József rendezett.

Kosztolányi Dezső *A szörny* című bábjátéka afféle naiv misztériumjáték, az erőszak és a háború irracionálisát vizsgálja.

A Civilizátor, Katona Imre átdolgozásában keserűbb és tárgyilagosabb is az eredeti Madách műnél. A komédia némileg ironikusan kapcsolódik ahhoz a szemlélethez, amely nemzetszemléletünk és a magyar nemzetiségi politika hajdani illúzióit őrizgeti.

A *Magyar Passió* szövegkönyve, a biblia népi interpretációjának összegyűjtésén alapszik, szövegük, látásmódjuk alapján erdélyi környezetből valókat használt elsősorban a szerzőként jegyzett Katona Imre, és belőlük formálta meg az isten-ember útját a születéstől a halálig.

A hetvenes évek végére tehát – ahogy ezt az akkori színikritikák egyike fogalmazza – a Gyulai Várszínház, vagyis a Gyulai Színházi Nyár kiszökött a falak közül, uralmába

vette Gyula városát. Lassan az egész város színházi helyszín lett, egyre erősödött a nyári játékok fesztivál jellege, amely igazából a kilencvenes évek közepére érte el virágkorát.

A nyolcvanas évektől kezdve a magyar közélettel megváltozott a kortárs színházi művek viszonya a színházakkal is. Egyfelől, színházaink oldva korábbi félelmüket, könnyebben felvállalták kortárs magyar drámaíró művének bemutatását, ezzel szűkült a bemutatható drámák választéka. Másfelől, a magyar dráma reprezentáns szerzői, ugyan még mindig nagyszínházi méretű drámákat írtak, de a fiatalabb írógeneráció képviselői otthonosabban mozogtak a stúdiószínházak adta kisebb terekben. E körülményes megfogalmazás helyett mondhatjuk azt is, kevesebb jó dráma született, s ha született is, azok a művek nem a gyulai várszínház profiljába, helyszínéire való művek voltak. Mindezek ellenére, a dokumentációk tanúsága szerint, Gyulán tovább folytatódott a magyar drámák bemutatása. Az elsőrangú szerzők mellett megjelentek a kevésbé ismert alkotók is, a korábbi szerzők és drámák híressé tették a drámaíró és Gyulát is, a mostaniak sok esetben félmegoldásként, vagy szerény részvételnélként regisztrálhatók csupán.

Mindezek tükrében – no meg a finanszírozási lehetőségek miatt is- kiváló elképzelés volt az úgynevezett előbemutató rendszer kiépítése, illetve a későbbiekben divatossá vált, egyben nagyon termékeny és gazdaságos koprodukciós együttműködés.

A hetvenes évek végén bemutatott Nemeskürty István dráma, a *Szép ének a gyulai vitézekekről*, című mű cselekményének kifordításával szólva: keressetek magatoknak ellenséget, / most: koprodukciós társat / szerettek zsákmányt, s lesz pénzetek.

Tárgyalandó témánk főcíméhez visszatérve, az évtizedek múlásával ugyanolyan fontos szerepet kapott a kortárs magyar dráma a gyulai színpadokon, mint annak előtte, csupán annyi változott – a magyar dráma szerencséjére –, hogy ezeket a műveket nem csupán a gyulai közönség láthatta, hanem Pest, Pécs, Nyíregyháza, Győr, Székesfehérvár, és nem utolsósorban a csabai nézők is.

A koprodukcióknak köszönhetően mutatták be Illyés Gyula késői műveit (kivétel a *Kiegyezés* című dráma), Sütő András *Álomkommandó* című megrázó alkotását, vagy a másik „oldalon” Csurka István *Megmaradni* című művét. A szerző ezzel a művével akarta megérinteni a magyar közvéleménnyel, mi is történik Erdélyben (1988!). Úgy vélte, noha sokat beszélünk róla, a menekült-kérdés átszítálta érzéseinket, mégis a dolog lényegével kevesen mernek szembenézni.

A teljesség igénye nélkül, de mégis meg kell emlékezni a különleges képességű, érzékeny drámaíró, Gáspár Margit Rab Rábyról szóló művéről.

Gáspár, nem Jókai azonos című művének színpadi adaptátora, csupán, ahogy saját maga megjegyzi: „Az igazság az, hogy önálló színpadi munkámba beloptam, mellékszeplőként, három jellegzetes Jókai figura alaprajzát, mert azok rendkívül hitelesen tükrözik bizonyos átmeneti korszak szemléletét. A császár messze van végleges címmel játszott dráma a történelem és a benne formálódó magatartások bonyolultságát igyekszik tükrözni, miközben Ráby Mátyás igaz története olyan izgalmas, akár egy vérbeli krimi.

Gosztonyi János *Festett király* című munkája a mohácsi vész utáni időszakot állítja drámája középpontjába, amikor egy összeomlott ország megmaradt koncain királlyal, főurakkal, Zápolyák, törökök, osztrákok acsarkodnak.

Az ismert drámaíró, színész, tanár következő gyulai bemutatója a Radnóti Színházzal közösen került bemutatásra, ma már a fiatalabb generáció előtt sem ismeretlen a törvénytelenység jelképe, az önkény, a zsarnokság és a forradalom megcsúfolásának jelképe, de megírásakor még az volt.

Gosztonyi János így vall az *Andrássy út 60.* bevezető szövegében: „...Darabomban

biztosan nem úgy zajlanak a dolgok, ahogyan a valóságban történtek. Szabad teret engedtem a képzeletnek, mert úgy gondoltam: a szörnyű ház valósága nem is lehet különösebben érdekes a színpadon, szellemisége viszont annál inkább.”

Szentmihályi Szabó Péter Mikszáth Kálmán átirata, *Az Új Zrinyiász*, a régi és a mai kor összeütköztető szemléletéből fakad, az áltörténelmi zenés játék populáris, könnyen fogyasztható csemegeként vonult be a várszínház történetébe.

Háy Gyula egy szigorúan történelmi témával ajándékozta meg a nyári estén színházra vágyó nézőt, *Mohács* című művével, amelyben a valósághoz kötött tényanyaghoz szigorú formát parancsoló szerző a mai megközelítést eszközként alkalmazta.

S ne feledjük el, ma már híres drámaíró, hogy Háy János a békéscsabai színház egyik produkciójának dalszövegírójaként, illetve mese darabjával is szerepelt e városban.

Sánta Ferenc *Éjszaka*, azaz, *Az áruló* című játéka négy különböző magatartásformát igyekszik megfogalmazni, egy mozgalmas történelmi időszakban, nevezetesen a huszita háborúk idején.

A Nyíregyházi Mórícz Zsigmond Színház Gyurkovics Tibor *Bombatölcsér* című művével szerepelt itt, és Gyárfás Miklós *Császári Futam* című művének, Tordy Géza rendezte az ősbemutatóját.

Most, a 21. század elején Sárbogárdi Jolán is megérkezett Gyulára. Parti Nagy Lajos zenés huszerettje a közép-európai sorsot ötvözi egy monarchikus operett-világgal. Az *Ibusár* nem egy kitalált város, a címet, s a dráma helyszínét – mint tudjuk – az Ibuszár fénycsöveinek kialudt z-betűje ihlette.

Simonyi Imre művészetére való emlékezés szülte a *Dramolettek* és a *Természetes halál* című előadásokat, s egyre jobban úgy tűnik, hogy Simonyi „költői utódot” hagyott maga után. Papp Zoltán színész, költő, műfordító, lassan drámaíróvá érik Simonyi nyomán.

Végezetül engedjék meg, szakmai ártalmam okán, megjegyezni, hogy jó, hogy itt Gyulán magasra tették-teszik a mércét, hogy távolba néznek, a nagyot keresik, de ne feledjék, hogy gyémánt, igaz, még csiszolatlan itt hever Csabán, hisz itt él a szomszédban: Grecsó Krisztián.